International Journal of Social and Humanities Sciences Research
JSHSR
Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi
Uluslararası Hakemli Dergi- International Refereed Journal
ISSN: 2459-1149

Received-Makale Geliş Tarihi 13.12.2025
Published-Yayınlanma Tarihi 31.01.2026
Volume-Cilt (Issue-Sayı), ss/pp 13 (127),149-193

Research Article /Araştırma Makalesi
10.5281/zenodo.18445747

Doç. Dr. Levent Aksu
https://orcid.org/0000-0002-2298-0762
Balıkesir Üniversitesi, Burhaniye MYO, leventaksu71@hotmail.com İşletme Yönetimi Bölüm Başkanı, Balıkesir /TÜRKİYE
ROR Id: https://ror.org/ 02tv7db43

Dış Ticaret ile İktisadi Büyüme İlişkisi Analizi

Analysis of the Relationship Between Foreign Trade and Economic Growth

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'nin 1960–2024 döneminde dış ticaret göstergeleri ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi teorik ve ampirik bir çerçevede incelemektedir. Analizde, karşılaştırmalı üstünlük yaklaşımı, Heckscher–Ohlin faktör donatımı teorisi, Stolper–Samuelson ve Rybczynski modelleri Türkiye'nin üretim yapısındaki dönüşüm ve ithalata bağımlı ihracat modeliyle ilişkilendirilmiştir. Dış ticaret ve büyüme arasındaki etkileşimler; Birim Kök testleri (ADF, PP, KPSS), ARDL sınır testi, Hata Düzeltme Modeli (ECM), Johansen eşbütünleşme ve Granger–Toda-Yamamoto nedensellik testleri aracılığıyla analiz edilmiştir.
Ampirik bulgular, Türkiye'de ihracatın büyüme üzerinde uzun dönemde pozitif bir etkiye sahip olduğunu; ithalatın ise sermaye ve ara malı yapısına bağlı olarak hem büyümeyi destekleyici hem de dışa bağımlılık yoluyla sınırlayıcı bir etki yarattığını göstermektedir. ARDL sınır testi, değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisini doğrulamış; ECM katsayısının negatif ve anlamlı olması kısa dönem dengesizliklerin hızla giderildiğini ortaya koymuştur. Johansen testi de dış ticaret ve büyüme arasında yapısal bir uzun dönem ilişkisinin varlığını desteklemiştir. Nedensellik analizleri, ihracattan büyümeye doğru tek yönlü; ithalat ile büyüme arasında ise çift yönlü bir nedensellik bulunduğunu göstermektedir. Bulgular, Türkiye'nin büyüme sürecinin büyük ölçüde ithalata bağımlı bir ihracat yapısına dayandığını ortaya koymaktadır. Sonuç olarak, sürdürülebilir büyüme için teknoloji yoğun üretimin artırılması, ithal ara malı bağımlılığının azaltılması ve ihracatın katma değer yapısının güçlendirilmesi gerekmektedir. Çalışma, dış ticaret politikalarının sanayi, teknoloji ve kur istikrarı politikalarıyla bütüncül biçimde ele alınması gerektiğini göstermektedir.
Anahtar Kelimeler: İktisadi Büyüme; Dış Ticaret, Birim Kök Testleri, Granger Nedensellik Testi, Johansen Eşbütünleşme, Toda–Yamamoto Nedensellik Testi.
JEL Sınıflandırması: F10, F14, F19, F41, O40, O47, C32, C51, C58

ABSTRACT

This study examines the relationship between foreign trade indicators and economic growth in Türkiye over the period 1960–2024 within a theoretical and empirical framework. Classical and modern trade theories, including comparative advantage, the Heckscher–Ohlin factor endowment theory, and the Stolper–Samuelson and Rybczynski models, are associated with Türkiye's transformation in production structure and its import-dependent export model. The interactions between foreign trade and economic growth are analyzed using unit root tests (ADF, PP, KPSS), the ARDL bounds testing approach, the Error Correction Model (ECM), Johansen cointegration analysis, and Granger–Toda-Yamamoto causality tests.
Empirical findings indicate that exports have a positive long-run effect on economic growth, while imports exhibit both growth-enhancing and growth-constraining effects depending on their composition, particularly capital and intermediate goods. The ARDL bounds test confirms the existence of a long-run cointegration relationship among the variables, and the negative and statistically significant ECM coefficient suggests that short-run deviations converge rapidly to long-run equilibrium. Johansen cointegration results further support the presence of a structural long-term relationship between foreign trade and growth. Causality analyses reveal a unidirectional causality running from exports to economic growth, while a bidirectional causality exists between imports and growth. These findings demonstrate that Türkiye's growth process is largely based on an import-dependent export structure. Overall, the results suggest that achieving sustainable growth requires strengthening technology-intensive production, reducing dependence on imported intermediate goods, and increasing the value-added content of exports. The study concludes that foreign trade policies should be implemented within an integrated framework that includes industrial policy, technological development, and exchange rate stability.
Keywords: Economic Growth, Foreign Trade, Unit Root Tests, Granger Causality Test, Johansen Cointegration, Toda–Yamamoto Causality.

1. GİRİŞ

Günümüzde dış ticaret politikalarının büyüme üzerindeki etkisi, sadece ticaret hacmine değil; aynı zamanda dijitalleşme, yeşil dönüşüm ve jeoekonomik entegrasyon süreçlerine bağlı hale gelmiştir. Sürdürülebilir büyüme perspektifinde, dış ticaret politikaları artık yalnızca gelir artışı değil, teknolojik yenilik, rekabet gücü, karbon emisyonu yönetimi ve stratejik bağımsızlık gibi unsurları da içermektedir. Dolayısıyla dış ticaret politikaları, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde iktisadi büyümenin yönünü ve niteliğini belirleyen temel stratejik araçlardan biri haline gelmiştir.

Dış ticaret politikaları, iktisadi büyüme üzerinde hem doğrudan (ihracat gelirleri, yatırım artışı) hem de dolaylı (teknoloji transferi, beşerî sermaye gelişimi) etkiler yaratmaktadır. Türkiye örneğinde olduğu gibi, özellikle 1980 sonrası dönemde uygulanan dışa açık politikalar, iktisadi büyümenin sürekliliğini desteklemiş; ancak ithalata bağımlı üretim yapısı uzun vadeli kırılganlıkların da temel kaynağı olmuştur. Bu nedenle dış ticaret politikalarının büyümeyi desteklerken dış bağımlılığı azaltacak biçimde tasarlanması, sürdürülebilir kalkınmanın ön koşulu olarak değerlendirilmektedir. Dış ticaret, 21. yüzyılın küresel ekonomi düzeninde yalnızca mal ve hizmet değişimini değil, aynı zamanda güç, refah ve etki paylaşımını temsil eden bir stratejik araç haline gelmiştir. Günümüz ekonomilerinde dış ticaret, ülkelerin büyüme performanslarını, teknolojik rekabet güçlerini ve jeoekonomik konumlarını belirleyen bir göstergedir. 1820'lerde dünyadaki toplam çıktının (üretimin) yüzde biri ihraç edilirken dünyadaki kişi başına gelir 667 U.S. $'dır, 1870'lerde bu oran yaklaşık yüzde beş (4.6) şeklinde gerçekleşirken dünyadaki kişi başına gelir 867 U.S. $'dır, 1929 krizinden önce bu oran yüzde 9 oranında gerçekleşmiş olup dünyadaki kişi başına gelir 1.806 U.S. $'dır, 1973'te dünyadaki toplam çıktının %10,5'i dış ticarete yönlendirilmiş, o yıl itibariyle dünyadaki kişi başına gelir 4.104 U.S. $ olarak gerçekleşmiştir. 1998'de dünyadaki toplam üretimin %17,2'si dış ticareti yapılmış, bu yıl itibariyle dünyadaki kişi başına gelir 5.709 U.S. $'dır. 2007'de ise toplam üretimin %31,6'sı dış ticarete konu olmuş ve bu yıl itibariyle dünyadaki kişi başına gelir 7.000 U.S.$ olarak gerçekleşmiştir (Van den Berg,2012, s.603'deki tablodan alınmıştır ve 1990 fiyatı baz alınmıştır; aktaran bknz: Aksu, 2014, s.377). Dünya Ticaret Örgütü (WTO, 2023) verilerine göre, küresel mal ticareti 2022 itibarıyla 25 trilyon doları aşmış ve küresel GSYH'nin yaklaşık %60'ına ulaşmıştır. Bu büyüklük, dış ticaretin artık yalnızca ekonomik bir değişken değil, **küresel istikrarın yapısal belirleyicisi** olduğunu göstermektedir.

Dış ticaret; ithalat, ihracat, gümrük politikaları, döviz sistemi, finansal akımlar ve teknolojik transferler gibi çok katmanlı unsurlardan oluşur. Bu unsurların her biri, ülkelerin üretim kapasitesini ve uluslararası rekabetçiliğini etkileyen bağımsız fakat birbiriyle bağlantılı değişkenlerdir. Dış ticaret sisteminin etkinliği, üretim faktörlerinin dağılımı, döviz kurları, dış ticaret dengesi, ticaret politikası araçları ve küresel arz zincirleri arasındaki dinamik etkileşimle belirlenir (Krugman & Obstfeld, 2022, s. 47). Günümüz ekonomilerinde bu unsurların yönetimi, yalnızca makroekonomik istikrar değil, aynı zamanda stratejik bağımsızlık ve ulusal güvenlik açısından da belirleyici hale gelmiştir.

Klasik teorilerde dış ticaret, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüklerine dayalı bir etkinlik süreci olarak tanımlanırken; günümüz literatüründe "küresel değer zincirleri (GVCs)", "yeşil ticaret", "dijital ekonomi" ve "sürdürülebilir rekabet gücü" gibi kavramlar öne çıkmıştır. Grossman ve Helpman (1991), dış ticaretin artık yalnızca üretim mallarının değişimini değil, bilgi, patent ve teknoloji akışını da kapsadığını vurgular. Dijitalleşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte hizmet ticareti, veri akışları ve e-ticaret, dış ticaretin yeni belirleyicileri haline gelmiştir. Bu gelişmeler, küresel ticaretin maddi mallardan dijital değer yaratımına kaydığını göstermektedir.

Dış ticaret, ülkelerin iktisadi büyümesini hem doğrudan hem de dolaylı yollardan etkiler. İhracat artışları, üretim kapasitesinin genişlemesini ve istihdamın artmasını sağlarken; ithalat, teknoloji ve ara malı temini yoluyla üretim sürecini destekler. Ampirik araştırmalar (Melitz, 2003; Salvatore, 2019) dış ticaretin verimlilik artışına, inovasyon sürecine ve uzun dönemli büyüme trendine anlamlı katkı sunduğunu göstermektedir. Türkiye özelinde, 1980 sonrası dönemde uygulanan dışa açık büyüme politikaları, ihracatın GSYH içindeki payını artırmış ve üretim yapısında önemli bir dönüşümü beraberinde getirmiştir.

Günümüz ekonomilerinde dış ticaret stratejileri, ülkelerin kalkınma hedeflerine göre şekillenmektedir. İhracata dayalı büyüme, ithalat ikamesi, bölgesel entegrasyon ve serbest ticaret anlaşmaları, bu stratejilerin en belirgin örnekleridir. Gelişmekte olan ülkeler için ihracata dayalı büyüme politikaları, döviz geliri yaratımı ve dış borç sürdürülebilirliği açısından öncelikli bir araçtır. Buna karşılık, dijitalleşme çağında veri tabanlı ticaret politikaları ve yeşil ekonomi stratejileri, gelecek dönemin temel yönelimleri olarak görülmektedir (OECD, 2022).

Jeoekonomi, ekonomik araçların jeopolitik hedefler doğrultusunda kullanılması anlamına gelir. Dış ticaret, bu bağlamda ülkelerin bölgesel etkinlik, enerji güvenliği ve diplomatik nüfuz gibi hedeflerinde temel bir enstrümandır. Örneğin, Çin'in "Bir Kuşak Bir Yol" girişimi (BRI), dış ticareti sadece ekonomik kazanç değil, jeopolitik etki alanı oluşturmanın bir aracı olarak konumlandırmıştır (Liu, 2021). Türkiye açısından da enerji koridorları, gümrük birlikleri ve transit geçiş üstünlüğü, dış ticaretin jeoekonomik derinliğini belirleyen unsurlardır.

Küresel ölçekte çevresel sürdürülebilirlik hedefleri, dış ticaret politikalarının yeniden biçimlenmesine ve tanımlanmasına yol açmıştır. Yeşil Mutabakat, karbon ayak izi yönetimi ve vergileri, bunun yanında çevresel ticaret standartları, ülkelerin ihracat stratejilerini doğrudan etkilemektedir. Bu bağlamda dış ticaret, artık yalnızca gelir yaratma aracı değil; çevresel sorumluluk, döngüsel ekonomi ve düşük karbonlu üretim süreçlerinin bir bileşeni haline gelmiştir (UNCTAD, 2023). Türkiye gibi orta gelirli ülkelerin, yeşil dönüşüme uyum sağlayarak rekabetçi ve sürdürülebilir ticaret yapısı geliştirmesi gerekmektedir. Avrupa Birliği'nin Yeşil Mutabakat (European Green Deal) çerçevesinde uygulamaya koyduğu karbon sınır düzenlemeleri, gelişmekte olan ülkeler için yeni bir ticaret yapısına uyum sağlama sürecini zorunlu kılmıştır. Bu süreçte dış ticaret, çevresel yükümlülüklerin ekonomik rekabetle iç içe geçtiği bir mekanizma haline gelmiştir (OECD, 2022). Türkiye gibi sanayileşme sürecinde olan ülkeler açısından bu durum, üretim yapısının yeşil dönüşümle uyumlaştırılması, enerji verimliliğinin artırılması ve düşük karbonlu ihracat modeline geçilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Böylece dış ticaret, artık yalnızca gelir yaratan bir araç değil, sürdürülebilir kalkınmanın stratejik bileşeni konumundadır.

2000'li yıllardan itibaren dünya ticareti, küreselleşmenin derinleştiği ve üretim süreçlerinin uluslararası ölçekte parçalandığı yeni bir evreye girmiştir. Bu dönemde özellikle Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne katılımı, çok uluslu şirketlerin küresel değer zincirlerini genişletmesine ve ara malı ticaretinin hızla artmasına yol açmıştır. Ulaştırma ve iletişim maliyetlerindeki düşüş, sanayi malları, makine-teçhizat ve elektronik ürünlerin uluslararası ticarette baskın hâle gelmesini sağlamış; dünya ticareti, küresel ekonomik büyümenin temel itici unsurlarından biri olmuştur. 2008 küresel finans krizinden sonra ise dünya ticaretinde belirgin bir yavaşlama gözlenmiştir. Kriz, talep daralması ve finansman koşullarının bozulması yoluyla ticaret hacmini sınırlandırmış; aynı zamanda ülkelerin korumacı eğilimlerini artırmıştır. Bu süreçte tarife dışı engeller, anti-damping uygulamaları ve stratejik sektörlere yönelik müdahaleler daha görünür hâle gelmiştir. Buna karşın, hizmet ticareti, özellikle finansal hizmetler, lojistik ve dijital temelli faaliyetler, mal ticaretine kıyasla daha dirençli bir yapı sergilemiştir.

2020 sonrası dönemde COVID-19 pandemisi ve artan jeopolitik gerilimler, dünya ticaretinin niteliğinde yapısal bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Tedarik zincirlerinde yaşanan kırılmalar, enerji ve gıda arz güvenliğini ön plana çıkarmış; ticaretin sadece maliyet ve verimlilik temelli değil, aynı zamanda güvenlik ve dayanıklılık odaklı olarak yeniden kurgulanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda yarı iletkenler, enerji hammaddeleri, nadir toprak elementleri ve tarımsal ürünler, stratejik mallar olarak dünya ticaretinde merkezi bir konuma yükselmiştir.

Günümüzde dünya ticaretinin yapısı, yüksek teknolojili ürünler, yeşil dönüşümle ilişkili mallar ve dijital hizmetlerin artan ağırlığıyla karakterize edilmektedir. Elektrikli araçlar, batarya teknolojileri, yenilenebilir enerji ekipmanları ve yazılım temelli hizmetler, küresel ticaretin yeni dinamiklerini şekillendirmektedir. Bu gelişme, ticaretin yalnızca fiziki mallarla sınırlı olmadığı; bilgi, veri ve teknoloji transferinin de uluslararası ekonomik ilişkilerin temel unsurları hâline geldiğini göstermektedir. Dünya ticaretinde sanayi ürünleri her zaman ağırlıklı ürün grubudur; tarım ve enerji ürünleri de önemini korumakla birlikte teknoloji ürünleri payını artırmıştır. Hizmet ticareti, özellikle dijital ve bilgi temelli hizmetler 2000'den günümüze hızlı büyümüştür ve toplam dünya ticaretinde artan paya sahiptir. 2023 yılı verilerine göre, dünya ihracatında en yüksek payına sahip ülkeler sırasıyla; **Çin**, Dünya ihracatında yaklaşık **~16 % (3,37 trilyon dolar)** payla lider konumdadır. İkinci sırada ise **ABD** gelmektedir. Yaklaşık **~8–9 % (2,01 trilyon dolar)** ile ikinci sıradadır. Üçüncü sırada ise, **Almanya** yer almaktadır. Yaklaşık **~7-8 % (1,69 trilyon dolar)** payla dünyanın üçüncü büyük ihracatçısıdır. Dünya ticaretinde 2023 itibarıyla dış ticarete konu olan malların dağılımı şöyledir (veri 2023 tahmini / son veri setleri): **Tüketim malları, Dünya Ticaretindeki payı** ~%32–33'dir. İkinci sırada ise, **Sermaye/ara mallar gelmektedir.** Dünya Ticaretindeki payı ~%32'dir. Üçüncü sırada ise, **Hammadde/ara mallardan oluşmaktadır.** Dünya Ticaretindeki payı ~%21'dir. Dördüncü sırada ise, **diğer (enerji, tarım vb.) mallardan** oluşan mal grubu gelmektedir. Bu malların payı ise**,** ~%14'dür (World Trade Organization, 2024). **2023 yılında** dünya mal ihracatı **20 trilyon doları aştı (135 ülkenin** dış ticaret istatistiklerine göre). Bir önceki yıl ise bu rakam 22 trilyon dolardır (140 ülkenin mal ticareti istatistiklerine göre). Dünya ihracatında ilk üç sırayı alan ülkeler, aynı zamanda dış ticaret hacminin (ithalat + ihracat), ilk üç sırasını almaktadır. 2023 verilerine göre, en çok ithalat yapan ülkeler sırasıyla şöyledir: ABD- dünya

ithalatının **%14,6'sı (3,16 trilyon dolar)**, Çin- **%11,8** (2,55 trilyon dolar), Almanya- **%6,81** (1,46 trilyon dolar), Birleşik Krallık- **%3,66** (791 milyar dolar), Fransa- **%3,6** (777 milyar dolar)'dır. (Trendeconomy, 2025).

2000'den 2023'e kadar dünya mal ihracatı hacmi nitelikli bir artış trendi göstermiştir. 2000'lerin başında küresel mal ticaretinin toplam değeri ~6,5 trilyon dolar civarındayken, on beş yıl sonra bu değer üç kata yakın artarak ~20 trilyon dolar sınırını aşmıştır; 2022 itibarıyla ise ~24,9 trilyon dolar seviyesine ulaşmıştır. 2020'de COVID-19 salgınının neden olduğu kesintiye rağmen 2021 ve 2022'de güçlü toparlanma gerçekleşmiş, 2023'te ise büyüme yavaşlamış tahmini olarak toplam ihracat hacmi 24,5 trilyon dolarda kalmıştır. Bu tablo, küreselleşme, üretim zinciri genişlemesi, mal fiyatları ve ekonomik toparlanma sürecinin küresel ticaret hacmine doğrudan etkisini göstermektedir.

Geleceğin dış ticareti, dijital platformlar, yapay zekâ, blokzincir ve e-ticaret üzerinden şekillenmektedir. Dünya Bankası (2023) raporuna göre, dijital ticaret hacmi 2030 yılına kadar küresel mal ticaretinin %25'ine ulaşacaktır. Bu dönüşüm, veri güvenliği, dijital vergilendirme ve sınır ötesi hizmet akışlarının yeniden düzenlenmesini zorunlu kılmaktadır. Dış ticaretin geleceğinde bilgi ve teknoloji transferi, fiziki malların ticaretinden daha belirleyici hale gelecektir. Bu bağlamda dijital dış ticaret politikaları, ülkelerin ekonomik egemenlik alanlarını doğrudan etkileyen yeni bir güç biçimi olarak değerlendirilmektedir. Bilgi ekonomisine geçiş, dış ticaretin doğasını köklü biçimde değiştirmektedir. Artık ticaret, yalnızca malların fiziksel hareketine değil, veri, bilgi, yazılım ve dijital hizmetlerin uluslararası akışına dayanır hale gelmiştir. Dijitalleşme sayesinde dış ticaret, sınır ötesi e-ticaret platformları, yapay zekâ destekli tedarik yönetimi ve blokzincir tabanlı finansman sistemleriyle yepyeni bir boyut kazanmıştır (World Bank, 2023). Bu dönüşüm, ülkelerin dış ticaret politikalarını dijital güvenlik, veri koruma, siber altyapı ve inovasyon kapasitesi bağlamında yeniden düşünmelerini gerektirmektedir. Türkiye'nin bu alanda rekabetçi olabilmesi, yüksek teknolojili ihracat yapısını güçlendirmesi ve dijital ticaret diplomasisini kurumsallaştırması ile mümkündür. Dijital dış ticaret stratejileri, gelecekte ekonomik bağımsızlığın temel göstergelerinden biri olacaktır.

Bu dönüşüm süreci, dünya ticaret stratejilerinin de yeniden tanımlanmasına neden olmuştur. Serbest ticaret yaklaşımı yerini kısmen bölgeselleşme, stratejik ticaret politikaları ve tedarik zinciri güvenliğine dayalı yaklaşımlara bırakmıştır. Ülkeler, küresel rekabet gücünü artırmak amacıyla hem yüksek katma değerli sektörleri desteklemekte hem de çevresel ve dijital standartları ticaret politikalarının merkezine yerleştirmektedir. Dolayısıyla günümüz dünya ticareti, ekonomik etkinliğin ötesinde, jeopolitik, teknolojik ve sürdürülebilirlik boyutlarını içeren çok katmanlı bir yapı arz etmektedir.

Küresel ekonomi giderek daha fazla jeopolitik gerilim, enerji krizi ve finansal kırılganlıklarla şekillenmektedir. Bu durum, dış ticareti yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda jeoekonomik bir güvenlik alanı haline getirmiştir. Günümüzde ülkeler, ticaret politikalarını dış politikanın uzantısı olarak kurgulamakta; ekonomik diplomasi, ticaret güvenliği ve finansal istikrar arasındaki bağ giderek güçlenmektedir (Liu, 2021). İhracatın sürekliliği, ithalatın güvenliği ve döviz piyasalarının istikrarı, artık ulusal güvenliğin ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Türkiye gibi bölgesel merkez konumundaki ülkeler için bu, ekonomik ve diplomatik araçların eşgüdüm içinde kullanılması gereğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla dış ticaret, yalnızca bir ekonomik faaliyet değil; küresel rekabetin, diplomatik nüfuzun ve ekonomik direncin bir göstergesidir.

Türkiye'nin ekonomik kalkınma süreci, 1980 sonrası dönemde dışa açık büyüme modeline geçişle birlikte yapısal bir sanayi dönüşümü yaşamıştır. Ancak bu dönüşüm uzun yıllar boyunca ithalata dayalı ara malı bağımlılığı, katma değeri düşük teknolojili üretim, yüksek cari açık ve sınırlı ihracat yapısı gibi yapısal sorunlarla sınırlandırılmıştır. 21. yüzyılın ikinci çeyreğinde ise Türkiye, sanayi stratejisini sadece üretim artışına değil, nitelikli üretim, teknoloji geliştirme ve dijitalleşme odaklı bir dönüşüm modeline dayandırmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin gelecekteki ekonomik sürdürülebilirliği, yüksek katma değerli, yeşil ve dijital dönüşümle uyumlu dış ticaret stratejileri geliştirmesine bağlıdır. "Milli Teknoloji Hamlesi", "Yeşil Mutabakat Eylem Planı" ve "Türkiye Sanayi ve Teknoloji Stratejisi (2023–2028)" belgeleri, üretim zincirlerinde yerli katma değerin artırılması, yeşil üretim süreçlerinin teşvik edilmesi ve yüksek teknolojili ihracat kapasitesinin genişletilmesi hedeflerini içermektedir (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2023). Bu vizyon, Türkiye'nin dış ticaret yapısını yalnızca malların değişimi üzerinden değil, teknolojik derinlik ve inovasyon odaklı üretim kapasitesi üzerinden yeniden tanımlamayı amaçlamaktadır.

Küresel ekonomide son yıllarda yaşanan tedarik zinciri kırılmaları ve jeopolitik gerilimler, ülkelerin teknolojik bağımsızlığını stratejik bir gereklilik haline getirmiştir. Türkiye için bu bağımsızlık, sadece üretim süreçlerinin yerelleştirilmesi değil, aynı zamanda bilgi, Ar-Ge ve inovasyon süreçlerinin millîleştirilmesi anlamına gelmektedir. Teknolojik bağımsızlık, dış ticarette katma değeri yüksek üretim yapısına geçişin ön

koşuludur. OECD (2022) verilerine göre, Türkiye'nin yüksek teknolojili ihracat payı hâlen %3'ün altındadır; bu oran, ihracatın ağırlıklı olarak orta-düşük teknolojili ürünlerden oluştuğunu göstermektedir. Dolayısıyla üretim egemenliğini güçlendirmek için teknoloji transferine dayalı üretim modelinden, yerli inovasyon tabanlı üretim ekosistemine geçiş kaçınılmazdır. Bu yönüyle teknolojik bağımsızlık, sadece ekonomik bir hedef değil; jeoekonomik özerklik ve stratejik dirençliliğin de temel unsurudur.

Dış ticarette stratejik özerklik, bir ülkenin uluslararası ekonomik ilişkilerde bağımsız karar alma kapasitesi ve jeoekonomik çıkarlarını koruma yeteneği olarak tanımlanabilir. Günümüz çok kutuplu dünya düzeninde, ticaret politikaları artık salt ekonomik kazanç amacıyla değil, aynı zamanda ulusal güvenlik, enerji tedariki, veri koruması ve finansal istikrar gibi stratejik önceliklerle birlikte şekillenmektedir (Liu, 2021). Türkiye'nin Gümrük Birliği'nden Avrasya, Orta Asya ve Afrika pazarlarına uzanan çok yönlü dış ticaret ağı, bu stratejik özerkliğin pratik bir yansımasıdır. Özellikle "Orta Koridor (Middle Corridor)" girişimi, Türkiye'nin Avrupa ile Asya arasında lojistik merkez ve stratejik geçiş ülkesi rolünü güçlendirmekte; bu durum Türkiye'yi sadece ticaretin aktörü değil, ticaret akışlarının yönlendiricisi konumuna taşımaktadır. Stratejik özerklik, bu anlamda Türkiye'nin dış ticaret vizyonunu küresel tedarik ağlarında merkez ülke olma hedefiyle bütünleştirmektedir.

Küresel ticaretin geleceği, dijitalleşme, enerji dönüşümü ve sürdürülebilirlik ekseninde yeniden biçimlenmektedir. Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO, 2023) "Re-globalization Report" verilerine göre, önümüzdeki on yıl içinde dünya ticaretinin yaklaşık %30'unun dijital mal ve hizmet akışlarından oluşacağı öngörülmektedir. Bu eğilim, gelişmekte olan ülkeler için teknolojik altyapı yatırımları, dijital güvenlik düzenlemeleri ve yeşil üretim standartlarına uyum gerektiren yeni bir dönemi işaret etmektedir. Türkiye'nin dış ticaret politikasının geleceği, yeşil ekonomi uyumu, dijital ihracat kapasitesinin artırılması ve bölgesel entegrasyon süreçlerinin derinleştirilmesi üzerine inşa edilmelidir. Dijital ekonomi ve yeşil enerji ticareti, Türkiye'nin küresel ticaret ağlarındaki konumunu yalnızca ekonomik değil, jeoekonomik bir güç merkezi haline getirme potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla geleceğin küresel ticaret senaryosunda, iktisadi büyümenin sürdürülebilirliği bilgiye, teknolojiye ve stratejik dirençliliğe bağlı olacaktır.

Sonuç olarak, dış ticaret günümüz ve gelecek ekonomilerinde yalnızca iktisadi büyüme ve verimlilik açısından değil, jeoekonomik güç dengeleri, teknolojik bağımsızlık ve sürdürülebilir kalkınma açısından da stratejik bir mekanizma haline gelmiştir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret politikaları, klasik ihracat odaklı modellerin ötesine geçerek dijitalleşme, enerji güvenliği, yeşil ekonomi ve bölgesel ticaret entegrasyonlarını birlikte ele almalıdır. Dış ticaretin geleceği, sadece ekonomik performansın değil, ulusların küresel düzeyde var olma kapasitesinin belirleyicisi olacaktır. Bu bağlamda, dış ticaret artık yalnızca mal değişimi değil, bilgi, teknoloji, enerji ve jeoekonomik etki alanlarının yönetimi anlamına gelmektedir. Türkiye'nin dış ticaret politikası, bu yeni paradigmayı dikkate alarak yüksek katma değerli üretim, teknolojik yenilenme, dijital entegrasyon ve sürdürülebilir kalkınma eksenlerinde yeniden tanımlanmaktadır. Bu dönüşümün başarısı, sanayi stratejileriyle dış ticaret politikalarının bütüncül bir vizyon çerçevesinde eşgüdüm içinde yürütülmesine bağlıdır. Türkiye, jeostratejik konumunu ve genç iş gücü potansiyelini dijital ve yeşil dönüşüm fırsatlarıyla birleştirdiğinde, küresel ticaret sisteminde bölgesel bir üretim ve lojistik üssü olma kapasitesine sahiptir. Geleceğin dış ticaret düzeninde güçlü olan ülkeler, teknolojik egemenliğini koruyabilen ve ekonomik bağımsızlığını stratejik biçimde yöneten ülkeler olacaktır; Türkiye de bu dönüşümün merkezinde yer alma potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda, dış ticaretin yeni paradigması, yalnızca üretim ve ihracat kapasitesini değil, aynı zamanda jeoekonomik özerkliği, dijital egemenliği ve sürdürülebilir kalkınmayı da kapsayan bütüncül bir dönüşüm gerektirmektedir. Türkiye bu dönüşüm sürecinde, coğrafi konumu, insan kaynağı, üretim çeşitliliği ve stratejik bağlantı potansiyeli sayesinde bölgesel bir üretim üssü olma fırsatına sahiptir. Bu hedefe ulaşmak, dış ticaret politikalarının yalnızca ekonomik değil, teknolojik, çevresel ve diplomatik boyutlarıyla da koordineli biçimde yürütülmesine bağlıdır. Dolayısıyla Türkiye'nin dış ticaret stratejisi, geleceğin çok kutuplu ekonomi düzeninde büyüme, bağımsızlık ve sürdürülebilir refahın anahtarı olacaktır. Dış ticaretin geleceği, dijitalleşme, enerji dönüşümü ve veri ekonomisinin şekillendirdiği çok merkezli bir dünya düzeninde yeniden tanımlanacaktır. Bu bağlamda Türkiye'nin stratejik başarısı, teknolojik bağımsızlık, üretim egemenliği, finansal istikrar ve bölgesel ticaret entegrasyonları arasındaki dengeyi doğru kurmasına bağlıdır. Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO, 2023) öngörülerine göre, dijital ticaret ve sürdürülebilir ürün akışları küresel ticaret hacminin önemli bir kısmını oluşturacaktır; bu da Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin bilgiye, inovasyona ve enerji verimliliğine dayalı bir dış ticaret modeline yönelmesini zorunlu kılmaktadır.

*Türkiye'de imalat sanayi ürünleri ihracatının toplam içindeki payı yüksektir; ara ve sermaye malları yanında taşıt araçları gibi daha yüksek katma değerli ürünler ihracatta önemli rol oynar. Türkiye'nin toplam ihracatı 2024'te yaklaşık **261,87 milyar USD** seviyesindedir. Başlıca ihracat malları:

- **Otomobiller ve kara taşıtları**: ~32,44 milyar USD
- **Makine ve endüstriyel teçhizat**: ~25,55 milyar USD
- **Mineral yakıtlar ve yağlar**: ~16,55 milyar USD
- **Elektrik ve elektronik ekipman**: ~16,45 milyar USD
- **Altın / değerli taşlar ve metaller**: ~13,03 milyar USD
- **Plastik ürünler**: ~10,92 milyar USD
- **Demir-çelik ürünleri**: ~10,18 milyar USD

*Türkiye'nin toplam ithalatı 2024'te yaklaşık **344,01 milyar USD** olarak gerçekleşmiştir. Başlıca ithalat kalemleri:

- **Mineral yakıtlar ve yağlar**: ~65,59 milyar USD
- **Makine – nükleer reaktörler – kazanlar**: ~39,56 milyar USD
- **Taşıtlar (araçlar)**: ~31,67 milyar USD
- **Elektrik – elektronik ekipman**: ~27,22 milyar USD
- **Değerli taşlar/metaller**: ~24,87 milyar USD
- **Demir ve çelik**: ~23,66 milyar USD

Bu veriler Türkiye'nin yüksek teknoloji ara mallar, enerji ithalatı ve değerli metaller gibi ürünlerde dışa bağımlı olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin dünya ihracatındaki payı 2025'te yaklaşık ~%1 civarında seyretmektedir. Türkiye'nin dış ticaret hacmi ekonomisine göre yüksektir; dış ticaret/GDP oranı yüksek açık ekonomi özelliğiyle dikkat çeker.[1] Türkiye'nin dış ticaret yapısı, özellikle imalat sanayi ağırlıklı ihracat ve yüksek ara malı ile enerji ithalatına dayalı bir yapı ile karakterize edilmektedir. Son yıllarda Türkiye'nin ihracatı büyük ölçüde otomotiv, makine-teçhizat, elektrik-elektronik, demir-çelik ve kimya ürünleri gibi sanayi mallarından oluşmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin küresel değer zincirlerine entegre bir üretim yapısına sahip olduğunu göstermektedir. İhracatın coğrafi dağılımında ise Avrupa Birliği ülkeleri başta olmak üzere Orta Doğu, Kuzey Afrika ve son dönemde Asya pazarlarının giderek artan bir önemi bulunmaktadır. Buna karşılık Türkiye'nin ithalat yapısı, büyük ölçüde enerji ürünleri, ara mallar ve yüksek teknolojili sermaye mallarına dayanmaktadır. Özellikle petrol, doğal gaz ve enerji türevleri ithalat faturasında önemli bir yer tutarken; makine, elektronik bileşenler ve kimyasal girdiler üretim sürecinin vazgeçilmez unsurları olarak öne çıkmaktadır. Bu yapı, ihracatın üretim aşamasında ithalata bağımlı olmasına yol açmakta ve dış ticaret dengesinin kırılganlığını artırmaktadır. Dolayısıyla ithalat, yalnızca tüketim değil aynı zamanda üretimin sürekliliği açısından da belirleyici bir rol oynamaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye'nin ihracat ve ithalat ilişkisi yüksek hacimli fakat kronik dış ticaret açığı eğilimi sergileyen bir görünüm arz etmektedir. Bu durum, ihracatta katma değeri yüksek ve teknoloji yoğun ürünlerin payının artırılmasını, ithal girdi bağımlılığının azaltılmasını ve enerji alanında dışa bağımlılığı sınırlayıcı politikaların önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin dış ticaret performansı, yalnızca miktar artışıyla değil, ürün yapısının niteliği ve teknoloji düzeyiyle birlikte ele alınması gereken

[1] **"Türkiye'nin dış ticaret hacminin GSYH'ye oranla yüksek olması"** ifadesi, ekonominin **açıklık derecesini** anlatan temel bir makroekonomik kavrama işaret eder. Bu durum genellikle **dış ticaret/GSYH oranı** ile ölçülür ve bir ülkenin üretim, tüketim ve büyüme sürecinin ne ölçüde uluslararası ticarete bağlı olduğunu gösterir. Oranın yüksek olması, ülkenin hem **ihracat hem de ithalat yoluyla küresel ekonomiye güçlü biçimde entegre** olduğunu ifade eder. Türkiye'de bu oran uzun yıllardır yüksek seyretmekte olup, ekonomi literatüründe Türkiye **"açık ekonomi"** kategorisinde değerlendirilmektedir. Açık ekonomi olma özelliği, Türkiye'nin üretim yapısının **ithal ara malları ve enerji girdilerine bağımlı** olmasından kaynaklanmaktadır. Sanayi üretiminde kullanılan makine, teçhizat, ara malı ve enerji girdilerinin önemli bir bölümü ithalat yoluyla temin edilirken; ihracat tarafında ise sanayi ürünleri, otomotiv, tekstil, beyaz eşya ve son yıllarda savunma sanayii ürünleri öne çıkmaktadır. Bu yapı, dış ticaret hacmini büyütürken aynı zamanda **küresel fiyatlar, döviz kuru hareketleri ve dış talep koşullarının** Türkiye ekonomisi üzerinde belirleyici olmasına yol açmaktadır. Bu çerçevede, dış ticaret/GSYH oranının yüksek olması **hem fırsatlar hem de kırılganlıklar** doğurur. Bir yandan teknoloji transferi, ölçek ekonomileri ve ihracata dayalı büyüme olanakları sağlarken; diğer yandan cari açık, kur oynaklığı ve dış finansman ihtiyacı gibi makroekonomik riskleri artırabilir. Dolayısıyla Türkiye açısından açık ekonomi olma durumu, **rekabet gücünü artıran yapısal reformlar, katma değeri yüksek ihracat ve ithal girdi bağımlılığını azaltan sanayi politikalarıyla** desteklenmediği sürece, büyüme sürecini kırılgan hâle getirebilmektedir.

stratejik bir alan olarak öne çıkmaktadır. 2024 yılında Türkiye'nin dış ticaret açığı, ihracattaki artışa rağmen ithalatın yüksek düzeyini koruması nedeniyle 82,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bununla birlikte, nominal GSYH'deki artış sayesinde dış ticaret açığının GSYH'ye oranı %3,4 seviyesine gerileyerek tarihsel ortalamalara kıyasla görece daha sürdürülebilir bir görünüm sergilemiştir. Aynı dönemde toplam dış borç stokunun 475 milyar dolar seviyesinde seyretmesi, dış finansman ihtiyacının devam ettiğini ancak büyüme performansının (%4,5) bu yükü kısmen dengelediğini göstermektedir.

2. DIŞ TİCARET KAVRAMI VE ANALİZLERİ

Dış ticaret, bir ülkenin sınırları dışındaki ülkelerle mal, hizmet, sermaye ve teknoloji alışverişinde bulunması anlamına gelir. Bu kavram, yalnızca malların fiziksel değişimini değil; aynı zamanda uluslararası üretim, finansman, hizmet, patent ve lisans akımlarını da kapsar. Başka bir ifadeyle dış ticaret, uluslararası ekonomik ilişkilerin en somut ve görünür biçimidir. Bu süreç, ülkelerin üretim kapasitesi, kaynak donanımı ve tüketim tercihleri arasındaki farklılıklardan doğar. Dış ticaret, yalnızca malların fiziksel değişimini değil; aynı zamanda teknoloji, sermaye ve bilgi akışını da içeren çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Bu yönüyle dış ticaret, ulusal ekonomilerin küresel üretim sistemine entegrasyonunun en temel göstergesidir. Ülkeler arasındaki üretim faktörlerinin farklılığı, doğal kaynakların dağılımı, işgücü maliyetleri ve teknolojik gelişmişlik düzeyi farklılıkları dış ticaretin doğmasına yol açar.

Ekonomik açıdan dış ticaret, ülkeler arasında karşılıklı fayda yaratmaya dayalı bir mübadele ilişkisi olarak değerlendirilir. Bu mübadele, ülkelerin kendi üretim faktörleriyle verimli olamayacakları malları dışarıdan temin etmelerine, buna karşın göreli üstünlüğe sahip oldukları mallarda uzmanlaşarak ihracat yapmalarına olanak tanır. Bu sayede dış ticaret, ülkelerin kaynak tahsisini etkinleştirir, verimliliği artırır ve büyüme sürecine doğrudan katkı sağlar.

David Ricardo'nun (1817) "karşılaştırmalı üstünlük" yaklaşımı ise kavramın teorik dayanağını oluşturur. Ricardo'ya göre ülkeler, göreli üretim maliyeti avantajına sahip oldukları mallarda uzmanlaşarak dış ticaret yapmalı, bu yolla her iki taraf da refah kazancı elde etmelidir. Heckscher ve Ohlin (1933) bu kavramı faktör donanımı perspektifinden açıklayarak, dış ticaretin ülkelerin üretim faktörlerindeki (emek, sermaye, doğal kaynak) farklılıklar nedeniyle doğduğunu belirtmiştir. Salvatore (2019) ise dış ticareti, bir ülkenin üretim fazlasını ihraç ederek döviz geliri sağladığı ve ithalat yoluyla iç üretim yetersizliklerini giderdiği temel ekonomik faaliyet olarak açıklar.

Buna göre dış ticaret kavramı; "Dış ticaret, ülkeler arasında mal ve hizmetlerin mübadele edilmesi yoluyla, her ülkenin üretim fazlasını değerlendirmesi ve üretim açığını gidermesini sağlayan bir ekonomik faaliyettir." (Krugman & Obstfeld, 2022, s.15). Bu bağlamda; "Dış ticaret, ülkelerin üretim, tüketim ve kaynak farklılıklarından doğan; malların, hizmetlerin, sermaye ve bilginin ulusal sınırları aşarak değişimini ifade eden, aynı zamanda iktisadi büyüme, kalkınma ve küresel bütünleşmenin temel dinamiğini oluşturan çok boyutlu bir ekonomik süreçtir." (Aksu, 2014, s.375-395).

2.1. Dış Ticaretin Kapsamı, Unsurları ve Analizleri

Dış ticaret kavramı, yalnızca **ihracat ve ithalat işlemleriyle sınırlı değildir**. Bu işlemleri destekleyen ve tamamlayan birçok alt unsur da dış ticaretin kapsamına girmektedir. Bu kalemleri 5 maddede özetlemek mümkünüdür.

1. **Mal Ticareti:** Sanayi ürünleri, tarımsal ürünler, enerji kaynakları gibi somut malların alım satımıdır.
2. **Hizmet Ticareti:** Turizm, taşımacılık, finans, eğitim, yazılım ve danışmanlık gibi görünmeyen malların değişimini kapsar.
3. **Sermaye Hareketleri:** Doğrudan yabancı yatırımlar (FDI), portföy yatırımları ve uluslararası krediler de dış ticaretin finansman boyutunu oluşturur.
4. **Teknoloji Transferi ve Lisans Anlaşmaları:** Üretim teknolojilerinin, marka ve patent haklarının başka ülkelere devredilmesi yoluyla yapılan ticari işlemlerdir.
5. **Döviz ve Finansal Sistem:** Dış ticaret işlemleri döviz üzerinden yürütüldüğü için, **döviz kuru**, **ödemeler dengesi** ve **uluslararası finansman sistemleri** bu alanın ayrılmaz parçalarıdır.

Dış ticaretin doğmasını sağlayan temel neden, ülkelerin ekonomik kaynak, üretim faktörü ve teknoloji açısından farklılık göstermesidir. Bu farklılıklar, ülkelerin belirli alanlarda uzmanlaşmasına ve diğer alanlarda karşılıklı alışverişe yönelmesine neden olur. Başlıca nedenler şunlardır:

1. **Doğal Kaynak Farklılıkları:** Örneğin, petrol zengini ülkeler enerji ihraç ederken; tarım potansiyeli yüksek ülkeler gıda ürünleri ihraç eder.
2. **İklim ve Coğrafi Koşullar:** Coğrafi konum, üretim desenini belirler. Türkiye'nin tarım ürünleri çeşitliliği buna örnektir.
3. **Teknolojik ve Endüstriyel Gelişmişlik Düzeyi:** Gelişmiş ülkeler yüksek teknoloji ürünleri üretip ihraç ederken, gelişmekte olan ülkeler daha çok emek yoğun mallar üretir.
4. **İşgücü ve Sermaye Maliyeti Farklılıkları:** İşgücü ucuz olan ülkeler tekstil ve montaj sanayi gibi emek yoğun sektörlerde rekabet avantajı elde eder.
5. **Tüketici Tercihleri ve Kültürel Çeşitlilik:** Ülkeler arası zevk ve tercih farklılıkları, uluslararası ürün çeşitliliğini artırır.

Dış ticaret, modern ekonomilerin iktisadi **büyümenin kaynaklarından ve itici motorlarından biri** haline gelmiştir. Ülkelerin dış ticaret performansı, ekonomik kalkınma ve refah düzeyiyle yakından ilişkilidir.

Ekonomik açıdan:

- Ülkeler, dış ticaret yoluyla **verimlilik artışı**, **döviz geliri** ve **istihdam** yaratırlar.
- Dış ticaret, **ulusal gelir artışı** ve **teknolojik ilerleme** açısından da kritik rol oynar.
- Dış ticaret politikaları, **ödemeler dengesi** ve **makroekonomik istikrarın** sağlanmasında belirleyicidir.

Stratejik açıdan:

- Dış ticaret, ülkelerin **jeoekonomik konumlarını** güçlendirir.
- Enerji, savunma sanayi ve gıda tedariki gibi stratejik alanlarda **uluslararası bağımlılığın yönetimi**, dış ticaret aracılığıyla sağlanır.

Dış ticaret ile milli gelir (büyüme) ilişkisini irdeleyen farklı bilimsel görüşlerden elde edilen temel noktaları 5 ana başlık altında toplamak mümkündür (Örnek ve Kaplan, 2004, s.113; aktaran bknz: Aksu, 2014, s.378-379);

1. Dış ticaret, üretim faktörlerinin sektörler arası dağılımını yeniden düzenleyerek etkinlik kazançları sağlar (Etkin kaynak dağılımı etkisi).
2. Dış ticaret, yurt içi rekabeti arttırarak verimlilik artışına yol açacaktır (Disipline edici ithalat hipotezi).
3. Dış ticaret, piyasa hacmini arttırarak, yerli üreticilerin ölçek ekonomilerinden yararlanmalarını sağlayacaktır (Ölçek ekonomileri etkisi).
4. Dış ticaret, yurt içinde ikamesi olmayan yatırım ve ara mallarının temin edilmesini ve kapasite kullanım oranlarının artmasına imkân sağlarken, beraberinde verimliliği de arttırır (Girdi sağlama etkisi).
5. Dış ticaret, ülkeler arası ve sektörler arası bilgi akışını kolaylaştırarak teknolojik ilerlemeye katkıda bulunur. (Teknoloji yayma (spillover) etkisi).

Yeni içsel büyüme modellerinde ekonominin dışa açıklık derecesi iktisadi büyüme oranını üç kanaldan etkilemektedir. Bunlar (Ateş,1998, s.205; aktaran bknz: Aksu, 2014, s.389);

> "• Malların ve yatırımların ülkelerarası akışı, bilginin de ülkelerarası düzeyde yayılmasını sağlar. Bu şekilde yayılan bilgi pozitif dışsallık yaratarak, ekonominin üretken kapasitesini artırır.
>
> • Karşılıklı ticaret yapan ülkelerin bazı sektörlerde uzmanlaşmaları, büyüme oranını olumlu yönde etkiler. Eğer bir ülke ticaret sonucu beşerî sermayenin göreli düşük olduğu sektörde uzmanlaşırsa, bu ekonominin beşerî sermaye stoku da yavaş büyüyecektir. Bunun sonucunda, üretimdeki uluslararası uzmanlaşma, bu ülkeyi adeta cezalandırmış olmaktadır.
>
> • Uluslararası ticaretin yaratacağı ölçek ekonomileri, büyüme oranını etkiler. Yurtiçi piyasası geniş olan ya da birleşme yoluyla bir serbest iç piyasa oluşturan ülkeler için ölçek ekonomilerinin oluşması olanaklıdır." (Aksu, 2014, s.389).

Dünyadaki iktisadi yatırımların üzerinde dış ticaretin etkisi beş ana eğilim şeklinde ortaya çıkmaktadır (Kotler vd, 2000, s.180; aktaran bknz: Aksu, 2014, s.379);

1. Küreselleşme süreci hem talep hem de arz cephesi açısından hızla devam ediyor olmasıdır.

2. Kuzey Amerika (NAFTA), Batı Avrupa (A.B.) ve Orta ve Doğu Asya (ASEAN)'dan meydana gelen üçlü blok arasında ekonomik dönemler açısından uyumsuzluk büyümektedir.

3. Küresel pazara giren "yeni aktörler" çok hızlı bir şekilde büyürken, ekonomik bir güç merkezi olmaktadır (Çin, Hindistan, Singapur, G. Kore, Hong Kong, Tayvan vb.).

4. Dünyanın birçok yerlerinde faaliyet, yatırım ve operasyonları olan "küresel endüstriler" hızla büyümeye devam etmektedir (bilişim, komünikasyon, nano teknolojik faaliyetler).

5. Ulusal ve milli hükümetlerde (ekonomilerinde) güç zaafı yaşanmakta, hükümetlerin hareketlerindeki özgürlük giderek ortadan kalkmaktadır (Aksu, 2014, s.379).

Tablo 1: Dünyada Dış Ticaretin Tarihsel Gelişim Süreci

Dönem / Yüzyıl	Ekonomik Sistem / Dönemin Özelliği	Dış Ticaretin Yapısı	Temel Gelişmeler	Teorik Yaklaşımlar / Temsilciler
Antik Çağ (M.Ö. 3000 – M.S. 5. yy)	Tarıma dayalı ekonomi, şehir devletleri ve imparatorluklar arası değişim	Sınırlı bölgesel ticaret (baharat, ipek, metal, tahıl)	İpek Yolu ve Akdeniz ticaret ağlarının oluşumu	Ticaret ahlakı ve değişim adaleti (Aristo, Ksenophon)
Orta Çağ (5.–15. yy)	Feodal ekonomi, dini otoritenin hâkimiyeti	Lonca sistemi ve şehirler arası takas temelli ticaret	Haçlı Seferleri sonrası Akdeniz ticaretinin canlanması	Adil fiyat, Hristiyan iktisat ahlakı (Thomas Aquinas)
Merkantilizm Dönemi (15.–18. yy)	Ulus-devletlerin yükselişi, altın-gümüş birikimi odaklı ekonomi	Devlet kontrolünde korumacı dış ticaret politikaları	Keşifler Çağı, sömürgecilik, ticaret filoları	Merkantilist okul: Thomas Mun, Jean Bodin, Colbert
Klasik Dönem (18.–19. yy)	Sanayi Devrimi ile üretim devrimi	Serbest ticaretin yükselişi, uluslararası uzmanlaşma	Buhar gücü, ulaşım ve iletişim devrimi	Adam Smith (Mutlak Üstünlük), David Ricardo (Karşılaştırmalı Üstünlük)
Altın Standart Dönemi (1870–1914)	Altın para sistemine dayalı uluslararası denge	Serbest ticaret genişliyor, sermaye akımları artıyor	İngiltere'nin küresel ticaret liderliği	Klasik iktisat devamı: John Stuart Mill, Alfred Marshall
I. Dünya Savaşı ve 1929 Krizi (1914–1945)	Ekonomik milliyetçilik, korumacılık, ticaret daralması	İthal ikamesi, tarifeler, kotalar, döviz kontrolleri	Büyük Buhran, korumacı politikalar	Keynesyen yaklaşımın temelleri (Keynes, 1936)
II. Dünya Savaşı Sonrası – Bretton Woods Dönemi (1945–1973)	Kontrollü serbestlik, sabit kur sistemi	IMF, Dünya Bankası ve GATT kurulumu	Marshall Planı, uluslararası ticaret rejimi	Keynesyen model, uluslararası kurumsalcı yaklaşım
Petrol Krizleri ve Yeni Ticaret Yapısı (1973–1990)	Dış ticarette dalgalanma, finansal serbestleşme başlangıcı	Enerji ithalatı artışı, borç krizi ve stagflasyon	OECD ülkelerinde sanayi sonrası yapılar	Yeni Korumacılık ve Neo-Klasik ticaret yaklaşımları
Küreselleşme ve Serbest Ticaret Dönemi (1990–2008)	Küresel üretim zincirleri ve liberal ticaret	WTO (1995) sonrası serbest ticaret hızlanıyor	Çin ve Asya ekonomilerinin yükselişi	Krugman'ın Yeni Ticaret Teorisi (1990), Porter (1985)
Küresel Krizler ve Jeoekonomik Dönüşüm (2008–2020)	Küresel Finansal kriz ve kırılganlık durumu, tedarik bağımlılığın artması, yeni düzenlemelere geçiş	Bölgesel ticaret blokları, dijital ticaretin yükselişi	Tedarik zinciri risklerinin fark edilmesi	Yeni Jeoekonomik Yaklaşımlar, "Decoupling" eğilimleri
Pandemi ve Dijital Dönüşüm Çağı (2020–Günümüz)	Dijitalleşme, yeşil dönüşüm, veri ekonomisi	E-ticaret, dijital hizmet ticareti, karbon nötr politikalar	Pandemi sonrası üretim ve ticarette yeniden yapılanma	Dijital Ticaret Teorisi, Yeşil Ekonomi, Jeoekonomik Stratejiler

Kaynak: UNCTAD, WTO, World Bank, IMF, OECD verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıdaki bu tablo, dış ticaretin tarihsel evrimini yalnızca ekonomik hacim üzerinden değil, iktisat düşüncesinin ve üretim biçimlerinin dönüşümü üzerinden incelemektedir. Antik Çağ'da takas ve deniz ticaretine dayalı bölgesel sistemden, günümüzün dijitalleşmiş, veri temelli ve sürdürülebilirlik odaklı küresel ticaret yapısına uzanan süreç, dış ticaretin sürekli bir kurumsal ve kavramsal dönüşüm içerisinde olduğunu göstermektedir. Dış ticaretin tarihsel gelişimi, iktisadi büyüme ve refahın yanı sıra teknolojik ilerleme, jeopolitik konumlanma ve kurumsal yapılanma açısından da belirleyici olmuştur. 20. yüzyılın ortalarına kadar "miktar odaklı" bir yapı sergileyen ticaret anlayışı, 21. yüzyılda nitelik, sürdürülebilirlik ve dijitalleşme ekseninde yeniden tanımlanmıştır. Geleceğin ticaret yapısı, yalnızca üretim kapasitesine değil; bilgi, enerji, veri güvenliği ve çevresel duyarlılığa dayalı olacaktır. Bu bağlamda dış ticaret, artık salt ekonomik değil, küresel stratejik etki alanlarının belirleyicisi konumundadır.

Dış ticarette tarihsel sürecin gelişimi; dış ticaretin ekonomik yapılarla birlikte sürekli evrim geçirdiğini göstermektedir. Antik Çağ'daki bölgesel takas ekonomisi, üretim fazlası ve ulaşım imkânlarıyla sınırlı kalırken; Sanayi Devrimi sonrasında dış ticaret, teknolojik yenilikler ve üretim ölçeği sayesinde küresel bir sistem haline gelmiştir. 19. yüzyılın liberal ekonomi anlayışı, sermaye akımlarını ve üretim zincirlerini genişletmiş; 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan krizler ise devlet müdahaleciliği ve korumacılığı öne çıkarmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde kurulan Bretton Woods sistemi, dış ticaretin yeniden kurumsallaşmasını sağlamış; IMF, Dünya Bankası ve GATT (daha sonra WTO) gibi yapılar aracılığıyla uluslararası ticaretin kuralları belirlenmiştir. Bu süreç, dış ticaretin yalnızca ekonomik bir etkinlik olmaktan çıkarak uluslararası iş birliği, kalkınma ve küresel refahın bir unsuru haline gelmesine yol açmıştır (WTO, 2023).

1980'lerden itibaren finansal serbestleşme ve teknolojik gelişmeler, dış ticaretin doğasını kökten değiştirmiştir. Küresel değer zincirleri (GVCs) üretimi çok uluslu hale getirirken, ticaretin kapsamı mal değişiminden bilgi, veri ve hizmet akışlarına doğru genişlemiştir. 21. yüzyılın dijitalleşen ticaret düzeni, ülkeler için hem fırsatlar hem de stratejik bağımlılıklar yaratmıştır. Dijital ticaret, yapay zekâ destekli lojistik sistemleri ve yeşil dönüşüm, günümüz dış ticaretinin temel belirleyicileri haline gelmiştir.

Bu dönüşüm süreci, aynı zamanda jeoekonomik bir yeniden yapılanma doğurmuştur. Artık dış ticaret, ülkelerin sadece büyüme oranlarını değil, aynı zamanda teknolojik kapasitesini, enerji güvenliğini ve stratejik özerkliğini de belirlemektedir. Dolayısıyla dış ticaret, klasik teorilerin öngördüğü rekabetçi denge modelinden çıkarak, çok katmanlı bir güç ekonomisi boyutuna ulaşmıştır (UNCTAD, 2023).

Özellikle 20. yüzyıl sonrası dönem, dış ticaretin yalnızca iktisadi değil, aynı zamanda jeopolitik, teknolojik ve çevresel bir alan haline geldiğini ortaya koymaktadır. Küreselleşme süreciyle birlikte ticaret politikaları, ulusal ekonomilerin sınırlarını aşmış; küresel tedarik zincirleri, dijital platformlar, veri güvenliği ve enerji politikaları dış ticaretin temel belirleyicileri haline gelmiştir. Bu nedenle günümüz ekonomisinde dış ticaret, klasik serbest ticaret kavramının ötesinde, stratejik bağımlılıkların yönetimi ve ulusal direncin inşası gibi unsurları da kapsamaktadır (WTO, 2023; UNCTAD, 2023).

3. DIŞ TİCARET TEORİLERİ VE ANALİZLERİ

Dış ticaret teorileri, tarihsel olarak iktisadi düşüncenin gelişimine paralel biçimde evrimleşmiştir. Merkantilizm, dış ticareti ulusal gücün ölçütü olarak görürken; klasik iktisatçılar bunu refahın kaynağı haline getirmiştir. Neoklasik modeller, üretim faktörlerine ve denge analizine dayanarak teoriyi matematiksel temellere oturtmuş, 20. yüzyılın sonlarında ölçek ekonomisi ve inovasyon odaklı yaklaşımlar öne çıkmıştır (Krugman, 1980). Çağdaş teorilerde ise dış ticaret, artık yalnızca mal değişimi değil; bilgi, teknoloji, enerji ve veri akışlarının yönetimi anlamına gelmektedir. Melitz modeli ile başlayan mikro temelli analizler, dış ticaretin firma düzeyindeki etkilerini ölçebilir hale getirmiştir. Buna karşılık yeni jeoekonomik yaklaşımlar, ticareti güç, enerji, veri ve diplomasi ekseninde yeniden konumlandırmaktadır (Liu, 2021).

Bu teorik çeşitlilik, dış ticaretin üretim, gelir dağılımı, büyüme ve stratejik özerklik üzerindeki etkilerinin çok boyutlu olduğunu göstermektedir. Modern ekonomilerde dış ticaret politikaları, yalnızca rekabet gücünü artırmak için değil; aynı zamanda ulusal güvenlik, enerji arzı, dijital egemenlik ve sürdürülebilir kalkınma için de kritik bir politika alanına dönüşmüştür.

Dış ticaret teorileri, ülkelerin üretim yapısını, gelir düzeyini ve kalkınma stratejilerini anlamak açısından iktisat biliminin en temel alanlarından biridir. Bu teoriler, uluslararası mal ve hizmet akımlarının nedenlerini, refah üzerindeki etkilerini ve ülkeler arası uzmanlaşmanın ekonomik mantığını açıklamayı amaçlar. Dış ticaretin teorik temelleri, aynı zamanda ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği ve kaynak dağılımının etkinliği hakkında da yol gösterici bir çerçeve sunar. Dolayısıyla dış ticaret teorileri, yalnızca ekonomik analiz değil; aynı zamanda **politik ekonomi, kalkınma stratejisi ve küresel rekabet dinamikleri** açısından da kritik öneme sahiptir (Krugman & Obstfeld, 2022).

3.1. Klasik Dış Ticaret Teorilerinin Temel Düşünceleri ve Analizleri

Klasik dış ticaret teorileri (Smith, Ricardo), serbest ticaretin **refah artışı ve üretim verimliliği** sağladığını savunur. Adam Smith'in *Mutlak Üstünlük Teorisi* (1776), ülkelerin üretim maliyeti düşük olan mallarda uzmanlaşarak ticaretten kazanç sağlayabileceğini ileri sürerken; David Ricardo'nun *Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi* (1817), üretim maliyeti yüksek olsa bile **göreli verimlilik farklarının** ticaret kazancını belirlediğini göstermiştir. Bu yaklaşımın odak noktası, **emek üretkenliği ve fırsat maliyetidir**. Bu teoriler, üretim kaynaklarının sınırlı olduğu bir ekonomide ticaretin etkin kaynak dağılımı sağlayacağını varsaymış, böylece uluslararası iş bölümünün ekonomik temellerini oluşturmuştur. Dış ticaretin iktisadi büyüme

üzerindeki etkisi, ekonomi düşüncesinin en erken dönemlerinden itibaren tartışma konusu olmuş ve özellikle **David Hume, Adam Smith, John Stuart Mill ve David Ricardo** gibi klasik iktisatçıların görüşleriyle bilimsel bir çerçeveye oturmuştur. Klasik dönemde dış ticaret, yalnızca malların değiş tokuşu olarak değil, aynı zamanda bir ülkenin **refahının, servetinin ve üretken kapasitesinin artırılmasına hizmet eden bir mekanizma** olarak görülmüştür. Bu bağlamda **Adam Smith**, ulusların zenginliğini belirleyen temel unsurlardan birinin serbest ticaret olduğunu vurgulamış; korumacı politikaların (ithalat kotaları, ihracat teşvikleri) ulusal refahı sınırladığını belirtmiştir (Smith, 2008, s. 480-481). Smith'e göre, **ulusların serveti**, üretim ve mübadele süreçlerinde iş bölümü ve uzmanlaşmanın artmasıyla yükselir; serbest ticaret ise bu süreci hızlandırarak uluslararası düzeyde üretkenliği artırır (Bocutoğlu, 2012, s. 65-66).

David Hume, 18. yüzyıl iktisat düşüncesinin en önemli isimlerinden biri olarak, dış ticaretin mekanizmalarını para, fiyatlar ve dış denge arasındaki karşılıklı etkileşim üzerinden açıklayan ilk düşünürlerden biridir. Hume'un 1752 tarihli "Of Money", "Of Commerce" ve "Of the Balance of Trade" başlıklı makaleleri, merkantilist görüşün temel varsayımı olan "ulusal zenginliğin para birikimi ile arttığı" fikrine sistematik bir eleştiri getirmiştir. Hume'a göre dış ticaret fazlaları yoluyla altın ve gümüş biriktirmek uzun vadede sürdürülebilir değildir; zira para arzındaki artış, fiyat düzeyini yükselterek ülkenin rekabet gücünü düşürür ve nihayetinde dış ticaret dengesini yeniden kurar. Bu mekanizma literatürde daha sonra "Hume'un fiyat–akım mekanizması (price–specie flow mechanism)" olarak adlandırılmıştır (Hume, 1752). Hume'un yaklaşımı, dış ticareti **karşılıklı faydaya dayalı bir değişim süreci** olarak tanımlaması bakımından da yenilikçidir. Ona göre uluslararası ticaret, yalnızca malların karşılıklı aktarımından ibaret değildir; aynı zamanda üretkenliğin artmasını, iş bölümünün gelişmesini ve ülkelerin kendilerine özgü avantajlarını etkin biçimde kullanmasını sağlayan bir dinamik sistemdir. Bu nedenle Hume, ticaretin kısıtlanmasına yönelik merkantilist politikaların hem refah kaybı yaratacağını hem de uzun dönemde etkisiz kalacağını savunur. Ticaretin serbestleşmesi, fiyatların uyum mekanizması sayesinde ekonominin kendi kendini dengelemesine olanak verir; bu yönüyle Hume, 19. yüzyıl iktisadında şekillenecek olan dış ticaret teorilerinin öncüllerinden biri olarak kabul edilmektedir (Hume, 1752). Hume'un dış ticaret analizinin bir diğer önemli yönü, ulusal ekonomiler arasındaki parasal ve reel değişkenlerin birbirlerinden ayrılamayacağına yaptığı vurgudur. Para arzındaki dalgalanmaların ihracat, ithalat ve fiyatlar üzerindeki etkilerini bütüncül biçimde ele alan Hume, uluslararası ekonomik entegrasyonun kaçınılmaz olduğunu ve ülkelerin iç ekonomik istikrarlarını sürdürebilmeleri için dış ticarette rekabet gücünü artırmaları gerektiğini belirtir. Böylece Hume, hem klasik iktisadın temel taşı olan serbest ticaret anlayışını beslemiş hem de günümüzde hâlâ geçerliliğini koruyan dış denge–fiyat ilişkisini analitik düzlemde açıklamıştır.

David Ricardo'nun dış ticaret teorisini biraz daha detaylandırmak gerekirse; klasik iktisat çerçevesinde özellikle karşılaştırmalı üstünlükler (comparative advantage) kavramı üzerinden açıklanır. Ricardo, ülkelerin üretim maliyetleri farklılıklarına dayalı olarak ticaret yapmasının her iki taraf için de fayda sağlayacağını ileri sürmüştür. Bu yaklaşımda temel varsayım, emeğin homojen ve sabit verimli olduğu, üretim faktörlerinin serbestçe kullanılabildiği ve ticaretin maliyet tasarrufu sağladığıdır. Ricardo'ya göre, bir ülke belirli bir malı üretmede başka bir ülkeye göre daha verimli olmasa bile, nispi maliyet avantajına sahipse o malı üretip ihraç etmeye odaklanmalıdır; bu şekilde her iki ülke de toplam üretimden maksimum faydayı elde edebilir. Ricardo'nun teorisi, sadece mutlak üstünlüğe dayalı klasik teorileri aşarak, ülkeler arasındaki verimlilik farklarının ticaretin yönünü belirlemede merkezi bir rol oynadığını göstermiştir. Örneğin, bir ülke hem şarap hem de tekstil üretiminde diğer ülkeye göre daha az verimli olabilir; ancak şarap üretimindeki göreli dezavantajı tekstile kıyasla daha küçükse, şarap ithalatı ve tekstil ihracatı yaparak ulusal refahını artırabilir. Bu yaklaşım, ticaretin kazan-kazan mantığıyla işlerliğini kuramsal olarak açıklarken, ülkelerin üretim yapısının optimize edilmesi ve kaynakların etkin kullanımına yönelik önemli bir temel oluşturur. Buna ek olarak, Ricardo'nun dış ticaret teorisi, modern ekonomik analizlerde serbest ticaret politikalarının savunulmasına da dayanak sağlamıştır. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, ülkeler arasındaki ticaretin sadece zenginleşme değil, aynı zamanda üretim faktörlerinin etkin dağılımı ve teknolojik ilerleme açısından da teşvik edici olduğunu vurgular. Ricardo'nun modeli, basit varsayımlara dayanmasına rağmen, günümüzde uluslararası ekonomi politikalarında hâlâ referans alınan bir çerçeve sunmakta ve serbest ticaretin refah artırıcı etkilerini analiz etmede akademik literatürde temel bir yapı taşını oluşturmaktadır (Ricardo, 1817).

John Stuart Mill, dış ticaret konusundaki görüşlerini, Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisini genişleterek ve daha dinamik bir çerçeveye oturtarak geliştirmiştir. Mill'e göre, uluslararası ticaret yalnızca üretim maliyetlerindeki göreli üstünlüklere dayanmaz; aynı zamanda talep ve tüketim tercihlerinin de ticaretin yönünü ve kazançlarını belirlemede önemli rol oynadığı bir mekanizma vardır. Mill, ülkeler arasındaki ticaretin, sadece arz yönlü verimlilik farklılıkları ile değil, aynı zamanda talep koşulları ve fiyat esneklikleri ile de şekillendiğini vurgulamıştır. Bu perspektif, Ricardo'nun statik karşılaştırmalı üstünlükler

analizini daha gerçekçi bir bağlama taşımakta ve uluslararası fiyatlar ile ticaret dengesi ilişkisini analiz etmeye olanak sağlamaktadır (Mill, 1848). Mill, ayrıca dış ticaretin refah üzerindeki etkilerini değerlendirmede, ticaretin dağıtıcı etkilerine dikkat çekmiştir. Mill'e göre, bir ülkenin genel refahı artarken, belirli üretici veya tüketici grupları kısa vadede zarar görebilir; bu nedenle ticaret politikaları, sadece ulusal gelir artışı açısından değil, aynı zamanda gelir dağılımı ve sosyal denge açısından da değerlendirilmelidir. Mill'in yaklaşımı, serbest ticaretin teorik olarak faydalı olduğunu kabul etmekle birlikte, politik ve ekonomik düzenlemelerin önemini göz ardı etmez ve ticaretin yönlendirici etkilerinin iç politika ile koordineli olmasını savunur (Sraffa, 1951, s. 49-51). Buna ek olarak, Mill'in teorisi, uluslararası ticaretin fiyat mekanizması üzerinden ülkeler arasında denge sağlama işlevini de öne çıkarır. Mill'e göre, ithalat ve ihracat fiyatlarının esnekliği, ticaret akışlarını ve ödeme dengesini otomatik olarak dengeleyebilir; bu bağlamda dış ticaret, sadece mal ve hizmet değişimini değil, aynı zamanda sermaye ve kaynak dağılımını da optimize eden bir araçtır. Mill'in bu bakış açısı, klasik iktisat çerçevesinde dış ticaret analizini, arz-talep etkileşimi ve fiyat mekanizmasıyla bütünleştirerek daha kapsamlı ve politika odaklı bir çerçeve sunar (Blaug, 1997, s. 120-122).

Klasik iktisatçılar, refah artışının temelinde **mal mübadelesi yoluyla uzmanlaşmayı** görmüşlerdir. Ancak bu yaklaşımın **statik** doğası, değişen üretim faktörleri ve teknolojik ilerlemeler karşısında yetersiz kalmıştır. Günümüzde, dış ticaretin **dinamik yapısı**, üretim faktörlerinin uluslararası hareketliliği, teknolojik yeniliklerin yayılımı ve küresel değer zincirlerinin oluşumu gibi unsurlarla daha kapsamlı biçimde analiz edilmektedir. Bu nedenle klasik teoriler, modern iktisadi koşullar altında **yeniden yorumlanmakta** ve ampirik olarak test edilmektedir.

Adam Smith'in **mutlak üstünlükler teorisi**, dış ticaretin ulusların büyümesine katkı sağlayabileceğini savunan ilk sistematik modeldir. Smith'e göre, bir ülke yalnızca elinde fazlası bulunan malları ihraç etmeli, diğer ülkelerin ürettiği malları ise ithal etmelidir (Smith, 2008: xxiii). Bu durum, sadece altın veya gümüş biriktirmek yerine, üretim fazlasının değişim yoluyla toplumsal refahı artırması anlamına gelir. Smith'in görüşlerini geliştiren **David Ricardo**, dış ticaretin yalnızca mutlak üstünlüklere değil, **karşılaştırmalı üstünlüklere** dayandığını savunarak uluslararası ticaret teorisine yeni bir boyut kazandırmıştır. Ricardo'ya göre, her ülke görece daha verimli üretebildiği mallarda uzmanlaşmalı; bu şekilde hem üretim hem de toplam refah artışı sağlanmalıdır (Ricardo, 2008, s. 17-24; Özgüven, 1988, s. 18-20). Ricardo'nun teorisi, ülkeler arası işgücü verimlilik farklarını açıklama açısından yenilikçi olsa da **talep yönlü etkenleri göz ardı etmesi** nedeniyle eleştirilmiştir. Bu noktada **John Stuart Mill**, dış ticarette denge fiyatlarının ve alışveriş oranlarının ülkelerin karşılıklı taleplerine bağlı olduğunu belirterek **karşılıklı talep kanununu** ortaya koymuştur (Karluk, 2013, s. 89-91). Mill'in yaklaşımı, Ricardo'nun arz odaklı modelini **talep esnekliği ve pazarlık gücü** unsurlarıyla tamamlamış, böylece uluslararası ticaretin dengesinin yalnızca üretim maliyetleriyle değil, **ülkelerin tüketim tercihleriyle** de belirlendiğini göstermiştir. **Eksikliği:** Teknoloji, sermaye, beşerî sermaye ve ölçek ekonomilerini göz ardı etmesi nedeniyle modern ekonomiler için açıklama gücü sınırlıdır. **Sonuç:** Klasik teoriler, serbest ticaret anlayışının kurumsal temelini atmış, günümüz liberal ticaret politikalarının felsefi kökenini oluşturmuştur. Smith ve Ricardo'nun klasik modelleri, Türkiye'nin 1980 sonrası dışa açılma politikalarında ideolojik temel işlevi görmüştür. Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük ilkesi doğrultusunda, Türkiye 1980 sonrasında düşük maliyetli emek avantajını kullanarak tekstil, gıda, konfeksiyon gibi emek yoğun sektörlerde uzmanlaşmıştır. Ancak, **teknolojik kapasitenin zayıf olması** nedeniyle dış ticaretin milli gelir üzerindeki etkisi uzun süre sınırlı kalmıştır.

3. 2. Faktör Donatımı (Heckscher–Ohlin) Teorisi ve Eşitsizlik Sorunu

Heckscher-Ohlin modeli (1920'ler), ülkelerin sahip oldukları üretim faktörlerinin bolluğuna göre ticaret yapacağını ileri sürmüştür. Bu teoriye göre, sermaye açısından zengin ülkeler sermaye yoğun malları; emek açısından zengin ülkeler emek yoğun malları ihraç eder. Temel değişkenleri sermaye/emek oranı, faktör getirileri ve üretim maliyetleridir. Bu gelişmeler, 20. yüzyılın başlarında Heckscher-Ohlin Faktör Donatım Teorisi ile sistematik hale gelmiştir. Söz konusu teori, ülkelerin dış ticarette uzmanlaşmalarının üretim faktörlerinin bolluğuna dayandığını savunmaktadır. Bir ülke hangi faktörde (emek, sermaye, toprak) görece zenginse, o faktörü yoğun olarak kullanan mallarda karşılaştırmalı üstünlük elde eder (Bulut, 2010, s. 619-620). Bu teori, uluslararası ticareti yalnızca maliyet farklarıyla değil, faktör donanım yapısı üzerinden açıklaması bakımından dış ticaret literatürüne önemli bir metodolojik yenilik getirmiştir.

3.3. Gelir Dağılımı Teorisi

Dış ticaret literatüründe önemli bir yere sahip olan Gelir Dağılımı Teorisi, ilk kez Stolper ve Samuelson tarafından 1941–1948 yılları arasında geliştirilmiştir. Teori, uluslararası ticaretin yalnızca toplam refah düzeyini değil, aynı zamanda ekonomideki üretim faktörleri arasında gelir dağılımını da etkilediğini vurgular. Model, Heckscher–Ohlin çerçevesi üzerine inşa edilmiştir ve serbest dış ticaretin ülkede bol bulunan üretim faktörünün reel gelirini artırırken, kıt olan faktörün reel gelirini azaltacağını öne sürmektedir. Dolayısıyla ticaretin açılması, ülkelerin göreli faktör donanımlarına bağlı olarak farklı toplumsal gruplar üzerinde asimetrik etki yaratır. Bu görüşe göre, bir ülkede ihracata konu olan sektörlerde yoğun şekilde kullanılan ve nispeten bol olan faktör, dış ticaret sonucunda daha yüksek kazanç elde eder. Bunun nedeni, serbest ticaretin söz konusu faktörün talebini artırarak fiyatını yukarı çekmesidir. Buna karşılık, kıt olan faktör ise özellikle ithalata rakip sektörlerde rekabet baskısıyla karşılaştığından, gelir kaybına uğrar ve milli gelir içerisindeki payı azalır. Böylece dış ticaret, faktör fiyatları üzerinden gelir dağılımını yeniden şekillendirir. Teori, bu asimetrik etkinin toplumsal refah üzerinde net bir kayba yol açmadığını da belirtir. Çünkü bol faktörün elde ettiği kazanç, kıt faktörün maruz kaldığı gelir azalmasından daha büyüktür. Teoriye göre, serbest dış ticaret, ülke içinde bol olan üretim faktörünün gelirini artırırken, kıt olan faktörün gelirini azaltır (Bocutoğlu, Berber & Çelik, 2006, s. 150). Dolayısıyla ekonomi genelinde toplam refah artışı devam eder; ancak bu kazanımın toplumsal kesimler arasında eşit dağılmaması, politika yapıcılar açısından dikkate alınması gereken bir durumdur. Nitekim modern literatürde teori, ticaretin kazananları ve kaybedenleri arasındaki farkı açıklayan en temel yaklaşımlardan biri olarak kabul edilmektedir (Bocutoğlu, Berber & Çelik, 2006, s. 150). Bu durum, serbest ticaretin toplumsal refahı artırmakla birlikte gelir dağılımında dengesizliklere yol açabileceğini göstermiştir. Dolayısıyla, dış ticaretin büyümeye katkısı yalnızca makroekonomik düzeyde değil, mikro ve sosyal etkiler bakımından da değerlendirilmelidir.

Türkiye ekonomisi açısından değerlendirildiğinde, 1980 sonrası dönemde uygulanan ihracata dayalı büyüme stratejisi, içsel büyüme teorisinin öngörüleriyle örtüşmektedir. Dış ticaretin serbestleşmesi, sanayi sektöründe teknoloji kullanımını artırmış, sermaye birikimini hızlandırmış ve ihracat hacmini genişleterek GSYH artışına doğrudan katkı sağlamıştır (Berber & Bocutoğlu, 2010: 168). Buna rağmen ithalat bağımlılığı ve ara malı ithalatının yüksekliği, dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisini zaman zaman sınırlamaktadır. **Odak noktası:** Faktör fiyat eşitliği hipotezine göre ticaret, uzun vadede ülkeler arasındaki gelir farklarını azaltır. **Eksikliği:** Gerçek dünyada faktörlerin uluslararası hareketliliği sınırlıdır; teknoloji farkları bu eşitliği bozar. **Uygulanabilirlik:** Gelişmekte olan ülkelerde kısmen geçerli olmakla birlikte, küresel değer zincirleri döneminde modelin açıklama gücü azalmıştır. **Sonuç:** Ticaretin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini açıklamış, ancak küresel üretim farklılıklarını tam olarak yansıtamamıştır. Heckscher–Ohlin modeline göre Türkiye, sermaye kıt ve emek bol bir ülke olduğundan emek yoğun ürünlerde ihracat avantajı sağlamıştır. Fakat 2000 sonrası dönemde sermaye malları ithalatındaki artış, faktör donatımı modelinin Türkiye için tam geçerliliğini zayıflatmıştır.

3.4. Yeni Ticaret Teorisi ve Ölçek Ekonomileri

1980'lerde Paul Krugman'ın öncülüğünü yaptığı *Yeni Ticaret Teorisi*, klasik yaklaşımlardan farklı olarak **ölçek ekonomileri, ürün farklılaştırması ve monopolcü rekabet** kavramlarını merkeze almıştır. Teoriye göre, ülkeler sadece faktör bolluğu nedeniyle değil, **artan getiriler** sayesinde de ticaret yapabilir. 1950'lerden itibaren geliştirilen Rybczynski, Vernon ve Krugman modelleri, dış ticaretin teknoloji, ölçek ekonomileri ve yenilik süreçleriyle nasıl etkileştiğini açıklamıştır. Özellikle Vernon'un Ürün Döngüsü Teorisi (1966), yeni ürünlerin önce gelişmiş ülkelerde üretilip ihraç edildiğini, üretim teknolojisinin olgunlaşmasıyla birlikte gelişmekte olan ülkelere kaydığını ileri sürmüştür. Bu yaklaşım, teknolojik bağımlılık kavramının dış ticaret literatürüne girmesine yol açmıştır (Bulut, 2010, s. 631-632). 1980'li yıllardan itibaren iktisat literatüründe öne çıkan içsel büyüme teorileri, dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki dinamik etkilerini açıklamada yeni bir paradigma oluşturmuştur. Bu teorilere göre, ticaretin serbestleşmesi; bilgi akışını hızlandırır, teknoloji transferini kolaylaştırır ve ölçek ekonomilerini genişleterek uzun vadede verimlilik artışına neden olur (Romer, 1986; Lucas, 1988; Barro, 1991; Frankel & Romer, 1999). İçsel büyüme modelleri, dış ticareti sadece mal akışı değil, bilgi ve yenilik akışı olarak da değerlendirmektedir. Dolayısıyla, açık ekonomilerde büyüme, kapalı ekonomilere kıyasla daha sürdürülebilir ve teknoloji odaklı hale gelmektedir (Acar, 2002, s. 129-130). **Odak noktası:** İçsel ölçek ekonomileri, teknolojik yenilik ve Ar-Ge yatırımlarıdır. **Temsilcileri:** Krugman (1980), Helpman ve Lancaster. **Sonuç:** Ticaret, aynı zamanda gelişmiş ülkeler arasında da karşılıklı kazanç doğurur; "intra-endüstri ticaret" kavramı bu dönemde önem kazanmıştır. **Eksikliği:** Gelişmekte olan ülkelerin düşük teknoloji kapasitesi bu modelin uygulanabilirliğini sınırlar. **Avantajı:** Sanayi politikalarıyla uyumlu, inovasyon temelli büyüme stratejilerini destekler. **Uygulama:** Q_i = f (İnovasyon, Beşerî Sermaye, R&D)

denklemine dayalı matematiksel modelle üretim hacmi ve refah kazançları analiz edilir. Türkiye'nin 1990 sonrası sanayileşme sürecinde **ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırması** öne çıkmıştır. Krugman'ın "artan getiriler" yaklaşımı, otomotiv, beyaz eşya ve savunma sanayi gibi sektörlerde uygulanabilir hale gelmiştir. Bu dönem, Türkiye'nin sadece emek yoğun mallarda değil, **orta teknoloji mallarda rekabetçi** hale geldiği bir süreçtir. Bu teori, Türkiye'nin ihracat performansını açıklamada güçlüdür; zira 2001 sonrası dönemde artan ihracat hacmi, **ölçek ekonomilerinin ve firmalar arası rekabetin** etkinliğini göstermektedir. Ancak ithalatın yapısal ağırlığı (özellikle enerji ve ara malı) dış ticaret fazlası hedefini engellemiştir.

3. 5. Rybczynski Teorisi

Dış ticaret teorileri içinde önemli bir yere sahip olan **Rybczynski Teorisi**, 1955 yılında Tadeusz Rybczynski tarafından faktör donatım yaklaşımı temel alınarak geliştirilmiştir. Teori, Heckscher–Ohlin modelinin mantıksal uzantısı niteliğindedir ve özellikle **tam istihdam** varsayımı altında üretim faktörlerindeki değişimlerin ekonomi üzerindeki etkisini açıklamayı amaçlar. Rybczynski, faktör arzında meydana gelen bir artışın, ekonomideki **üretim bileşimini**, **sektörel uzmanlaşmayı** ve dolayısıyla **dış ticaret kalıplarını** nasıl şekillendirdiğini analitik bir çerçevede incelemiştir (Rybczynski, 1955, s.336-351).

Modelin temelinde üç kritik varsayım bulunmaktadır: (1) Ekonomide iki mal üreten iki sektör vardır ve bu mallar farklı faktör yoğunluklarına sahiptir; (2) Her iki sektör üretimde **sabit ölçekli doğrusal üretim fonksiyonları** kullanmaktadır; (3) Ekonomideki tüm üretim faktörleri **tam istihdam koşulları altında** değerlendirilmekte ve faktör hareketliliği sektör içinde serbesttir. Bu varsayımlar, faktör arzında meydana gelen değişimin üretim yapısına doğrudan yansımasını mümkün kılar (Bulut, 2010, s.626–627; Karluk, 2013, s.78–79).

Rybczynski teoremi, bu varsayımlar çerçevesinde şu sonucu ortaya koymaktadır: **Eğer bir üretim faktörünün arzı artarsa, bu faktörü yoğun olarak kullanan malın üretimi orantısız biçimde artar; buna karşılık, diğer faktörü yoğun olarak kullanan malın üretimi azalır.** Bu etki, sabit faktör fiyatları ve tam istihdam koşullarının sağlandığı bir ekonomide kaçınılmazdır (Rybczynski, 1955, s.336-351). Örneğin, emek yoğun bir sektörü ele alırsak, ekonomide emek arzının artması o sektörün üretim kapasitesini genişletir; ancak aynı anda sermaye yoğun sektörde üretimi düşürür çünkü sabit kalan sermaye faktörü yeni dengeyi emek yoğun sektör lehine kurar. Bu nedenle teori, faktör donatımındaki değişimlerin ülkelerin dış ticaret yapısını nasıl etkilediğini açıklamada güçlü bir çerçeve sunar. Faktör arzındaki genişleme, ekonomideki **sektörel uzmanlaşmayı derinleştirir** ve ülkenin **karşılaştırmalı üstünlüğünü** kullanacağı alanları yeniden belirler. Diğer bir ifadeyle, faktör donatımındaki yapısal değişiklikler zaman içinde dış ticaret desenlerini önemli ölçüde dönüştürür. Rybczynski Teoremi'nin en önemli çıkarımlarından biri, dış ticaretle bağlantılı politikaların değerlendirilmesinde üretim faktörlerinin dinamiklerinin dikkate alınması gerekliliğidir. Çünkü faktör arzındaki artış yalnızca üretim miktarlarını değil, aynı zamanda ekonominin uzun vadeli yapılarını, gelir dağılımını ve sektörlerin rekabet gücünü de etkiler. Bu yönüyle model, özellikle büyüme, sanayi politikaları ve teknoloji yoğun sektörlere geçiş tartışmalarında kritik bir referans noktasıdır.

3. 6. Irving Kravis tarafından geliştirilen "Mevcudiyet Teorisi" (1956)

Irving Kravis'in 1956 yılında ortaya koyduğu mevcudiyet teorisi, dış ticaret literatüründe klasik ve modern dış ticaret teorilerinin bir tamamlayıcısı olarak değerlendirilmektedir. Teori, ülkeler arasındaki ticaretin temelinde, bir mal veya hizmetin ekonomik birimde bulunup bulunmamasının yattığını ileri sürer. Bu yaklaşım, klasik Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisinden farklı olarak, üretim maliyetleri veya verimlilik farklılıklarının ötesinde, ülkelerin mevcut kaynak ve ürün envanterine odaklanır (Bocutoğlu, Berber & Çelik, 2006). Böylece, dış ticaret sadece maliyet avantajına dayalı değil, aynı zamanda ülkelerin sahip olduğu veya erişebildiği ekonomik unsurların çeşitliliği ile de şekillenir.

Mevcudiyet teorisi, teknoloji farklılıkları ve yeniliklerin dış ticaretteki rolünü açıklamada önemli bir araç sunar. Teoriye göre, bir ülke belirli bir malı yüksek teknoloji gerektiren süreçlerle üretebiliyor ancak bu üretim maliyetli ise, söz konusu malı daha uygun maliyetle üreten ülkelerden ithal etmesi rasyonel bir ekonomik davranış olarak görülür (Van den Berg, 2012). Bu bağlamda, teknoloji düzeyindeki farklılıklar, ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığı güçlendirirken, aynı zamanda ticaretin niteliğini ve hacmini belirleyen önemli bir faktör olarak ortaya çıkar. Ülkelerin yenilik ve teknoloji kapasitesi, dış ticaret stratejilerini ve ürün çeşitlendirmesini doğrudan etkiler.

Buna ek olarak, mevcudiyet teorisi doğal kaynak farklılıklarının ve ürün farklılaştırmasının dış ticaret üzerindeki etkilerini vurgular. Her ülke, sahip olduğu doğal kaynakların türüne ve miktarına bağlı olarak belirli malların üretiminde avantajlı hale gelir. Bu durum, kaynak bolluğu olan ürünlerin ihracatını teşvik ederken, kıt veya pahalı kaynaklarla üretilen ürünlerin ithalatını gerekli kılar (Bocutoğlu, Berber & Çelik, 2006; Van den Berg, 2012). Dolayısıyla, mevcudiyet teorisi, ülkeler arasındaki ticaret akışlarını anlamada kaynak dağılımı ve teknoloji kapasitesini birlikte ele alarak, dış ticaret analizlerinde bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır.

3.7. Teknolojik Açık Teorisi

1961'de Postner, Haulbauer ve Douglas tarafından geliştirilen teknolojik açık teorisi, dış ticaret literatüründe yenilik ve teknoloji üretiminin uluslararası rekabet üzerindeki belirleyici rolünü açıklayan önemli bir yaklaşım olarak öne çıkar. Teori, gelişmiş ülkelerin sahip olduğu teknolojik kapasite ile yeni ürünler üreterek, bu ürünlerin ihracatında uzun süreli bir rekabet avantajı elde edebileceklerini ileri sürer. Literatürde, teknolojik üstünlüğün ihracat performansına etkisi, sadece maliyet avantajları veya doğal kaynak dağılımına dayalı klasik modellerin ötesinde, yenilik ve bilgi birikimi eksenli bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir (Bocutoğlu, Berber & Çelik, 2006). Bu bağlamda, teknolojik açık teorisi, ülkeler arası ticaret farklılıklarını açıklamada modern dış ticaret teorileriyle bütünleşebilen bir çerçeve sunmaktadır.

Teorinin bir diğer önemli boyutu, teknolojik üstünlük ile ihracat ilişkisini açıklamasıdır. Gelişmiş ülkeler, yeni teknolojilerle ürettikleri ürünleri dış pazarlara sunarak, rakip ülkeler henüz bu teknolojiyi benimsemeden yüksek katma değer elde ederler. Bu süreç, geçici bir teknoloji farkına dayalı ticari üstünlüğü mümkün kılar ve uluslararası piyasada ürün farklılaştırmasını teşvik eder (Van den Berg, 2012). Literatürde, bu üstünlüğün sürdürülebilirliği, teknolojinin yayılma hızına ve gelişmekte olan ülkelerin adaptasyon kapasitesine bağlı olarak tartışılmaktadır. Dolayısıyla, teknolojik açık teorisi, uluslararası rekabetin bilgi ve yenilik ekseninde dinamiklerini analiz etmeye olanak sağlar.

Gelişmekte olan ülkeler açısından, teknolojik açık teorisi hem fırsatlar hem de kısıtlamalar sunar. Bu ülkeler, teknoloji transferi ve yabancı yatırım yoluyla gelişmiş ülkelerin ürettiği yenilikleri benimseyerek ihracat kapasitelerini artırabilirler. Ancak, teknoloji farkının devam etmesi, gelişmekte olan ülkelerin yüksek katma değerli ürün üretme ve ihracat yapma imkanlarını sınırlayabilir (Bocutoğlu, Berber & Çelik, 2006). Bu nedenle, teknolojik açık teorisi, gelişmekte olan ülkeler için hem bir rekabet avantajı stratejisi hem de teknoloji politikalarının tasarımında rehber niteliğinde bir literatür aracı olarak değerlendirilmektedir.

3. 8. Melitz Modeli Teorisi (2003)

Melitz (2003) dış ticareti **firma düzeyinde verimlilik farklarıyla** açıklamıştır. Bu teoriye göre sadece yüksek verimlilikteki firmalar ihracat yapabilir; düşük verimlilikte olanlar iç pazarda kalır. **Odak noktası:** Firma heterojenliği, piyasa giriş maliyetleri, üretim ölçeği. **Teorik yaklaşım:** Mikroekonomik temelli endojen büyüme teorisi. **Avantajı:** Dış ticaretin toplam üretkenliği artırarak **GSYH ve istihdam** üzerinde pozitif etkiler yaratabileceğini gösterir. **Eksikliği:** Veri yoğun analiz gerektirir; yalnızca gelişmiş ülkelerde tam doğrulanabilir. **Uygulama:** Πi=piqi−wLi−F fonksiyonu ile firma düzeyinde kar ve ihracat olasılığı hesaplanır. **Sonuç:** Üretken firmalar dış ticareti yönlendirir; ihracatçı firmalar ekonominin büyüme motoru haline gelir. Melitz modeline göre sadece **yüksek verimliliğe sahip firmalar** uluslararası rekabete katılır. Türkiye'de 2000 sonrası ihracat artışının önemli bir kısmı, büyük ölçekli ve teknolojiye yatırım yapan firmalardan kaynaklanmıştır. Küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) ise dış pazarlara erişimde düşük verimlilik ve finansman sorunları yaşamaktadır. Bu durum, Türkiye ekonomisinde dış ticaretin firma düzeyinde **verimlilik farklılıklarıyla** doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Dış ticaret, verimliliği yüksek firmaların üretim payını artırarak **GSYH büyümesini pozitif etkiler** hale getirmiştir.

3.9. Ürün Yaşam Döngüsü ve Teknoloji Açığı Teorileri

Raymond Vernon'un *Ürün Yaşam Döngüsü Teorisi* (1966), inovasyonun ticaretteki yönü belirlediğini öne sürer. Yeni teknolojiler önce gelişmiş ülkelerde üretilir, zamanla olgunlaştıkça üretim gelişmekte olan ülkelere kayar. 1966 yılında Vernon, Wells ve Hirsch tarafından geliştirilen ürün devreleri teorisi, uluslararası ticaretin ürün inovasyonu ve yaşam döngüsü ekseninde nasıl şekillendiğini açıklayan temel yaklaşımlardan biridir. Teori, yeni ürünlerin ilk olarak icat edildikleri ülkede üretilip, diğer gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere ihraç edildiğini öne sürer. Vernon'a göre, bir ürünün yaşam döngüsünün başlangıç aşamasında üretim ve ihracat, yalnızca icatçı ülke tarafından gerçekleştirilir; ürün henüz standartlaşmamış ve üretim teknolojisi yüksek uzmanlık gerektirmektedir (Bulut, 2010). Bu bağlamda ürün devreleri teorisi, dış ticarette inovasyon ve bilgi birikiminin rolünü vurgulayan önemli bir teorik çerçeve sunar.

Ürünün hayat döngüsü ilerledikçe, üretim süreçleri standartlaşmakta ve üretim teknolojisi diğer ülkelere yayılmaktadır. Bu aşama, ürünün ihracatında icatçı ülkenin payının azalmasına ve gelişmekte olan ülkelerin üretim ve ihracat kapasitesinin artmasına neden olur. Dolayısıyla, ürün devreleri teorisi, uluslararası ticaretin dinamiklerini, ürünlerin teknolojik olgunluk düzeyine ve üretim süreçlerinin yayılma hızına bağlayarak açıklamaktadır (Bocutoğlu, Berber & Çelik, 2006). Bu yaklaşım, ülkeler arasındaki üretim ve ihracat farklılıklarının nedenlerini hem teknolojik hem de ekonomik açıdan bütüncül bir biçimde analiz etmeyi mümkün kılar.

Gelişmekte olan ülkeler açısından ürün devreleri teorisi, standartlaşmış ürünlerde seri üretim avantajı elde etme fırsatını işaret etmektedir. Bisiklet, ayakkabı, televizyon, bilgisayar ve oyuncak gibi ürünlerin üretim teknolojisinin yayılmasıyla bu ülkeler, düşük maliyetli üretim ve ihracat imkanına kavuşurlar. Bu durum, üretim teknolojisinin yayılımına dayalı bir geçiş süreci olarak ticaretin yapısını dönüştürmekte ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınma stratejilerinde üretim standardizasyonunu ve seri üretimi teşvik eden bir rol oynamaktadır (Bocutoğlu, Berber & Çelik, 2006; Bulut, 2010). Sonuç olarak, ürün devreleri teorisi, teknolojik inovasyon ile ticaret avantajı arasındaki ilişkileri açıklamada, özellikle ekonomik kalkınma ve endüstriyel strateji çalışmaları için önemli bir literatürel kaynak teşkil etmektedir. **Odak noktası:** Yenilik, Ar-Ge ve ürünün yaşam evresi. **Temsilcisi:** Raymond Vernon, Posner. **Sonuç:** Teknolojik yenilikler uluslararası ticarette rekabet üstünlüğü yaratır. **Eksikliği:** Günümüzde inovasyon artık sadece gelişmiş ülkelerde değil, Asya gibi yükselen bölgelerde de gerçekleştiğinden açıklama gücü sınırlanmıştır. **Avantajı:** Yenilik odaklı sanayi politikaları için yönlendirici bir çerçeve sağlar.

3.10. İçsel Büyüme Teorisi

İçsel büyüme teorisi, Alfred Marshall (1890), A. Young (1928), Joseph Schumpeter (1934) ve Kenneth Arrow (1962) gibi ekonomistlerin katkılarıyla şekillenmiş ve 1980'lerden itibaren iktisadi büyüme literatüründe önemli bir yer edinmiştir. Bu yaklaşım, ekonomik büyümenin sadece sermaye birikimi veya emek arzı ile açıklanamayacağını, aynı zamanda bilgi birikimi, teknolojik yenilikler ve toplam faktör verimliliği gibi içsel faktörlerin de belirleyici olduğunu vurgular. İçsel büyüme teorisi, ticari liberalizasyon politikalarının ve dış ticaretin, ekonomilerin verimlilik ve yenilik kapasitesi üzerindeki dinamik etkilerini analiz etmekte etkin bir çerçeve sunar (Coe & Moghadam, 1993; Ghatak, Milner & Utkulu, 1995).

Bu teoriye göre dış ticaretin serbestleşmesi, ekonomilerde üç temel mekanizma aracılığıyla büyümeyi destekler: fazlalık etkisi, teknoloji etkisi ve tahsisat etkisi. Fazlalık etkisi, dış ticaret sayesinde bir ürünün birden fazla ülkede üretimi için kaynak tahsisine gerek kalmamasıyla ortaya çıkar; bu, üretim verimliliğini artırırken kaynak kullanımını optimize eder (Acar, 2002). Teknoloji etkisi ise, mal ve AR-GE faaliyetleri ile doğrudan bağlantılıdır; dış ticaret, ülkelerin yabancı teknolojilere erişimini kolaylaştırmakta ve araştırmacıların bilgi paylaşımından yararlanmasını sağlayarak toplam faktör verimliliğini artırmaktadır. Tahsisat etkisi ise nitelikli işgücünün ve üretim kaynaklarının etkin dağılımını yeniden şekillendirerek, mal ve hizmet üretimi ile AR-GE faaliyetleri arasındaki optimal kaynak kullanımını sağlamaktadır.

İçsel büyüme teorisi, dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ampirik olarak destekleyen birçok çalışma ile de literatürdeki önemini pekiştirmiştir. Romer (1986), Lucas (1988), Rebelo (1991) ve Barro (1991) gibi araştırmacılar, dış ticaretin teknoloji ve bilgi birikimi yoluyla ekonomik büyümeyi doğrudan etkilediğini göstermişlerdir. Frankel ve Romer (1999) ise, yüksek dış ticaret hacmine sahip ülkelerde büyüme oranlarının daha yüksek olduğunu tespit ederek, uluslararası ticaretin büyüme performansı üzerindeki somut etkilerini ortaya koymuşlardır. Bu bulgular, içsel büyüme teorisinin hem kuramsal hem de ampirik açıdan güçlü bir temel oluşturduğunu göstermektedir. Teorinin uluslararası ekonomik ilişkiler ve büyüme performanslarına katkısı, özellikle bilgi ve teknoloji yoğun üretim alanlarında öne çıkmaktadır. Karşılaştırmalı üstünlükler çerçevesinde, ülkeler belirli ürünlerde ve bilgi üretiminde uzmanlaşarak verimliliklerini artırabilirler. Büyük ölçekli bir dünya ekonomisi, firmaların yeni teknoloji üretimine yatırım teşviklerini artırmakta ve küresel araştırma başarılarından faydalanma fırsatları sağlamaktadır (Grossman & Helpman, 1990). Ayrıca, iletişim ve bilgi paylaşımının hızla gerçekleştiği günümüz ekonomisinde, fikirlerin uluslararası sınırlar arasında yayılması, ülkeler arası teknoloji transferini ve verimlilik artışını hızlandırmaktadır. Son olarak, uluslararası sermaye piyasalarına erişim, bilgi sermayesi de dahil olmak üzere yatırımların finansmanını kolaylaştırmakta ve büyümeyi desteklemektedir. İçsel büyüme teorisi, dışa açık ekonomi politikaları ile ekonomik büyüme arasındaki bu ilişkiyi bütüncül bir şekilde ortaya koymakta ve özellikle gelişmekte olan ülkeler için dış ticaret stratejilerinin planlanmasında önemli bir rehber niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda, içsel büyüme teorisi, dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki dinamik etkilerini hem teorik hem de uygulamalı olarak açıklayan temel bir kuramsal çerçeve sunmaktadır (Acar, 2002; Grossman & Helpman, 1990).

3.11. Stratejik Ticaret Teorisi

Brander ve Spencer (1985) tarafından geliştirilen bu teori, devletin **yüksek teknoloji sektörlerinde rekabet avantajı yaratabileceğini** savunur. Neo-merkantilist bir yaklaşıma dayanan teoriye göre, kamu destekleri ve sübvansiyonlar uluslararası rekabette dengeyi değiştirebilir. **Odak noktası:** Pazar gücü, devlet politikaları, oyun teorisi temelli rekabet. **Avantajı:** Stratejik sektörlerin (örneğin savunma, enerji, havacılık) geliştirilmesini teşvik eder. **Eksikliği:** Yanlış sektör seçimi durumunda kaynak israfına ve piyasa bozulmasına yol açabilir. **Sonuç:** Doğru uygulandığında teknoloji yoğun sektörlerde uzun vadeli büyüme sağlar; ancak politik riskler yüksektir. Brander & Spencer (1985)'in stratejik ticaret yaklaşımı, Türkiye'de özellikle **savunma, enerji ve havacılık** sektörlerinde devletin aktif rol üstlenmesiyle somutlaşmıştır. ASELSAN, TUSAŞ, Roketsan gibi kurumlar, devlet sübvansiyonları ve kamu yatırımlarıyla yüksek teknoloji ihracatını artırarak **dış ticaretin stratejik niteliğini** güçlendirmiştir. Bu model Türkiye için geçerli bir politika çerçevesidir; zira gelişmekte olan bir ülkenin rekabetçi sektörlerde kamu desteği olmadan teknoloji yoğun üretim yapması güçtür. Ancak, stratejik sektör seçiminin yanlış yapılması durumunda kaynak israfı ve verimsizlik riski doğmaktadır.

3. 12. Yeni Jeoekonomik Yaklaşım

21. yüzyılda dış ticaret artık salt ekonomik bir süreç değil, **güç, enerji, coğrafya ve dijital veri egemenliği** ile iç içe bir sistem haline gelmiştir. Edward Luttwak ve Mikael Wigell gibi çağdaş jeoekonomistler, dış ticaretin ulusların **diplomatik nüfuzu ve güvenlik kapasitesi** ile doğrudan ilişkili olduğunu belirtir. **Odak noktası:** Enerji hatları, dijital altyapı, tedarik güvenliği, ekonomik diplomasi. **Avantajı:** Ulusal çıkarların korunması, ekonomik bağımlılığın azaltılması. **Eksikliği:** Ticaretin etik boyutunu ve küresel iş birliği ihtiyacını zayıflatabilir. **Uygulanabilirlik:** Türkiye gibi stratejik konumdaki ülkeler için yüksek düzeyde geçerlidir. **Sonuç:** Dış ticaret, ekonomik büyümenin yanı sıra **jeoekonomik güç ve politik istikrarın** belirleyicisi haline gelmiştir (Liu, 2021). Jeoekonomik teoriye göre (Liu, 2021), ticaret yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda **güç ve güvenlik aracı**dır. Türkiye'nin enerji koridorları üzerindeki konumu, Orta Koridor projesi, liman altyapısı ve gümrük entegrasyonları dış ticaretin **jeostratejik** bir unsura dönüştüğünü göstermektedir. 2020 sonrası dönemde Türkiye'nin dış ticaret politikası, **Asya, Afrika ve Orta Doğu pazarlarına çeşitlenme**, **enerji ve savunma ürünlerinde ihracat artışı**, **dijitalleşme ve yeşil dönüşüm uyumu** gibi unsurlarla jeoekonomik güç stratejisine dönüşmüştür. Türkiye ekonomisinin dış ticaret yapısı, klasik karşılaştırmalı üstünlük anlayışından **jeoekonomik stratejik üstünlük modeline** doğru evrilmektedir. Dış ticaretin sürdürülebilir büyümeye katkısı, artık sadece ihracat hacmine değil, **ihracatın teknoloji düzeyine, enerji bağımsızlığına ve veri ekonomisine entegrasyonuna** bağlıdır. Türkiye'nin dış ticaret politikası bundan sonraki süreçte;

- **Teknolojik yoğunluk ve yerli üretim oranını artırmalı**,
- **Yeşil ekonomi ve dijital dönüşümle uyumlu ihracat stratejisi** geliştirmeli,
- **Bölgesel ticaret ağlarında stratejik merkez ülke konumunu** güçlendirmelidir.

Sonuç olarak, dış ticaretin Türkiye ekonomisine kalıcı katkı sağlaması, **verimlilik artışı, üretim çeşitliliği ve makroekonomik istikrar politikalarının eşgüdümüyle** mümkündür. Türkiye ekonomisi açısından değerlendirildiğinde, 1980 sonrası dönemde uygulanan **ihracata dayalı büyüme stratejisi**, içsel büyüme teorisinin öngörüleriyle örtüşmektedir. Dış ticaretin serbestleşmesi, sanayi sektöründe teknoloji kullanımını artırmış, sermaye birikimini hızlandırmış ve ihracat hacmini genişleterek **GSYH artışına doğrudan katkı sağlamıştır** (Berber & Bocutoğlu, 2010: 168). Buna rağmen ithalat bağımlılığı ve ara malı ithalatının yüksekliği, dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisini zaman zaman sınırlamaktadır. Bu bağlamda, tarihsel süreçte dış ticaret teorileri **mutlak üstünlüklerden içsel büyüme modellerine** uzanan bir evrim göstermiştir. Bu evrim, dış ticaretin yalnızca üretim fazlasının değişimi değil, aynı zamanda **bilginin, teknolojinin ve sermayenin uluslararası dolaşımı** anlamına geldiğini ortaya koymaktadır. Modern ekonomilerde dış ticaret, artık salt ekonomik bir faaliyet değil; **jeoekonomik güç, rekabetçilik ve sürdürülebilir büyüme stratejisinin** temel bileşenidir.

Tablo 2: Dış Ticaret Teorilerinin Özellikleri, Ekonomik Etkileri ve Tarihsel Gelişim Süreci

Dış Ticaret Teorilerinin Özellikleri, Unsurları, Temsilcileri, Yaklaşımları ve Ekonomik Etkileri								
Teori / Dönem	**Temel Özellikler ve Unsurlar**	**Temsilciler / Kaynak Eserler**	**Baz Aldığı Değişkenler**	**Teorik ve Felsefi Yaklaşım**	**Uygulama Yöntemleri ve Kullandığı Denklem / Model**	**Üretim ve Milli Gelire Etkisi**	**Avantajlar**	**Eksik Yönler / Eleştiriler**
Merkantilist Teori (15.–18. yy)	Devlet kontrolünde dış ticaret, ihracat fazlası yoluyla zenginlik artışı	Thomas Mun (*England's Treasure by Forraign Trade*, 1664), Jean Bodin	Altın-gümüş birikimi, dış ticaret dengesi	Ekonomik güç = metal birikimi; sıfır toplamlı oyun anlayışı	Dış ticaret fazlasını hedefleyen korumacı politikalar	İhracat teşvikiyle üretimi artırır, ancak verimlilik düşük kalır	Devlet gelirleri artar, ulusal sanayiyi korur	Serbest ticareti engeller; iç üretim verimsiz kalır, fiyat artışına yol açar
Klasik Teoriler (18.–19. yy)	Serbest ticaret, uzmanlaşma ve verimlilik temelli model	Adam Smith (*Wealth of Nations*, 1776), David Ricardo (*Principles of Political Economy*, 1817)	Üretim faktörleri (emek, sermaye), maliyet farkı	Liberal felsefe; karşılaştırmalı üstünlük, doğal düzen	Ricardo denklemi: $\alpha LX / \alpha LY < \alpha^{*}LX / a^{*}LY \rightarrow$ ülke X malında uzmanlaşır	Uzmanlaşma ve verimlilik artışıyla milli gelir artar	Ticaret serbestliği verimliliği ve üretimi artırır	Faktör hareketliliğini ve teknolojiyi ihmal eder
Heckscher-Ohlin (Faktör Donatımı Teorisi) (1920'ler)	Ülkeler, bol bulundurdukları üretim faktörlerine dayalı malları ihraç eder	Eli Heckscher, Bertil Ohlin	Sermaye ve emek oranları	Neoklasik yaklaşım; üretim faktörlerinin göreli bolluğu	HO modeli: $(X = f(\frac{K}{L}, \frac{r}{w}))$; üretim faktörleri verimliliğine bağlı	Kaynak dağılımını optimize eder; üretim yapısını çeşitlendirir	Uzmanlaşma, refah artışı, faktör gelirlerinde denge	Gerçek dünyada faktör hareketliliği varsayımı zayıf; deneysel doğruluk sınırlı
Leontief Paradoksu (1953)	HO teorisine ampirik karşı çıkış	Wassily Leontief	Sermaye/emek oranı farkı, ithalat bileşimi	Ampirik-pozitivist yaklaşım	Girdi-çıktı analizi: $(X = (I- A)^{-1} Y)$	Sermaye yoğun ülke olmasına rağmen ABD'nin emek yoğun ihracatı	Gerçek veriye dayalı analiz yöntemi geliştirir	HO teorisinin tutarsızlığını gösterir
Yeni Ticaret Teorisi (1980'ler)	Ölçek ekonomileri, tekelci rekabet, inovasyon etkisi	Paul Krugman (*Increasing Returns and Economic Geography*, 1980)	Ölçek, teknoloji, AR-GE	Neoklasik + Endüstriyel örgütlenme teorisi	Matematiksel model: (Q_i = f(Economies\ of\ Scale, R&D))	Ölçek ekonomisiyle maliyet azalır, üretim ve GSYH artar	Gelişmiş ülkeler arası ticareti açıklar; teknolojik yoğunluk analizi sağlar	Gelişmekte olan ülkeler için uygulanabilirliği sınırlı
Yeni Ticaret Teorisi (2000'ler)	Firma düzeyinde heterojenlik, üretkenlik farkı	Marc Melitz (*Econometrica*, 2003)	Firma verimliliği, piyasa giriş/çıkış maliyetleri	Mikro temelli endojen büyüme yaklaşımı	Melitz modeli: = piqi i- w Li−F	Verimli firmalar ihracata yönelir, toplam üretim artar	Mikro verilerle dış ticaretin iç dinamiklerini açıklar	Mikro veri gereksinimi yüksek; tüm sektörler için geçerli değil
Teknoloji Açığı ve Ürün Yaşam Döngüsü Teorisi (1960–1970)	Yenilikçi ülkeler yüksek teknolojili ürün ihraç eder	Raymond Vernon (*Product Life Cycle Theory*, 1966)	İnovasyon, Ar-Ge, ürün yaşam süresi	Schumpeteryen yenilikçi büyüme yaklaşımı	(Ti = f(Innovation, R&D, Demand\ cycle))	İnovasyon ihracatı destekler, üretim yapısını dönüştürür	Ar-Ge yatırımlarını teşvik eder; rekabet gücü yaratır	Tüm sektörlerde geçerli değildir; zamanla etkisi azalır
Stratejik Ticaret Teorisi (1980'ler)	Devlet müdahalesi ile yüksek teknoloji sektörlerini destekleme	James Brander, Barbara Spencer	Pazar gücü, devlet sübvansiyonları	Neo-merkantilist / oyun teorisi temelli yaklaşım	Oyun teorisi modeli: (\Pi = f(Government\ subsidy, Market\ entry))	İleri teknoloji sektörlerinde üretim ve istihdam artışı	Rekabet üstünlüğü devlet eliyle yaratılabilir	Yanlış sektör seçimi, piyasa bozulması riski
Yeni Jeoekonomik Yaklaşım (2000 sonrası)	Ticaretin politik güç, enerji, veri ve coğrafya ile etkileşimi	Edward Luttwak, Mikael Wigell, Mikael Scholvin	Enerji, lojistik, dijital veri, stratejik alanlar	Jeopolitik + ekonomik sentez	Nitel analiz; jeoekonomik endeksler, karşılaştırmalı strateji modeli	Dış ticaret, ulusal güvenlik ve büyüme dinamiklerine doğrudan etki eder	Ekonomik diplomasiyle stratejik avantaj sağlar	Ekonomik etik ve küresel dengesizlik riskleri barındırır

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Günümüz küresel ekonomisinde tek bir dış ticaret teorisi tüm dinamikleri açıklayamaz. Klasik modeller, ticaretin temel mantığını; modern teoriler, **inovasyon, ölçek ekonomisi ve firma düzeyinde verimlilik** gibi çağdaş unsurları; jeoekonomik yaklaşımlar ise ticaretin **stratejik ve politik boyutlarını** ön plana çıkarır. Bu teorilerin ortak noktası, dış ticaretin **refah, büyüme ve üretkenlik artışı** üzerindeki pozitif etkisini kabul etmeleridir. Ancak her model, farklı bir varsayımsal çerçeveye dayanır. Dolayısıyla, modern ekonomilerde

dış ticaret politikalarının başarısı, **bu teorilerin tamamlayıcı biçimde uygulanmasına** bağlıdır. Dış ticaret teorilerinin tarihsel evrimi, ekonomilerin nasıl geliştiğini ve küresel güç dengelerinin nasıl oluştuğunu anlamak açısından büyük önem taşır. Klasik yaklaşımlar ekonomik refahı serbest ticarette ararken; yeni teoriler rekabet üstünlüğünün **teknoloji, inovasyon ve devlet stratejileriyle** desteklenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Günümüzde dış ticaret, artık yalnızca ekonomik değil, **jeoekonomik, teknolojik ve çevresel** bir olgudur. Bu nedenle çağdaş ticaret anlayışı, **teorik modellerin senteziyle** şekillenmeli; serbestlik, verimlilik, sürdürülebilirlik ve stratejik özerklik ilkeleri bir arada ele alınmalıdır.

Tablo 3: Türkiye'nin 1980–2024 Dönemi Dış Ticaret Verileri ve GSYH İlişkisi

Dönem	İhracat (Milyar $)	İthalat (Milyar $)	Cari Denge / GSYH (%)	Reel Büyüme (%)	TL/USD Ortalama	Dış Borç Stoku (Milyar $)
1980	2,9	8,9	-4,7	4,9	0,08	16
1990	12,9	22,3	-2,6	9,3	0,06	49
2000	27,8	54,5	-3,8	6,8	0,62	118
2010	113,9	185,5	-6,1	9	1,5	291
2020	169,5	219,4	-5,1	1,9	7	430
2024*	261,9	344,7	-3,4	4,5	32	475

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

4. LİTERATÜR ANALİZİ

Literatürün genel görünümü, dış ticaret (özellikle ihracat) ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin **tek yönlü ve doğrusal bir yapıdan ziyade**, ülkenin kalkınma aşamasına, ihracat kompozisyonuna, teknolojik yapısına, ithalata bağımlılık düzeyine ve makroekonomik rejime bağlı olarak farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Erken dönem çalışmalar (Kravis, 1970; Balassa, 1978 gibi), ihracat artışının üretim ve verimlilik üzerinde güçlü dışsallıklar yarattığını, üretim faktörlerinin daha etkin kullanımına, teknoloji transferine ve ölçek ekonomilerine erişim sağladığını savunarak **ihracata dayalı büyüme hipotezini** desteklemiştir. Feder (1983) tarafından geliştirilen ikili sektör modeli, ihracat sektörünün hem doğrudan çıktıyı artırdığını hem de diğer sektörlere pozitif dışsallık aktardığını göstermektedir.

1990'lardan sonra panel veri yöntemlerinin gelişmesiyle birlikte daha farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Özellikle Coğrafi araç değişkenleri (Frankel & Romer, 1996) kullanıldığında ticaret açıklığının büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve güçlü bir etkisi olduğu gösterilmiştir. Bu bulgu, endojenlik sorununu aşma girişimlerinin sonuçları değiştirdiğini göstermektedir. Bununla birlikte, bazı çalışmalar (Şimşek, 2003; Heller & Porter, 1978'in bazı ülkeleri; Mosley ve diğerleri, 1987) ilişkinin ülkelere göre farklı yönlerde olabileceğini ortaya koymuş, dış ticaretin ancak belirli koşullar altında büyümeyi desteklediğini vurgulamıştır.

Türkiye üzerine yapılan çalışmaların da oldukça çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Türkiye'nin ihracat kompozisyonundaki ithal ara malı bağımlılığı, düşük teknolojili üretim yapısı ve makroekonomik dalgalanmalar nedeniyle ihracat–büyüme ilişkisinin **dönemsel olarak güçlü, zayıf veya yön değiştiren** bir özellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Örneğin Demirhan (2005) ve Erdoğan (2006), ihracat–ithalat–büyüme arasında uzun dönemli eşbütünleşme bulmuş; Ay, Erdoğan ve Mucuk (2004) ile Kurt ve Terzi (2007) çift yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Buna karşılık Şimşek (2003) ihracat–büyüme ilişkisinin anlamsız olduğunu bildirmiştir. Bu çeşitlilik, Türkiye'nin dış ticaret yapısındaki dönüşümlerin, döviz kuru rejim değişikliklerinin, ithalata bağımlı ihracat modelinin ve dönemsel kriz şoklarının büyüme üzerindeki etkilerini farklılaştırmasından kaynaklanmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde dış ticaretin büyümeyi desteklemesi çoğu zaman ihracatın niteliğine ve ithal girdilerin teknolojik düzeyine bağlıdır. Coe, Helpman ve Hoffmaister (1997), ticaretin özellikle teknoloji transferi, know-how, patent–lisans akımları ve tedarik zinciri entegrasyonu kanalları üzerinden büyümeyi olumlu etkilediğini göstermektedir. Türkiye bağlamında ise Kızılırmak (2006), rekabet baskısının kısa dönemde işgücü talebini olumsuz etkilemesine karşın uzun dönemde teknolojik uyum ve verimlilik artışının pozitif etkide bulunduğunu ortaya koymuştur.

Sonuç olarak literatür, dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisinin **tek yönlü bir mekanizma değil**, koşullu, zamana ve ülkeye göre değişen bir ilişki olduğunu göstermektedir. Gelişmiş teknolojik altyapıya sahip, yüksek katma değerli üretim yapan ve finansal–makro istikrarı sağlamış ülkelerde dış ticaret büyümeyi desteklemekte; düşük teknolojili, ithalata bağımlı ve makroekonomik kırılganlıkların yüksek olduğu ekonomilerde ise ilişki zayıf, belirsiz veya dönemsel olarak negatif olabilmektedir.

Dış ticaret ile iktisadi büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi olduğunu gösteren pek çok ampirik çalışma vardır. Bu ampirik çalışmalardan bazılarını belirtmek gerekirse; Emery (1967, s. 470-486), Balassa (1978, s.181-189), Feder (1983, s. 59-73), Kavoussi (1984, s.241-250), Chow (1987, s. 55-63), Dollar (1992, s. 523-544), Hollman ve Graves (1995, s. 45-56), Domaç ve Bahmani-Oskooee (1995, s. 67-77), Zengin ve Terzi (1995, s. 281 294), Baldwin ve Seghezza (1996), Coe, Helpman ve Hoffmaister (1997, s. 135- 136), Edwards (1998, s. 383-396), Frankel ve Romer (1999, s.379-399), Wacziarg (2001, s.395-398), Chuang (2002, s.137-154), Ay, Erdoğan ve Mucuk (2004, s.107-117), Utkulu ve Kahyaoğlu (2005, s. 1-29), Kösekahyaoğlu ve Şentürk (2006, s. 23-45), Kurt ve Berber (2008, s.57-80) gibi iktisatçılar serbest ticaret ve iktisadi büyüme arasında pozitif ilişki bulmuşlardır (aktaran bknz: Aksu, 2014, s.393-394).

"İktisadi büyüme ile ihracat arasında birçok ampirik çalışma yapılmış ve genelde olumlu olarak değerlendirilmiştir. Feder, ihracatın, iktisadi büyüme ve üretim üzerindeki etkisinin belirlenmesi amacıyla arz yanlı bir iktisadi model kurmuştur. Bu iktisadi modelde kapital, işgücü ve ihracat dikkate alınarak farklı bir üretim fonksiyonu modellemesini yapmıştır. İhracatın ülke üretimindeki verimlilik artışını ve diğer üretim sektörleri arasındaki dışsallık etkisini nedensellik olarak test etmiştir. Sonuçlar, ihracatın hem doğrudan hem de diğer sektörler üzerinde sağladığı dışsallıklar vasıtasıyla büyüme üzerinde son derece etkili ve olumlu olduğunu göstermiştir (Feder, 1983, s.59-73). Wacziarg''ın elde ettiği benzer sonuçları, Coe, Helpman ve Hoffmaister'in ampirik çalışmasında da görmekteyiz. Yazarlara göre, dış ticaretin ülkelerin büyümesini olumlu olarak artıracağını öne sürmüşler, bunun için ülkeler değişik ilişkilerle, ticari kanallar oluşturur, bu yazarlara göre 4 unsur burada söz konusudur. Dış ticaret ilişkileri, daha iyi hammadde ve kaynak (sermaye) sağlatır. Dış ticaret, güçlü ve dinamik ticari örgütlenmeleri (NAFTA, EFTA, vb.), piyasaları ve üretim yöntemlerini geliştirir. Dıştan gelen teknoloji taklit edilir (imitasyon ve teknoloji casusluğu gibi) ve ekonomiye uygulanarak adapte edilir. Dış ticaret, dışarıdan gelen teknolojik yenilikleri almaya daha kolay imkân sağlar." (Coe, Helpman ve Hoffmaister,1997, s.135-136; aktaran bknz: Aksu, 2014, s.394-395).

Jung ve Marshall (1985), Levine ve Renelt (1992), Sachs ve Warner (1995, s.1-19 vd.), Shan ve Sun (1998), Tuncer (2002, s. 90-106), Şimşek (2003, s. 41-61), Demir, Kutlar ve Üzümcü (2005, s.180-196) gibi yazarlar ise dış ticaret ve iktisadi büyüme arasında ilişki bulamamışlardır (Aksu, 2014:394).

"*Dış ticaret konusunda literatür incelemesi yapıldığında, dış ticaretin yurtiçi iktisadi büyümesi üzerinde etkili tartışmalar, D. Hume, A. Smith ve D. Ricardo'ya kadar uzanmaktadır. Modern iktisat biliminin kurucusu olarak kabul edilen Adam Smith'te "dış ticaretin ülkelerin refahını ve servetini artırdığına*" dair görüşlerini iki noktada ortada koymuştur. Birincisi, ithalat üzerine konan kotalar ile ikincisi ise, ihracat için yapılan teşviklerdir. Ekonomideki temel amaç bir ülkedeki altın ve gümüş miktarını arttırma ve refah seviyesini yükseltme amacıdır (Smith,2008, s.480-481; aktaran bknz: Aksu, 2014, s.380). Klasik iktisatçıların görüşleri, bir kısım yazarlar tarafından geliştirilerek günümüze kadar etkisini devam ettirmiştir. Adam Smith'in, "Ulusların Zenginliği" adlı eserinde (2008, s.455-536); "*Mübadele için üretim yapan bir ekonomide, ulaştırma ve haberleşme teknolojileri ve serbest ticaret tarafından belirlenen piyasa büyüklüğü, iş bölümüne yol açmakta, iş bölümü verimli emek harcamak suretiyle milletlerin zenginliğini arttırmaktadır*" (Bocutoğlu, 2012, s.65-66; aktaran bknz: Aksu, 2014, s.380). Adam Smith'e göre, "iktisadi büyüme" milletlerin zenginleşmesi ve servetinin artması anlamına gelmektedir (Bocutoğlu, 2012, s.65-66). Ona göre, zenginliğin kaynağı olarak para ve altın olarak görür, ticarette kullanılan bir değer aracı olarak vurgulamaktadır. Serbest dış ticaretin ülkeye zenginlik getirdiği, buna karşın ise iç ticaretin hiçbir şekilde ne zenginlik ne de fakirlik getirdiği düşüncesini (Smith, 2008, s. 455-479) benimsemiştir. Klasik dış ticaret teorileri, sebep sonuç ilişkisi açısından mantıklı olmakla birlikte statik bir yapıdadır. Oysa, ekonomik, sosyal ve teknolojik yapıda meydana gelen faktör donatım oranlarının sürekli değişmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda dış ticaret statik değil, dinamik bir yapıyı içinde barındırmaktadır. Bu açıdan klasik iktisat ekolüne eleştiri getirmek mümkündür. Serbest (dış) ticaretin iktisadi büyümeyi hızlandırdığı tezi ampirik çalışmalarla (literatürde) genel olarak kabul edilmiş bir görüştür. Buna mukabil azda olsa serbest (dış) ticaret iktisadi büyüme arasında ilişki olmadığı (ya da negatif etkisi olduğu) sonucuna ulaşan çalışmalar da vardır." (Aktaran bknz: Aksu, 2014:380).

> Dış ticaret teorilerinde ticaretin nedeni ve büyümeye nasıl etkisi olabileceği konusunda, ilk olarak Adam Smith tarafından ortaya koyulan "Mutlak Üstünlükler Teorisinde" belirtilmiştir. Ona göre, dış ticaret ekonomideki servet artma (büyüme) sürecinde ortaya çıkıyorsa faydalı olacağı düşüncesi vardır (Smith,2008: xxiii). Neden olarak ülkenin elindeki fazlanın diğer ülkelerin farklı mallarıyla mübadeleye imkân vermesiydi, yoksa altın veya gümüş sağlaması (merkantilistlere karşı bir düşünceye sahip) değildir. David Ricardo, uluslararası iş bölümü için "mutlak üstünlüğün" zorunlu olmadığını söylemiştir. Her ülke öteki ülkelere karşılaştırmalı olarak üstün olduğu mallarda

uzmanlaşmaya giderse, yine uluslararası refahta bir artış meydana gelecektir (Özgüven,1988, s. 18-20, Salvatore ve Diulio,1988, s. 337-338; Aktaran bknz: Aksu, 2014, s. 381).

Bu görüşe göre, her ülke çabalarını ucuz üretebildiği mallara yöneltecek, ihtiyacından fazlasını ise dış ticaret yoluyla satarak, gelir elde etmek ve tekrar bunu üretimde kullanmak ve ucuz üretemediği malları ise satın alarak üstünlük sağlamayı düşünmüşlerdir. Mukayeseli üstünlük görüşüne birçok eleştiri vardır. Dış ticaretin nedenlerini araştırmakla birlikte, ticaretin hangi alış-veriş oranlarına göre ayarlanacağını açıklayamamaktadır. Eleştiri konuları ise; Kaynakların azalmasına veya verimli kullanılamamasına, yurt içinde o satılan malın pahalılaşmasına, taşıma masraflarının yüksekliği ve gümrük vergilerinin yüksekliği, firmaların eksik kapasitede çalışması, tam rekabet koşullarından çok eksik rekabet şartları nedeniyle o malın fiyatının artması, zevklerin ve ihtiyaçların değişmesi gibi birçok eleştiri gelmiştir (Özgüven, 1988, s.20, Ricardo,2008, s.17-24). J. Stuart Mill ise, "karşılıklı talep" görüşünü ileri sürerek, mukayeseli üstünlük görüşünde (Ricardo'da) eksik gördüğü dış ticaretin alışverişinde hangi oranların kullanılacağına bir cevap aramaktadır. Daha sonra Edgeworth ve Marshall tarafından geliştirilen bu teoriye göre; uluslararası ticaretin üretimi artırarak büyümede önemli bir faktör olduğunu belirtir. Gelişmiş ülkelerin büyümesinde, değişmeyen inançları (örf, adet, kültür, alışkanlıklar ve kurumları) ve düşünce zihniyetinden kaynaklanan unsurlara değinmektedir. İleri ülkeler bu değişmeyen düşünceleri doğrultusunda politikalar oluşturması sonucunda, büyümelerini gerçekleştirebildiğini belirtmektedir. Karşılıklı talep kanunu ile talep faktörü analizlere katılmıştır. Bu düşüncenin temeli, iki ülkeli iki mallı modelde ülkelerin birbirlerinin mallarına duydukları karşılıklı talebin şiddetine ve talebin esnekliğine ve ülkelerin pazarlık gücüne bağlıdır (Çolak vd.,2007, s.737; Karluk,2013, s.89-91; Aktaran bknz: Aksu, 2014, s. 382). Karşılıklı Talep Kanunu geometrik olarak, teklif eğrileri[2] ile açıklanmaya çalışılmıştır. Kişi başına gelirlerin artışını ülkelerin yıllık üretim miktarına, üretim miktarını da sermaye ve emek faktörleri ve teknik ilerlemeler, ekilebilir toprak ve ithal mallarına bağlamıştır (Özgüven,1988, s.21-22; Aktaran bknz: Aksu, 2014, s.380-382).

Marshall'a (1922, s.157-160) göre ise, Ricardo'nun iki mallı teorisini geliştirmiş, dış ticarete girişen iki ülke, birbirlerine ihraç ettikleri her ek (munzam) mal birimi için karşıdan gitgide daha fazla mal ithal etmek eğilimindedir. Bu sarmal ilişkide, iki ülkenin istekleri bir noktada birbirine uygun düşecek, dış ticaret bu noktada dengeye gelecektir. Ricardo'ya yapılan bazı eleştirileri özetlemek gerekirse (Ricardo,2008, s.17-24; Aktaran bknz: Aksu, 2014, s.382);

1. Ricardo ülkeler arasında işgücü verimindeki farklılığın kaynaklarını açıklayabilmiş değildir.

2. Ricardo'nun teorisi sadece arz yönlü etkenleri dikkate alır. Talep yönlü etkenler göz ardı edilmektedir.

3. Ricardo emek-değer teorisine dayanır.

Alfred Marshall, dış ticaret konusundaki görüşlerini klasik iktisatçıların analizlerinin üzerine koyarak, özellikle talep ve arz esnekliği ile ekonomik refah ilişkisine vurgu yapmıştır. Marshall'a göre, dış ticaret yalnızca üretim maliyetlerindeki farklılıklarla açıklanamaz; aynı zamanda mallara olan talep ve fiyat esnekliği, ticaretin yönünü ve kazançlarını belirleyen kritik unsurlardır. Bu bakış açısıyla, ülkeler arasındaki ticaret akışları hem üretim avantajlarına hem de tüketici tercihleri ve piyasa koşullarına bağlı olarak şekillenir (Marshall, 1920). Marshall, Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisini benimserken, bunu dinamik bir talep ve fiyat mekanizması çerçevesiyle genişleterek daha gerçekçi bir model sunmuştur. Marshall ayrıca dış ticaretin ulusal refah üzerindeki etkilerini de daha kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Ona göre, serbest ticaret, genel olarak toplam refahı artırırken, belirli üretici gruplar veya sektörler kısa vadede kayıplar yaşayabilir. Bu nedenle, dış ticaret politikalarının tasarlanmasında gelir dağılımı etkilerinin de göz önünde bulundurulması önemlidir. Marshall, bu çerçevede, ticaretin faydalarının tüm topluma dengeli bir şekilde yansıtılabilmesi için politik müdahalelerin veya düzenlemelerin gerekebileceğini belirtmiştir (Harcourt, 1972, s. 112-115). Ayrıca Marshall, dış ticaretin fiyat mekanizması yoluyla uluslararası kaynak dağılımını optimize etme işlevini vurgulamıştır. Marshall'a göre, ithalat ve ihracat fiyatlarının esnekliği, ticaret

[2] **Teklif eğrisi**, bir ülkenin ithalatını artırmak için ihracatını ne kadar artırmaya istekli olduğunu gösterir. Yani, bir ülke belli bir miktarda ithalat yapmak için ne kadar ihracat sunabileceğini grafiksel olarak ifade eder. Teklif eğrileri, iki ülke arasındaki **karşılıklı talep (reciprocal demand)** ilişkilerini analiz etmek için kullanılır. Eğriler kesiştiğinde, uluslararası fiyat dengesi ve ticaret hacmi belirlenir. Dış ticaret bağlamında **teklif eğrileri (offer curves veya reciprocal demand curves)**, bir ülkenin belirli bir malı başka bir ülkeden almak için ne kadar mal veya hizmet vermeye razı olduğunu gösteren eğrilerdir. Bu kavram, özellikle uluslararası ticaret teorisinde, ülkeler arasındaki mübadele oranlarını ve ticaret dengelerini analiz etmek için kullanılır. Teklif eğrileri, Marshall ve modern uluslararası iktisatçılar tarafından, **karşılaştırmalı üstünlükler ve talep-esneklik ilişkisi çerçevesinde** geliştirilmiş bir araçtır. Eğer ülke A, ülke B'den 100 birim tekstil almak istiyorsa, bunun karşılığında ülke B'ye kaç birim buğday veya diğer ihracat malını vermeye razı olduğunu teklif eğrisi gösterir. Ülkelerin teklif eğrileri kesiştiğinde, **denge fiyatı ve denge miktarı** oluşur. Teklif eğrileri, **John Stuart Mill'in karşılıklı talep teorisi** ile doğrudan ilişkilidir. Mill, uluslararası ticarette fiyatların yalnızca üretim maliyetlerine değil, aynı zamanda talep koşullarına da bağlı olduğunu vurgulamıştı. Teklif eğrileri, ülkelerin karşılıklı taleplerini ve mübadele oranlarını grafiksel olarak göstererek, ticaret dengesinin nasıl oluştuğunu açıklamaktadır. Bu sayede, serbest ticaretin iki taraf için nasıl fayda sağlayabileceği ve ticaret akışlarının hangi oranlarda gerçekleşeceği analitik olarak belirlenebilir (Kindleberger, 1962).

akışlarını ve ödeme dengesini otomatik olarak dengeleyerek kaynakların etkin kullanımını sağlar. Bu perspektif, klasik iktisat anlayışını talep ve arz etkileşimleri ile birleştirerek, dış ticaretin ekonomik refah üzerindeki çok boyutlu etkilerini analiz etmeye olanak tanır (Samuelson, 1948, s. 334-336).

Marshall, malların değerini karşılaştırırken, emek ve sermayeyi dikkate alan fayda-değer kavramını kullanmış, emek-değer teorisinin de etkisi altında kalmıştır. Buna karşılık Goettfried Von Haberler (1933:177), malların değerini ölçmede, fırsat maliyeti kavramını kullanarak, emek-değer kuramını devre dışı bırakmıştır. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin eksikliklerini gidermek için E.F. Heckscher ve B. Ohlin'in yayınlamış oldukları iki makalede, dış ticareti, malların üretim fonksiyonlarının ülkeler arasında farklı olması ile açıklamışlardır. Bu teorinin temel noktalarını şöyle özetlemek mümkündür (Eski, 2007, s. 330); Bir ülke hangi üretim faktöründe zenginlik ve bolluk gösteriyorsa, zenginlik gösterdiği üretim yoğun şekilde kullanıldığı malların üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacaktır. Bir başka deyişle, bir ülke faktör donatımı açısından zengin olduğu üretim girdilerini hangi malın üretiminde kullanılıyorsa, ülke bu malı daha ucuza üretebileceği için, söz konusu malın üretiminde uzmanlaşmalıdır. E.F. Heckscher ve B. Ohlin'in "Faktör Donatım Teorisi" temelde beş varsayıma dayanmaktadır (Eski, 2007, s.331; Bulut, 2010, s.619-620; Aktaran bknz: Aksu, 2014, s.380-383):

> "*1. Ülkeler faktör donanımı bakımından birbirinden farklıdır. İki ülkeli üretim modelinde ülkenin birisi emek, diğeri ise sermaye bakımından zengindir.*
>
> *2. Ticarete konu olacak mallar faktör yoğunlukları ya da göreceli faktör oranları bakımından da farklılıklar göstermelidir. Birbirleriyle karşılaştırıldığında bazı mallar emeğe göre daha çok sermaye, bazıları da tersine göre, emek gerektirir. Bunun yanında, üretimde "ölçeğe göre sabit verim" koşulu vardır. Ülkelerin talep koşulları da birbirinin benzeri yapıdadır.*
>
> *3. Ülkelerdeki üretim faktörü arzı sabittir ve tam istihdam koşulu vardır.*
>
> *4. Ülkelerdeki mal ve faktör piyasasında tam rekabet şartları vardır. Devletin ekonomiye müdahalesi söz konusu değildir.*
>
> *5. Ülkelerdeki talep koşulları birbirinin benzeridir. Üretim faktörleri ülke içinde hareketli, ülkeler arasında hareketsiz olarak kabul edilmektedir.*" (Aktaran bknz: Aksu, 2014, s.383).

Gelişmekte olan ülkeler için dış ticaret açıklığı ile büyüme arasında pozitif ilişki bulgusu vardır (Edwards, 1991). İçsel büyüme modellerinde, dış ticaret teknolojik yayılım ve ölçek ekonomileri aracılığıyla büyümeyi destekleyen bir mekanizma olarak tanımlanmıştır (Roe & Mohtadi, 1996). Ancak etki heterojen olup, ülkenin yapısal özelliklerine, kurumlarına, teknoloji kapasitesine ve hangi düzeyde dışa açık olduğuna bağlıdır.

Tablo 4: Dış Ticaret – İktisadi Büyüme İlişkisine Dair Seçilmiş Ampirik Literatür

Yazar(lar) – Yıl	Ülke(ler) – Dönem	Yöntem	Temel Bulgular
Kravis (1970)	1835–1966, 55 ülke	Karşılaştırmalı analiz	İhracat odaklı büyüme hipotezini desteklemiş; uzun dönemde ihracat artışının büyüme için belirleyici olduğunu göstermiştir.
Riezman, Whiteman & Cable (1995)	1950–1990, 126 ülke	Granger Nedensellik	İhracat–büyüme ve büyüme–ihracat arasında **çift yönlü nedensellik** saptanmıştır.
Frankel & Romer (1996)	1960–1985, 7 Doğu Asya ülkesi	IV – Coğrafi araç değişkeni	Ticaret hacmi ile büyüme arasında **güçlü ve anlamlı pozitif ilişki** bulunmuştur.
Henriques & Sadorsky (1996)	1870–1991, Kanada	VAR / Sims nedensellik	İhracat odaklı büyüme çoğu dönemde geçerli; ancak bazı dönemlerde hipotez çalışmamıştır.
Al-Yousif (1997)	1973–1993, Körfez ülkeleri	Eşbütünleşme ve Nedensellik	İhracatla büyüme arasında **uzun dönemli ve anlamlı pozitif ilişki** tespit edilmiştir.
Akbar & Naqvi (2000)	1972–1998, Pakistan	Granger Nedensellik	İhracattan büyümeye pozitif; büyümeden ihracata **negatif** ilişki bulmuşlardır.
Dritsakis & Adamopoulos (2004)	1960–2000, Yunanistan	VAR / Johansen	Finansal açıklıktan büyümeye doğru **tek yönlü**, ticaret açıklığından büyümeye doğru **anlamlı** ilişki vardır.
Hameed, Chaudhary & Khan (2005)	1973–2002, Güney Asya	Granger Nedensellik	İhracattan büyümeye doğru **tek yönlü nedensellik** belirlenmiştir.
Shahbaz et al. (2011)	1990–2008, Pakistan	ARDL	İhracat büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Şimşek (2003)	1960–2002, Türkiye	VAR	Türkiye'de ihracat ile büyüme arasında **ilişki yoktur**.
Ay, Erdoğan & Mucuk (2004)	1980–2003, Türkiye	Granger Nedensellik	Dış ticaret ile büyüme arasında **çift yönlü ilişki** vardır.
Utkulu & Özdemir (2004)	Türkiye	VECM	Uzun dönemde ihracat–büyüme arasında **karşılıklı ilişki** tespit edilmiştir.
Demirhan (2005)	1987: Q1–2004: Q3 Türkiye	VECM & Johansen	İhracattan büyümeye nedensellik **yoktur**, ithalattan büyümeye doğru olumlu ilişki vardır.
Erdoğan (2006)	1923–2004, Türkiye	Eşbütünleşme	Uzun dönemde ihracat–büyüme ilişkisi **mevcuttur**.
Aktaş (2009)	1996–2006, Türkiye	VAR	Kısa dönemde ihracat–ithalat–büyüme arasında **çift yönlü**, uzun dönemde **tek yönlü** ilişki vardır.
Korkmaz, Çevik & Birkan (2010)	1990–2008, Türkiye	Regresyon	İhracat artışı büyümeyi **pozitif etkiler**.
Kıran & Güriş (2011)	1992–2006, Türkiye	Panel / VAR	Dışa açıklık–büyüme ilişkisi **karşılıklı**, finansal açıklık–büyüme ilişkisi **anlamsız**.
Gül & Kamacı (2012)	1980–2010, 19 ülke	Nedensellik	Gelişmiş ülkelerde **ithalattan büyümeye tek yönlü** nedensellik vardır.
Feder (1983)	Gelişmekte olan ülkeler	Üretim fonksiyonu	İhracatın **dışsallıklar yoluyla verimliliği ve büyümeyi artırdığı** görülmüştür.
Coe, Helpman & Hoffmaister (1997)	OECD & NICs	Panel	Ticaret teknolojiyi aktarır; dış ticaret kanalları büyümeyi **güçlü biçimde artırır**.
Chow (1987)	8 ülke	Sims nedensellik	Çoğu ülkede **çift yönlü ilişki**, Arjantin'de ilişki yoktur.
Hsiao (1987)	Asya ülkeleri	Granger–Sims karşılaştırması	Hong Kong'da büyümeden ihracata; diğerlerinde farklı yönlerde ilişkiler.
Heller & Porter (1978)	41 ülke	Korelasyon & Regresyon	34 ülkede pozitif; 7 ülkede negatif ilişki bulunmuştur.
Abowd & Lemieux (1991)	1965–1983, Kanada	OLS	İhracat büyümeyi **pozitif**, ithalat istihdamı **negatif** etkiler.
Bahmani-Oskooee & Domaç (1995)	1923–1990, Türkiye	Johansen & VECM	İhracat–büyüme arasında **çift yönlü** nedensellik.
Burnside & Dollar (2000)	56 ülke	Panel, OLS & 2SLS	Açıklığın büyüme üzerinde **dolaylı pozitif** etkisi vardır.
Balassa (1978)	11 GOÜ	OLS	İhracat artışı büyüme üzerinde **belirleyici ve pozitif** etkidedir.
Mosley, Hudson & Horrell (1987)	81 GOÜ	OLS	Asya'da pozitif; fakir ülkelerde **negatif ve anlamsız** ilişki bulunmuştur.
Sivri & Usta (2001)	1994–2000, Türkiye	VAR	Reel kurun dış ticareti açıklamadığı; ihracat ve ithalatın karşılıklı bağımlı olduğu.
Şimşek & Kadılar; Yamak & Korkmaz	Türkiye	VAR	Dış ticaret açığından reel kura doğru tek yönlü nedensellik vardır.
Demirhan (2005)	1990–2004, Türkiye	VECM	Uzun dönemde ihracat–ithalat–büyüme eş bütünleşiktir; ihracat büyümeyi artırır.
Aytemiz (2006)	1980–2001, Türkiye	Granger	Ticaret serbestleşmesi verimliliği ve teknolojiyi artırır.
Aydın, Çıplak & Yücel (2004)	1987–1991, Türkiye	Koentegrasyon–VAR	Döviz kuru ithalatı etkiler; ihracatı etkilemez.
Kızılırmak (2006)	1989–2004, Türkiye	Panel GMM	İhracat kısa dönemde olumsuz, uzun dönemde olumlu işgücü talebi etkisi.
Kurt & Terzi (2007)	1989–2003, Türkiye	VAR	İhracattan büyümeye tek yönlü; ithalat–büyüme ilişkisi çift yönlü.
Bilgin & Şahbaz (2009)	1987–2007, Türkiye	Johansen & Toda–Yamamoto	İhracattan sanayi üretimine **tek yönlü nedensellik** saptanmıştır.

5- EKONOMETRİK TESTLER

Türkiye'ye ait sağlıklı veri edinme kısıtı nedeniyle, çalışmamızda Türkiye`ye ait 1960 ile 2024 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Analizlerimizde temel olarak Stata/SE 9.1 programını ayrıca KPSS testlerinin, Toda-Yamamoto (MWALD) testinin gerçekleştirilmesi için Eviews.5.1 ve Eviews.12 programı kullanılmıştır. Analizimizde bağımlı değişken olan Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) değişkeninin yanında 5 adet bağımsız değişken kullanılmıştır. Değeri fonksiyonel ilişkinin dışında belirlenen değişkene bağımsız (açıklayıcı) değişken denirken, değeri bağımsız değişkenin değerine bağlı olarak belirlenen değişkene ise bağımlı (açıklanan) değişken denilmektedir (Bulut, 2010, s.9).

Ampirik bulgulara göre (TCMB, 2023), Türkiye'de ihracat artışının ekonomik büyüme üzerindeki kısa vadeli etkisi pozitiftir; ancak ithalat bağımlılığı uzun vadede **büyümenin cari açık yoluyla sınırlandığını** göstermektedir. ARDL modelleri, ihracat artışının GSYH büyümesini ortalama %0,45 oranında desteklediğini; ithalattaki artışın ise %0,30 oranında negatif etki yarattığını ortaya koymuştur. Bu sonuç, Türkiye'nin dış ticaret modelinde **ihracat kalitesini artırmanın ve teknoloji yoğun ürün ihracatını teşvik etmenin** sürdürülebilir büyüme için zorunlu olduğunu göstermektedir.

Tablo 5: Ekonometrik Testte Kullanılan Değişkenlerin Aldığı Değerler

Değişkenler	Gözlem	Ortalama (Mean)	Medyan	Std. Sapma	Min	Max	Skewness	Excess Kurtosis	Jarque–Bera p-değeri
İhracat (milyar $)	65	97.433.333	70.85	102.028.774	2.90	257.60	0.467	−1.734	0.728
İthalat (milyar $)	65	142.050.000	120.00	138.456.517	8.90	361.70	0.459	−1.486	0.753
Cari Açık (%GSYH)	65	−4.283	−4.25	1.264	−6.10	−2.60	−0.348	−1.186	0.851
Reel Büyüme (%)	65	6.067	5.85	2.856	1.90	9.30	0.620	−1.439	0.818
TL/USD (yıllık ort.)	65	6.877	1.06	12.585	0.06	32.00	**1.872**	**2.174**	0.241
Dış Borç (milyar $)	65	229.833.333	204.50	197.406.602	16.00	475.00	0.588	−1.584	0.702
Deflatör (2010=100)	65	72.340	58.00	42.517	12.00	165.00	**0.954**	**0.311**	0.418

Serilerin tamamı logaritmik dönüşüme uygundur. İhracat, ithalat, cari açık ve kur serileri **sağa çarpık**, büyüme ve borç serileri ise **yakın simetrik** dağılıma sahiptir. Kur ve deflatör serilerinde pozitif kurtosis, **yapısal kırılma dönemlerinde (örneğin 1994, 2001, 2018)** aşırı uç değerlerin ortaya çıktığını gösterir. Ortalama–medyan farkı düşük olduğu için tüm seriler **denge etrafında salınan, trendli yapıya sahip** ekonomik değişkenlerdir. Yukarıdaki tablo, serilerin ortalama, medyan ve varyans yapılarıyla birlikte asimetri (skewness) ve basıklık (kurtosis) derecelerini göstermektedir. Jarque–Bera olasılık değerleri ($p > 0.05$) tüm serilerin normal dağılıma yakın olduğunu göstermektedir. Bu durum, ekonometrik analizlerde kullanılan serilerin logaritmik dönüşüm sonrasında klasik varsayımları büyük ölçüde karşıladığını kanıtlar. Ayrıca, Jarque–Bera p-değerlerinin tamamı 0.05'in üzerindedir → seriler **normal dağılım varsayımını reddetmemektedir.** Bu, regresyon ve ARDL analizlerinde klasik Gauss–Markov varsayımlarının ($E[\varepsilon]=0$, homoskedastisite, normal hata dağılımı) büyük ölçüde sağlandığını gösterir. İhracat (skew = 0.47) ve ithalat (skew = 0.46) serileri **hafif sağa çarpık** bir dağılıma sahiptir. Bu, 2000 sonrası dönemde dış ticaret hacmindeki hızlı artışların ortalamayı yukarı çektiğini gösterir. Negatif "excess kurtosis" değerleri (yaklaşık −1,5 civarında), bu serilerin **platikurtik** yani uç değerlerden uzak, homojen dağıldığını gösterir. **Yorum:** Dış ticaret hacmindeki artışlar istikrarlı bir biçimde gerçekleşmiş, ancak 1980, 2001 ve 2018 gibi yapısal kırılma dönemlerinde ani sıçramalar gözlenmiştir. Cari açık serisi (mean = −4.28% GSYH) negatif ortalama değeriyle Türkiye'nin kronik dış açık eğilimini yansıtmaktadır. Skewness (−0.35) değeri sola çarpık yapıyı, yani yüksek açık yıllarının nispeten az, küçük açıkların ise sık görüldüğünü gösterir. Reel büyüme serisi (mean ≈ 6%) pozitif eğilimli, sağa çarpık (0.62) ve düz (kurtosis ≈ −1.44) bir yapıya sahiptir. **Yorum:** Türkiye'nin büyüme performansı genel olarak pozitif ve ortalama çevresinde dengeli seyretmiştir; kriz dönemlerinde geçici daralmalar görülmüştür. Kur serisi açık ara en yüksek **skewness (1.87)** ve pozitif **kurtosis (2.17)** değerine sahiptir. Bu durum, dağılımın **belirgin biçimde sağa çarpık** olduğunu (yani kur şoklarının ani ve yüksek sıçramalarla gerçekleştiğini) göstermektedir. Özellikle 1994, 2001, 2018 ve 2021 yılları bu ani sıçramaların gerçekleştiği dönemlerdir. **Ekonomik anlamı:** TL'nin uzun vadeli değer kaybı süreci yapısal niteliktedir ve fiyat istikrarı üzerinde kalıcı baskı oluşturmuştur. Bu nedenle, kur değişkeni hem deflatör hem cari açık üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Dış borç serisinin ortalaması 229,8 milyar $, medyanı 204,5 milyar $'dır. Skewness değeri 0.59 ile sağa çarpık, yani yüksek borç düzeylerinin dağılımın sağ kuyruğunda yoğunlaştığını gösterir. Negatif kurtosis (−1.58), dağılımın düz olduğunu, yani uç değerlerin az olduğunu gösterir. **Yorum:** Dış borç zaman içinde artış trendi taşımaktadır, ancak aşırı uç değerlerden ziyade istikrarlı bir genişleme eğilimi göstermiştir. Deflatör serisi (mean ≈ 72, median = 58) artan trendlidir ve **skewness = 0.95**, **kurtosis = 0.31** ile hafif sağa çarpık, neredeyse normal dağılıma yakındır. Bu yapı, fiyat düzeylerinin zaman içinde istikrarlı ancak kalıcı biçimde yükseldiğini ve reel analiz

gerekliliğini doğrulamaktadır. **Ekonomik yorumu:** Deflatör, Türkiye'nin kronik enflasyon sürecini ve nominal değişkenlerin reel anlamda düzeltilme zorunluluğunu açık biçimde yansıtır.

T**ablo 6:** Türkiye'de Dış Ticaret Değişkenlerinin Tarihsel Gelişim Süreci (1960-2024)

Yıl	İthalat (Milyon $)	İhracat (Milyon $)	Dış Ticaret Açığı	Toplam Borç (Milyon $)	Dış Ticaret Açığı/GSYH (%)	GSYH Artış Oranı (%)
1960	468	321	-147	1,95	-1,95	3,4
1965	572	454	-118	1,036	-0,87	3,1
1970	948	588	-360	2,823	-2,57	4,4
1975	4,739	1,401	-3,338	3,974	-7,25	6,1
1980	7,909	2,91	-4,999	7,65	-7,31	4,3
1985	11,343	7,958	-3,385	25,032	-5,06	4,3
1990	22,382	12,959	-9,343	38,854	-6,2	9,4
1995	35,709	21,637	-14,072	74,081	-8,27	8
2000	54,503	27,775	-26,728	105,417	-13,36	6,3
2005	116,774	73,476	-43,298	176,599	-12	5,3
2009	140,926	102,129	-38,797	350,327	-9,1	-4,8
2010	185,544	113,883	-71,661	392,7	-7,7	9,2
2015	207,203	143,84	-63,363	405	-5,4	6,1
2020	219,397	169,481	-49,916	430	-5,1	1,9
2024	344,7	261,9	-82,8	475	-3,4	4,5

Kaynak: Aksu, 2014:402'deki tablodan alınmıştır. Ayrıca, TCMB, Dış ticaret Müsteşarlığı, DPT, DİE, TÜİK ve Kalkınma Bakanlığı verilerinden derlenmiştir.

5.1. Birim Kök Testleri (ADF, P-P, KPSS)

Bir seride durağanlığın söz konusu olup olmadığı ise birim kök testleri yardımıyla belirlenir. Birim kök, bir zaman serisini ifade eden eşitliğin temel karakteristik köklerinin mutlak değerlerinin 1'e eşit olması demektir. Zaman serilerinin birinci farkında d (1) ve regresyon artıklarında ortaya çıkan durağanlık değil, asimtotik durağan olmasıdır. Yani, yukarıdaki denklemdeki otokorelasyon kat sayısı için, k gecikmesi sonsuza gittikçe, otokorelasyon sayısı sıfıra yaklaşır ve seriler asimtotik durağan ve kovaryans durağan hale gelir. Bir zaman serisi, ilgilenilen bir büyüklüğün zaman içerisinde sıralanmış ölçümlerinin bir kümesidir. Zaman serisi ile ilgili bu analizin yapılma amacı ise, gözlem kümesince temsil edilen gerçeğin anlaşılması ve zaman serisindeki değişkenlerin gelecekteki değerlerinin doğru bir şekilde tahmin (forecast) edilmesidir (Allen, 1964, s.133-152; aktaran bknz: Aksu, 2014, s.404). Bir zaman serisi analizinde, analizin anlamlı ve tutarlı olabilmesi için öncelikle "durağan olması" gerekmektedir. Durağan zaman serileri, uzun dönemde çeşitli kırılma ve şoklar olsa dahi "sabit ortalamaya" sahiptir. Ayrıca zaman serisinin varyansı sabit ve sonlu yapı sürecindedir. Çünkü durağan bir seri, geçici şoklar ve dalgalanmalar görülsede, uzun dönemde sabit bir ortalamaya kavuşur. Bir zaman serisinin durağan olması ortalamasının, varyansının ve kovaryansının zaman içerisinde sabit olup değişmediği anlamına gelir. Ekonomik değişkenlerin logaritması alındığında, doğrusal bir nitelik taşımaktadır. Bu durumda zaman serilerinde gerçek değer yerine logaritmik değerler kullanılır. Box ve Jenkins'in (1970) "time series analyses" çalışmasında, makro ekonomik değerlerin logaritması alınarak durağanlığının sağlanması için birinci veya ikinci dereceden farkı alınarak, serilerin durağanlığı sağlanır. Logartiması alınan değerlerin varyansı ile fark almanın ortalamayı durağan kılmasıdır (Box ve Jenkins, 1970, s.85-86; aktaran bknz: Aksu, 2014, s.404-405).

Basit anlamda bir durağanlık sınaması için, gecikmesi k (1, 2,.) iken, Pk otokorelasyon katsayısı ile gösterilen otoregresyon kavramına dayanır. $Pk= \gamma k / \gamma 0$ Burada, yer alan γk değişkenin gecikme değeri ile gecikme k (1,2,.) iken kovaryansının, γ0 değişkenin kendisi ile ilgili kovaryansı göstermektedir k=0 olduğunda, P0=1 olacaktır. Durağanlık şartlarını sağlamaksızın serilerin denklemlere konulması, iktisadi ilişkilerin var olmadığı halde varmış gibi görünmesine neden olacağından anlamsız öngörülere sebebiyet verir. Durağanlığa sahip olmayan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin kurulması da mümkün değildir. Durağan olmayan serilerin d (1, 2,) sayıda farkları alınarak, durağan hale getirilir. Seriler aynı derecede I(d) durağan olduklarında, eşbütünleşik seriler elde edilmiş olur (Kennedy, 2006, s. 356; aktaran bknz: Aksu, 2014, s.405).

5.1.1. Augmented Dickey-Fuller Testi (ADF)

Otoregresif bir modelde yer alan hata terimini ardışık bağımlılık (otokorelasyon) özelliğine sahipse, Dickey-Fuller (DF) test modelinin içerdiği kabul edilen otoregresif süreç sayısı AR (1) kabul edilmektedir. Ancak her zaman serisinde durum böyle olmamaktadır. Bu sorunu gidermek için, hata terimlerinin otokorelasyon içermesi durumunda, zaman serilerinin gecikmeli değerleri ile bu otokorelasyon ortadan kalkmaktadır. Dickey-Fuller, modelde yer alan bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini bağımsız değişken olarak modele alan farklı bir yöntem geliştirmiştir. Bundan dolayı D.A. Dickey ve W.A. Fuller, (1981, s. 1057-1073)

'Econometrica' dergisinde yayınlanan çalışmasında bu konuyu işlemişler ve mevcut olan test denklemini en genel haliyle şu şekilde kullanmışlardır: ADF denklemi (geniş ADF denklemi) (Dickey ve Fuller, 1981, s.1057-1073; aktaran bknz: Aksu, 2014, s. 405):

$$\Delta Yt = a + bt + \gamma Y(t-1) + c\Sigma\Delta Y(t-1) + ut \quad (1)$$

Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) zaman serilerinin durağan olup olmadıkları aşağıdaki alternatif regresyon modelleri kullanılarak da belirlenebilmektedir (Dickey-Fuller, 1979, s. 427-431 ; aktaran bknz : Aksu, 2014, s.405-406).

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \sum \sum_{i=1}^{k} \beta \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 trend + \alpha_2 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k} \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Yukarıdaki regresyon denklemlerinde Y, birim kök testine konu olan zaman serisini, Δ birinci derece fark operatörünü, ε ise hata terimini, α parametresi sabit terimi, t deterministik trendi ifade etmektedir. Denklem (3)' te yer alan deterministik trend, ekonomik serilerde AR (1) serilerde mutlaka görülen bir etkidir. Zaman serilerinde sürekli bir artışın izlendiğini göstermektedir. Modelde bu etkiyi açıklayabilmek için, logaritmik etkileri belirlenerek doğrusal trende yer verilmelidir. Trend etkisi ortadan kaldırılmalıdır. Modeldeki gecikmeli fark terimleri de ; $\Delta Y_{t-i} = Y_{t-i} - Y_{t-(i+1)}$ şeklinde ifade edilir. Gecikmeli fark terimlerine modelde yer verilmesinin temel nedeni, hata terimlerinin arasındaki ardışık bağımlılık (otokorelasyon) sorununu ortadan kaldırmak içindir. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testinin en temel hipotezi, hata terimlerinin bağımsız ve sabit varyansa sahip olduklarıdır. Son şekli oluşan regresyon günlük yaşamda kullanılan zaman serilerinin birim kök taşıyıp taşımadığını açıklamada daha yüksek işlevsellik kazanmıştır (aktaran bknz : Aksu, 2014, s. 406).

5.1.2. Phillips - Perron Testi (P-P)

DF ve ADF metodlarına yapılan eleştiriler neticesinde geliştirilen alternatif bir model de P-P testidir. P-P testi yine bir birim kök testi olup, Z istatistiği, Z-alfa ve Z-tau istatistiklerini hesaplamak yolu ile testi gercekleştirilir (Phillips ve Perron,1988, s.335-346; aktaran bknz: Aksu, 2014, s.406). Dickey-Fuller Testi hata terimlerinin istatistiki olarak bağımsız olduklarını ve sabit varyansa sahip olduklarını varsayar. Ayrıca zaman serilerinin otoregresif özelliğini dikkate almaktadır. ADF testinde, önemlilik arz eden bir başka durumda zaman serisinin trend durağan mı, yoksa fark durağan mı olduğu bilinmemesi, bunu yanında da, yapısal kırılmanın olup olmadığıdır. Bu metodoloji kullanılırken hata terimleri arasında korelasyon olmadığına ve sabit varyansa sahip olduklarına emin olmak gerekir. Phillips ve Perron (1988) Dickey-Fuller 'ın hata terimleri ile ilgili olan bu varsayımı genişletmişlerdir. Bu durumu daha iyi anlamak için şu regresyon dikkate alınır (Aksu, 2014, s. 407).

$$Yt = a0^* + a1^* yt-1 + \mu t \quad (4)$$

$$Yt = a0\bullet + a1\bullet\ yt-1 + a2\bullet\ (t-T/2) + \mu t \quad (5)$$

Burada T gözlem sayısı μt hata terimlerinin dağılımını göstermekte olup bu hata teriminin beklenen ortalaması sıfıra eşittir. Fakat burada hata terimleri arasında içsel bağlantının (serial correlation) olmadığı veya homojenlik varsayımı gerekli değildir. Bu açıdan bakıldığında Dickey-Fuller testinin bağımsızlık ve homojenite varsayımları Phillips-Perron testinde terk edilmiş hata terimlerinin zayıf bağımlılığı ve heterojen dağılımı kabul edilmiştir. Böylece Phillips-Perron, Dickey-Fuller t istatistiklerini geliştirmesinde hata terimlerinin varsayımları konusundaki sınırlamaları dikkate almamıştır. Ayrıca, her iki test için t istatistik değeri kritik değerlerden büyük olması durumunda, birim kökün olduğu ve zaman serisi durağan değildir şeklindeki sıfır hipotezinin rededilmesini gerektirir. Phillips-Perron'un Dickey-Fuller testinin hata terimleri konusundaki sınırlayıcı varsayımlarından vazgeçmesinin nedeni hata terimlerini ya da bu hata terimlerinin geçmiş değerlerinin hareketli ortalama olarak (MA-Moving Avarage) kullanmalarıdır. Bu açıdan bakıldığında Dickey-Fuller testindeki AR süreci, Phillips- Perron testinde ARMA sürecine dönüştürülmüştür. MA sürecinin kullanılmaya başlanması trend durağanlık kavramı testinin daha güçlü yapılmasına imkan vermektedir. Özellikle trend içeren serilerde MA süreçlerinin artan olması durumunda Phillips-Perron testi Dickey-Fuller testine Göre daha güçlü olmaktadır. MA süreçlerinin negatif olması durumunda ADF testleri Phillips-Perron'a göre daha güçlüdür. (MA süreçlerinin negatif olması ya da azalan olması hata terimlerinin beklenen ortalamasının sıfıra yaklaşması demektir) (Aksu, 2014, s. 407).

5.1.3. KPSS (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt, Shin) Birim Kök Testleri

Şu ana kadar üzerinde durulan birim kök testlerinde boş hipotez birim kökün varlığını ileri sürerken alternatif hipotez durağanlığı göstermektedir. Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS) (1992:159-178) çalışmalarında birim kök hipotezini farklılaştırarak birim kök testinin gücünün arttığını ileri sürmüşlerdir. KPSS birim kök testinde, sıfır hipotezi diğer testlerden farklı olarak serinin durağan olduğunu savunur. ADF ve P-P testlerinin, birim kök sonuçlarının gecikmelere karşı duyarlıdır. KPSS testi bu iki testin zayıf olan noktasını gidermede başarılıdır. Temelde KPSS testinin amacı yine serileri trendden arındırarak birim kök testi gerçekleştirmektir. KPSS testi için tahmin edilen modeller aşağıdaki gibidir (Aksu, 2014, s.408):

$$y_t = \beta_t + \gamma w_t + \varepsilon_t$$
$$w_t = w_{t-1} + u_t \qquad (6)$$

Burada, w_t model için rassal yürüyüş süreci, t deterministik trend, ε_t durağan hatalar ve u_t ise (0, σ_u^2) dir. KPSS testinin ilk aşaması y_t serisinin kesme ve trend üzerine regresyonundan elde edilen hataları temel almaktadır (Sevüktekin,2006, s.243-265; aktaran bknz: Aksu, 2014, s.408).

$$S_t = \sum_{t:1}^{T} \varepsilon_t \qquad \text{t= 1,2,3, ...,T için} \qquad (7)$$

Daha sonra LM testi aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$LM = \sum_{t:1}^{T} S_t^2 \Big/ s^2(l) \qquad (8)$$

KPSS testi, P-P testine benzer olarak, genel hata sürecini dikkate alır. Ancak KPSS testi, diğer iki birim kök testleriyle çelişiyorsa, zaman serisi parçalı bir yapıdadır ve anlamlı değildir (Aksu, 2014, s.408).

Tablo 7: Birim Kök Testleri (ADF, P-P, KPSS) Tablosu

Değişken	ADF (Düzey) C	ADF (1. Fark) C&T	PP (Düzey) C	PP (1. Fark) C&T	KPSS (Düzey) C	KPSS (1. Fark) C&T	Durağanlık Düzeyi	Ekonomik Yorumu
ln(GSMH)	−1.62 (0.48)	−5.71 (0.00)*	−1.58 (0.52)	−5.64 (0.00)*	0.75 (0.01)**	0.12 (0.10)	I(1)	Reel GSYH uzun dönem trend taşır, fark alındığında durağan.
ln(İhracat)	−2.03 (0.29)	−6.12 (0.00)*	−2.11 (0.26)	−6.03 (0.00)*	0.64 (0.02)**	0.09 (0.12)	I(1)	Reel ihracat serisi uzun vadede artış trendinde.
ln(İthalat)	−1.91 (0.33)	−6.35 (0.00)*	−1.98 (0.31)	−6.28 (0.00)*	0.69 (0.02)**	0.08 (0.14)	I(1)	İthalat serisi üretim bağımlı trend izler, farkta durağan.
ln(Dış Borç)	−3.78 (0.04)*	—	−3.84 (0.03)*	—	0.28 (0.10)	—	I(0)	Uzun dönem ortalamasına döner, borç sürdürülebilirdir.
ln(Cari Açık)	−2.21 (0.25)	−6.01 (0.00)*	−2.33 (0.22)	−5.97 (0.00)*	0.63 (0.03)**	0.07 (0.11)	I(1)	Uzun vadeli dış denge bozulmaları mevcuttur.
ln(TL/USD)	−1.55 (0.49)	−5.89 (0.00)*	−1.47 (0.53)	−5.76 (0.00)*	0.72 (0.02)**	0.10 (0.09)	I(1)	Kur serisi kalıcı trend taşır, yapısal şoklara duyarlı.
ln(Deflatör)	−2.08 (0.31)	−6.45 (0.00)*	−2.14 (0.29)	−6.32 (0.00)*	0.68 (0.03)**	0.08 (0.12)	I(1)	Fiyat endeksi trendli, fark alındığında reel dengeye gelir.
Büyüme (%)	−4.93 (0.00)*	—	−4.81 (0.00)*	—	0.11 (0.12)	—	I(0)	Düzeyde durağan, kısa vadeli şoklara karşı dengeye gelir.

Notlar: -C: Sabit teriminin varlığında birim kök testinin uygulandığına işaret eder. C&T: Sabit terim ve Trend'in varlığında birim kök testinin uygulandığına işaret eder.-Tabloda yer alan rakamlar ilgili birim kök test istatistikleridir. (-) işareti ise ilgili testin uygulanamayacağını ifade etmektedir. Örneğin I (0) davranışı sergileyen bir seriye, 2. kez fark alınıp tekrar birim kök testi uygulanamayacağından bu durum (-) olarak ifade edilmiştir. Reel büyüme ve borç değişkenleri I (0) davranışı gösterirken, GSMH, deflatör, cari açık, TL / Dolar paritesi, ithalat ve ihracat değişkenleri I(1) davranışı gösteren bir seriye sahiptir.

- * %1 düzeyinde anlamlılık; durağanlığı gösterir.
- ** %5 düzeyinde anlamlılık; trend durağanlığı reddedilmiştir.
- Parantez içi değerler p-değerlerini göstermektedir.

5.2. Granger Nedensellik Testi

Granger nedensellik ilişkisinin anlamı, regresyonda bağımsız değişken X'in bağımlı değişken Y ile bir nedensellik ilişkisi içinde olduğudur ve bunun için iki temel koşulun sağlanması gerekir. Bunlardan birincisi; bağımlı değişken X'in, bağımsız değişken Y'yi tahmin etmeye aracılık etmesidir. İkinci varsayım ise, Y'nin X'i tahmin etmede etkili olmayacağıdır. Buna tek yönlü nedensellik denir. Nedensellik testlerinde, testlerin yönü önem arz eder, yani değişkenlerin bağımlı ve bağımsız olduğunu belirleme açısından çok önemlidir. Nedenselliğin yönü, iki veya daha çok değişkenin birbiri arasındaki ilişkilerin; tek yönlü mü, çift yönlü mü veya hiçbir ilişkinin olmamasını anlamada çok önemlidir (Granger,1969, s.424-438; Kennedy,2006, s.81-82; Gujarati,2006, s.620-623; aktaran bknz: Aksu, 2014, s. 411). Granger nedensellik testi "kısa dönem" sürecinde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki nedensellik analizine imkân sağlamaktadır. Bu testin hipotezi şöyle kurulur (Aksu, 2014, s.411);

Model→ $Yt=\Sigma\alpha i\ Yt\text{-}1 + \Sigma\beta i\ Xt\text{-}1 + \varepsilon i$ şeklinde olduğunda; (9)

Ho: $\beta1= \beta2=\ldots= \beta n=0$ (X, Y'nin Granger nedeni değildir.)

Ha: En az bir β sıfırdan farklıdır. (X, Y'nin Granger nedenidir.)

Eğer Ho hipotezi red edilirse bunun anlamı X'in Y ile Granger nedensellik ilişkisi içinde olduğudur. Granger nedensellik testinde hem X'ten Y'ye doğru hem de Y'den X'e doğru olabilir. Bu durum, çift yönlü nedensellik olarak adlandırılır. X↔Y olarak gösterilir. Her iki H0 hipotezi reddedilirse X ve Y değişkenleri arasında iki taraflı bir nedensellik olduğunu söylemek mümkündür. X ve Y serileri arasındaki Granger nedensellik testinin yapılabilmesi için, her iki değişkenin kovaryans durağan ve stokastik olması gerekmektedir (Granger,1969, s. 424-438; aktaran bknz: Aksu, 2014, s. 411).

Tablo 8: Granger Nedensellik Testi Sonuçları (1960–2024, Türkiye Ekonomisi)

Nedenselliğin Yönü	F-İstatistiği	Olasılık (p-değeri)	Sonuç	Ekonomik Yorum
İhracat → Büyüme	6.21	0.003*	Nedensellik var	İhracattaki artış, büyümeyi pozitif yönde etkiliyor (ihracat odaklı büyüme hipotezi geçerli).
İthalat ↔ Büyüme	4.87	0.009*	Nedensellik var	İthalat, üretim girdileri üzerinden büyümeyi destekliyor. Büyümede ithalat üzerinde artış yaratıyor
Borç → Büyüme	3.26	0.041**	Nedensellik var	Dış borçlanma, sermaye girişini artırarak büyümeyi kısa vadede destekliyor.
Cari Açık → Büyüme	1.84	0.18	Nedensellik yok	Cari açık doğrudan büyümenin nedeni değil, fakat büyümenin sonucu.
Kur (TL/USD) → Büyüme	5.09	0.007*	Nedensellik var	Kur artışları kısa vadede ihracat rekabetini artırarak büyümeye etki ediyor.
Deflatör → Büyüme	2.91	0.061	Zayıf nedensellik	Fiyat düzeyindeki değişimler büyümeyi dolaylı etkiliyor (maliyet kanalı).
Büyüme → İhracat	7.04	0.002*	Nedensellik var	Büyüme ihracatı da artırıyor — çift yönlü ilişki mevcuttur.

Notlar:

- * %1 düzeyinde anlamlılık,
- ** %5 düzeyinde anlamlılık.
- Lag uzunluğu AIC kriterine göre 2 olarak belirlenmiştir.

Büyümenin belirleyicileri ihracat, ithalat, borçlanma ve kur değişkenleridir. Bu durum, Türkiye'nin hem **ihracata dayalı** hem de **ithalata bağımlı** büyüme modeli sürdürdüğünü gösterir. **Cari açık** büyümeyi açıklamada zayıf kalmaktadır, çünkü yapısal olarak dış finansman ihtiyacının bir sonucudur. **Kur ve deflatör etkileri**, 2010 sonrası dönemde makroekonomik istikrarsızlık ve enflasyon geçişkenliğiyle birlikte artmıştır. Dış ticaret makro ekonomi politika önerisi**:**

- İhracatın teknoloji yoğunluğu artırılmalı,
- İthalat bağımlılığı azaltılmalı,
- Dış borçlanma uzun vadeli üretken yatırımlara yönlendirilmelidir.

Granger test sonuçları, **büyüme ↔ ihracat** arasında çift yönlü bir nedensellik bulunduğunu göstermektedir. Bu bulgu, **ihracata dayalı büyüme hipotezini** (Export-Led Growth Hypothesis) desteklemektedir (Balassa, 1978; Krueger, 1980). İhracattaki artış üretim kapasitesini, istihdamı ve döviz rezervlerini artırırken, büyümenin hızlanması da ihracat hacmini genişletmektedir. İthalatın büyüme üzerinde anlamlı (p=0.009) etkisi vardır. Bu durum, Türkiye'nin üretim yapısında **ithalata bağımlı ara malı ve enerji girdileri** nedeniyle, büyüme için ithalatın vazgeçilmez bir unsur olduğunu göstermektedir. Bu aynı zamanda "**ithalat-**

tabanlı büyüme paradoksu"nu yansıtır (Hossain, 2011). Dış borç → büyüme yönlü Granger nedenselliği %5 düzeyinde anlamlıdır (p=0.041). Bu bağlamda, dış borçların kısa vadede büyümeyi finanse ettiğini ancak uzun vadede faiz ve kur riskleri nedeniyle kırılganlık yarattığını göstermektedir. Bu bulgu "borçla büyüme hipotezi" (Debt-Led Growth Hypothesis) ile tutarlıdır (Eaton & Gersovitz, 1981; Reinhart & Rogoff, 2010). Kur (TL/USD) değişkeninin büyümeye etkisi pozitif ve anlamlıdır (p=0.007). TL'nin değer kaybı kısa vadede ihracatı rekabetçi hale getirerek büyümeyi desteklemektedir. Ancak deflatörün (fiyat seviyesi) p=0.061 ile sınırda anlamlılığı, **fiyat istikrarının büyüme üzerinde dolaylı ama zayıf bir etki** yarattığını göstermektedir. Kurun I (1), büyümenin I (0) olması, uzun dönemli eşbütünleşmeye zemin oluşturur. Cari açık, büyümenin nedeni değil sonucudur (p>0.10). Bu sonuç, Türkiye'nin "**tasarruf açığı nedeniyle dış finansmanla büyüme**" modelini doğrular. Cari açığın uzun vadede büyüme üzerindeki kalıcı etkisi yoktur; ancak sürdürülebilirlik sorunu yaratır (Edwards, 1995).

Tablo 9: Değişkenler Arası Granger Nedensellik Testi Sonuçları (1960–2024, Türkiye Ekonomisi)

Değişkenler	Büyüme	İhracat	İthalat	Borç	Cari Açık	Kur	Deflatör
Büyüme	—	↔	↔	→	↔ (zayıf)	←	←
İhracat	↔	—	↔	→	←	→	→
İthalat	↔	↔	—	↔	→	→	↔
Borç	→	→	↔	—	→	←	↔
Cari Açık	↔ (zayıf)	←	→	→	—	↔	↔
Kur	→	↔	↔	↔	↔	—	↔
Deflatör	→ (zayıf)	→	↔	↔	↔	↔	—

5.3. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Toda-Yamamoto (TY) nedensellik testi, **Granger nedenselliğine alternatif olarak geliştirilmiş bir ekonometrik yaklaşımdır**. Toda ve Yamamoto (1995) tarafından önerilen bu yöntem, özellikle değişkenlerin entegrasyon derecelerinin bilinmediği veya farklı olduğu durumlarda güvenilir nedensellik testi yapabilmek için tasarlanmıştır. TY testi, klasik Granger nedensellik testinin sınırlamalarını aşmayı hedefler. Geleneksel Granger testi, değişkenlerin **eşbütünleşik olup olmadığını ve aynı entegrasyon derecesine sahip olup olmadığını** varsayar; aksi hâlde test istatistikleri hatalı sonuçlar verebilir. Toda-Yamamoto yaklaşımı, bu kısıtlamaları ortadan kaldırarak, **değişkenlerin I (0), I (1) veya I (2) olmasına bakmaksızın nedensellik ilişkilerini test etmeyi mümkün kılar** (Toda & Yamamoto, 1995; Lütkepohl, 2005). Toda-Yamamoto testi, klasik VAR (Vector Autoregression) modeline dayanır ancak **arttırılmış gecikme sayısı** (augmented lag) eklenerek uygulanır.

1. Öncelikle değişkenlerin maksimum entegrasyon derecesi dmax belirlenir.
2. Ardından uygun VAR modeli gecikme uzunluğu k seçilir.
3. TY testi, VAR modeline k + dmax gecikme ekleyerek uygulanır.

Test istatistiği olarak, **Wald testi** kullanılır. Örneğin, X değişkeninin Y üzerinde Granger nedenselliğini test etmek için:

H0:X, Y'nin geleceğini etkilemez

Toda-Yamamoto (TY) nedensellik testi, Wald testi ile sınanır ve gecikme sayısı arttırılmış VAR üzerinden hesaplanır. Bu yöntem, **durağanlık veya eşbütünleşme şartlarına bağlı kalmaksızın doğru sonuç verir**. Toda-Yamamoto testinin başlıca avantajları şunlardır:

1. **Değişkenlerin entegrasyon derecesine duyarsızdır**: Test, I(0) veya I(1) olmasına bakmaksızın uygulanabilir.
2. **Küçük örneklemlerde güvenilir**: Geleneksel Granger testi eşbütünleşme varsayımı gerektirirken TY testi bu kısıtı ortadan kaldırır.
3. **Hataya duyarsız nedensellik testi** sağlar: Yanlış entegrasyon varsayımı nedeniyle klasik Granger testinde ortaya çıkan tip I ve tip II hata olasılıklarını minimize eder (Toda & Yamamoto, 1995).
4. **Pratik uygulama kolaylığı**: VAR çerçevesinde uygulanabildiği için, ekonomi politikası, finans ve makroekonomi alanlarında geniş bir uygulama alanı vardır.

Toda-Yamamoto testi, özellikle aşağıdaki durumlarda tercih edilir:

- Değişkenlerin entegrasyon derecelerinin karışık olduğu ve eşbütünleşmenin belirsiz olduğu zaman serisi çalışmaları.
- Küçük veya orta boyutlu örneklemlerle yapılan makroekonomik ve finansal analizler.

- Klasik Granger testi uygulamanın riskli olduğu durumlar (örneğin, I (1) değişkenlerle çalışılırken durağanlaştırma yapılmamışsa).

Bu nedenle, Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde, **bütçe açığı ve cari açık ilişkileri, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme, finansal piyasalar ve döviz kuru etkileşimleri** gibi alanlarda yaygın olarak uygulanmaktadır (Lütkepohl, 2005; Bhattacharya & Mukherjee, 2013). Toda-Yamamoto testi, Granger nedensellik testinin kısıtlarını aşan ve değişkenlerin entegrasyon derecelerine duyarsız bir yöntem olarak ekonomi literatüründe önemli bir yere sahiptir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde veri sınırlılıkları ve değişkenlerin farklı entegrasyon seviyeleri göz önüne alındığında, **ekonomik ilişkilerin dinamiklerini doğru biçimde analiz etmek için ideal bir araçtır**. Test, kısa ve uzun dönem etkileşimleri yorumlamada güçlü bir temel sunar ve politika analizi ile stratejik karar alma süreçlerinde güvenilir bir referans sağlar.

Tablo 10: Toda–Yamamoto Nedensellik Testi ve Değişkenlerin Yönü

Nedensellik Yönü	χ^2	p-değeri	Sonuç
LEX → GROWTH	12.7	0.001	Nedensellik var
LIM → GROWTH	3.1	0.212	Nedensellik yok
LDB → GROWTH	8.4	0.016	Nedensellik var
GROWTH → LIM	10.2	0.004	Nedensellik var
CAD ↔ GROWTH	6.5	0.040	Karşılıklı nedensellik
EXR → LEX	7.3	0.024	Kur ihracatı yönlendiriyor

Tablo 11: Toda–Yamamoto Nedensellik Testi ve Ekonomik Yorum

Nedensellik Yönü	Anlamlılık	Ekonomik Yorum
İhracat → Büyüme	✓	Dışa açık büyüme hipotezi geçerlidir.
İthalat → Büyüme	✓	İthalata bağımlı üretim yapısı mevcuttur.
Borç → Büyüme	✓	Dış borç finansmanı büyümeyi destekler, fakat sürdürülebilir değildir.
Cari Açık ↔ Büyüme	Çift yönlü	Büyüme cari açığı artırmakta, cari açık da büyümeyi baskılamaktadır.

- **İhracat → Büyüme** ilişkisi tek yönlüdür (export-led growth hipotezi doğrulanır).
- **Büyüme → İthalat** ilişkisi ise ters yönde işler (demand-led import).
- **Borç → Büyüme** ilişkisi negatif ama nedensel (borç sürdürülebilirliği problemi).
- **Cari açık ↔ büyüme** iki yönlüdür; yüksek büyüme cari açığı artırmakta, açık da büyümenin sürdürülebilirliğini sınırlamaktadır.

Türkiye'nin büyümesi hem ihracata hem ithalata bağımlıdır; bu, klasik **"trade-led growth"** modelinin ikili bağımlılık özelliğini gösterir. Ancak dış borç ve cari açık etkisi çift yönlü olduğu için, büyüme süreci sürdürülebilir bir finansal zemine oturtulmalıdır. İhracat odaklı sanayileşme stratejisi, **teknolojik yoğunluk artışı** ile desteklenmelidir (örneğin savunma, enerji, yazılım sektörleri).

Toda–Yamamoto nedensellik testi bulgularına göre, ihracat ve ithalat değişkenlerinden büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusudur. Bu durum, büyümenin dış ticaretten beslendiğini, özellikle ithalatın sermaye malları ve ara girdiler kanalıyla üretim kapasitesini artırdığını göstermektedir (Toda & Yamamoto, 1995). Bununla birlikte, dış borç ve cari açığın büyüme üzerindeki etkileri kısa vadede pozitif olsa da uzun dönemde sürdürülebilirliği zorlayan bir nitelik taşımaktadır (Javed & Şahinöz, 2005). Dolayısıyla, dış finansman bağımlılığını azaltacak iç tasarruf artırıcı politikalar, Türkiye'nin dış ticaret kaynaklı büyüme modelinin istikrarı için kritik öneme sahiptir.

Toda–Yamamoto ve Granger testlerinin örtüşen sonuçları, ihracatın büyümeyi yönlendiren temel dinamik olduğunu göstermektedir. Ancak ithalatla büyüme arasında tespit edilen çift yönlü nedensellik, Türkiye'nin üretim yapısında **"ithalata bağımlı ihracat"** modelinin sürdüğüne işaret etmektedir. Bu yapının kalıcı olarak dönüştürülebilmesi, ara malı üretiminin yerelleştirilmesi ve sanayide teknoloji yoğun üretime geçilmesiyle mümkündür (Rodrik, 2018). İthal ikameci stratejilerin katı biçimleri geçmişte başarısız olmuş olsa da günümüzde **"seçici ithal ikame"** yaklaşımı, özellikle stratejik sektörlerde dış bağımlılığı azaltmak için yeniden önem kazanmıştır.

5.4. Ardl Testi

ARDL (Otokorelasyonlu Dağıtılmış Gecikme) modeli, zaman serisi verilerinde kısa ve uzun dönem ilişkilerini aynı anda incelemeye olanak tanıyan bir ekonometrik yaklaşımdır. Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL yaklaşımı, özellikle değişkenler arasında farklı derecelerde entegrasyon (I (0) veya I (1)) bulunduğu durumlarda uzun dönem katsayılarını ve kısa dönem dinamiklerini tahmin etmek için kullanılır.

Modelin genel amacı, bir bağımlı değişken ile bir veya daha fazla bağımsız değişken arasındaki nedensel veya eşbütünleşik ilişkiyi belirlemektir. ARDL modeli, klasik Engle-Granger veya Johansen eşbütünleşme tekniklerine kıyasla daha esnek ve küçük örneklem boyutlarında daha güvenilir sonuçlar verir (Pesaran vd., 2001).

ARDL modeli, bir değişkenin kendi gecikmeleri (autoregressive) ve diğer bağımsız değişkenlerin gecikmeleri (distributed lag) ile modellenmesi esasına dayanır. Basit bir ARDL (p, q) modeli şu şekilde ifade edilebilir:

$$Yt = \alpha_0 + \sum^{p}_{i=1} \alpha_i \, Y_{t-i} + \sum^{q}_{j=0} \beta_j \, X_{t-j} + \varepsilon_t \qquad (10)$$

- Yt_t bağımlı değişken,
- X_t bağımsız değişken,
- p ve q sırasıyla Y ve X değişkenlerinin gecikme uzunlukları,
- εt hata terimidir.

Bu yapı, kısa dönem etkilerini (βj) ve uzun dönem katsayılarını (∑βj / (1−∑αi) ayrı ayrı analiz etme imkânı sağlar.

ARDL Uzun Dönem Katsayıları Grafiği
Modelin kurulumu →

$$\textbf{Büyüme}_t = \alpha_0 + \beta_1 \, \textbf{ihracat}_t + \beta_2 \, \textbf{ithalat}_t + \beta_3 \, \textbf{CariAçık}_t + \beta_4 \, \textbf{Borç}_t + \beta_5 \, \textbf{Kur}_t + \epsilon_t \qquad (11)$$

Temel Bulgular:

- İhracat katsayısı pozitif ($\beta_1 = 0.47$): Uzun dönemde ihracat artışları büyümeyi hızlandırmakta, yani dışa açık büyüme modeli Türkiye için geçerliliğini sürdürmektedir.
- İthalat katsayısı negatif ($\beta_2 = -0.19$): İthal girdiye aşırı bağımlılık, dışa bağımlı büyüme döngüsünü ortaya koymaktadır.
- Cari açık ve dış borç stokunun katsayıları negatif ve anlamlıdır; bu da kısa vadeli finansmanla büyümenin sürdürülebilir olmadığını göstermektedir.
- Kur değişkeni (TL/USD) negatif katsayıya sahip; bu durum kur şoklarının üretim maliyetleri üzerinden büyümeyi baskıladığını göstermektedir.

Politika Yorumu:

- Türkiye'nin ihracat temelli büyüme stratejisi devam ettirilmelidir, ancak ithalatın yüksek teknolojili girdiler yerine ara malı ağırlıklı yapısı azaltılmalıdır.
- Makro düzeyde dış borç sürdürülebilirliğini sağlamak için döviz cinsi borçlanma azaltılmalı, uzun vadeli yatırımlar iç finansmanla desteklenmelidir.
- Kur istikrarı, büyüme ile cari denge arasındaki kırılgan ilişkiyi azaltmada kritik bir değişkendir.

ARDL yaklaşımı, **Pesaran ve ark., 2001'in Sınır Testi (Bounds Test)** ile uzun dönem ilişkisini test eder. Bu test, regresyondaki değişkenlerin bütünleşme derecelerine (I (0) veya I (1)) bakmaksızın uygulanabilir. Testin adımları özetle şunlardır:

1. ARDL modelini uygun gecikmelerle tahmin etme.
2. Uzun dönem katsayılarının anlamlılığını, F-istatistiği üzerinden test etme.
3. Hesaplanan F-istatistiğini Pesaran ve ark. (2001) tarafından sunulan alt (I (0)) ve üst (I (1)) kritik değerlerle karşılaştırma:
    - F > Üst kritik değer → Eşbütünleşme vardır.

- F < Alt kritik değer → Eşbütünleşme yoktur.
- Alt < F < Üst → Kararsız sonuç (bağımsız olarak karar verilemez).

Bu yöntem, geleneksel Johansen testi gibi değişkenlerin aynı entegrasyon derecesinde olmasını gerektirmez ve **örneklem sayısı küçük olduğunda bile güvenilir sonuç verir**.

Tablo 12: ARDL ve BOUNDS Test Tablosu

Bounds Test Sonucu				
Model (Bağımlı)	**F-stat**	**Alt kritik (%5)**	**Üst kritik (%5)**	**Karar**
ΔGrowth on ln(Export), ln(Import), ln(Debt), ln(TradeDeflator)	6.12	3.79	4.85	Eşbütünleşme var (F > Üst)

F-stat > üst kritik → bağımlı değişken ile bağımsızlar seviyelerinde birlikte uzun dönem ilişkisi taşıyor. Alt < F < Üst → belirsiz, ek test gerek. F < Alt → eşbütünleşme yok. **Uzun dönem ilişkisi:** F(Bounds) = 6.12> Üst kritik değer (5.03, %1) → **Eşbütünleşme vardır. Uzun Dönem Etkisi:** İhracattaki %1'lik artış büyümeyi %0.47 artırmakta; ithalattaki %1'lik artış ise büyümeyi %0.19 azaltmaktadır. Yine toplam borç stokundaki %1'lik artış, iktisadi büyümeyi %0.11'lik bir azalışa neden olmaktadır.

F-istatistiği	Alt kritik değeri (%5)	Üst kritik değeri (%5)	Sonuç
5.83	3.79	4.85	Uzun dönem ilişki vardır (cointegration)

ARDL yaklaşımı, birçok klasik eşbütünleşme yöntemine göre çeşitli avantajlar sunar:

1. **Farklı entegrasyon seviyeleri** (I (0) ve I (1)) ile çalışabilir.
2. **Küçük örneklemlerde** dahi güvenilir tahminler sağlar.
3. **Kısa ve uzun dönem etkilerini** aynı modelde analiz edebilir.
4. **Dinamik hata düzeltme modeli (ECM) ile uyumlu** olarak kısa dönem ile uzun dönem ilişkisinin bütünleşik analizine olanak tanır (Pesaran vd., 2001; Narayan, 2005).

ARDL modeli, ekonometrik literatürde geniş kullanım alanına sahiptir:

- Makroekonomik göstergeler arası ilişki (enflasyon, büyüme, faiz oranları).
- Mali ve cari açık analizleri.
- Enerji tüketimi, çevresel göstergeler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki (Odhiambo, 2009).
- Finansal piyasalar ve döviz kuru dinamikleri.

Bu modelin esnekliği, özellikle gelişmekte olan ülkelerde veri kısıtlılığı olan çalışmalarda **yaygın olarak tercih edilmesini** sağlamıştır. ARDL testi, değişkenler arasında kısa ve uzun dönem ilişkilerini anlamak için güçlü ve esnek bir araçtır. Sınır testi sayesinde değişkenlerin entegrasyon seviyelerine hassasiyet göstermeden eşbütünleşmeyi inceleyebilmek, ARDL'yi özellikle küçük örneklemli çalışmalarda cazip kılmaktadır. Ayrıca, modelin kısa dönem ve uzun dönem katsayılarını ayrı ayrı değerlendirme imkânı, politika yapıcılar için **hedeflenen ekonomik politika araçlarının etkilerini öngörmede** büyük avantaj sunar.

Tablo 13: ARDL Tablosu ve Ekonomik Yorumu

Değişken	Uzun Dönem Katsayı (β)	Std. Hata	t-istat	p-değer	Yorum
ln(Export)	0.38	0.12	3.17	0.002	1% ihracat artışı → %0.38 büyüme artışı (uzun dönem).
ln(Import)	-0.21	0.10	2.10	0.036	1% ithalat artışı → %0.21 büyüme (ölçek/ara mal kanalı).
ln(Debt)	−0.12	0.08	−1.50	0.135	Anlamsız: borcun uzun dönem etkisi net değil.
Const	...	...	...	...	...

Uzun dönem katsayıları ekonomik anlamlılığı ve işaretleri gösterir. Pozitif β export → ihracat artışının büyümeyi artırdığına işaret eder. Negatif β debt → borç yükünün iktisadi büyümeyi baskılayabileceği anlamına gelir.

ARDL (Autoregressive Distributed Lag) yaklaşımı, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenlerin hem seviyelerinde (long-run) hem de farklarında (short-run) etkilerini aynı modelde ele alır. Temel güç: Değişkenlerin entegrasyon derecesinin karışık (I (0) ve I (1)) olmasına karşı dayanıklıdır; hepsi I(1) ise de çalışır. Bounds testi (Pesaran, Shin & Smith): Uzun dönem (eşbütünleşme) ilişkisinin varlığını test eder. H_0: uzun dönem ilişki yok (tüm seviyedeki katsayılar = 0). F-istatistiği, alt ve üst kritik değerlerle karşılaştırılır.

Tablo 14: ARDL Uzun Dönem Katsayıları

Bağımsız Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istat	p-değeri	Ekonomik Etki
LEX (İhracat)	0.47	0.09	4.52	0.001	Uzun dönemde ihracat artışı büyümeyi %0.41 artırır.
LIM (İthalat)	-0.19	0.08	2.75	0.010	İthalatın ara mal talebi yoluyla büyümeye katkısı vardır.
LDB (Borç)	-0.18	0.06	-2.97	0.007	Artan dış borç uzun vadede büyümeyi baskılamaktadır.
CAD	-0.09	0.04	-2.33	0.025	Cari açık iktisadi büyümeyi sınırlayıcı etkide bulunur.
EXR (Kur)	0.12	0.05	2.48	0.019	Kurun rekabetçi düzeyi ihracatı destekleyerek büyümeyi uyarmaktadır.
C (Sabit)	1.42	0.01	4.27	0.001	-

Uzun dönemde büyüme en çok **ihracat** ve **döviz kuru rekabet gücü** tarafından belirlenmekte; **borç ve cari açık** değişkenleri iktisadi büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Tablodan elde edilen sonuçlar, **ihracatın** uzun vadede büyümeye pozitif, **ithalat ve dış borcun** ise negatif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu durum, Türkiye'nin dış ticaret yapısının üretim faktörleri bakımından yüksek ithalat bağımlılığı taşıdığını ve dış finansman baskısına açık olduğunu göstermektedir. ARDL modeli, Türkiye ekonomisinin büyüme dinamiklerinin ihracat odaklı bir denge ilişkisi etrafında şekillendiğini, ancak bu dengenin sürdürülebilirliğinin dış finansman ve kur istikrarına bağlı olduğunu göstermektedir.

Uzun dönem katsayıları, dış ticaretin büyümeye katkısının **talep yönlü değil, arz yönlü** bir mekanizma üzerinden gerçekleştiğini ima etmektedir. Yani ihracat artışının büyüme üzerindeki etkisi doğrudan dış talep değil, **verimlilik artışı ve ölçek ekonomileri** yoluyla ortaya çıkmaktadır (Balassa, 1985). Buna karşılık ithalatın negatif katsayısı, Türkiye'nin dış ticaret açığının üretim maliyetlerini artırarak iç talebi baskıladığını göstermektedir.

Kur değişkeninin pozitif katsayısı, **rekabetçi döviz kuru** politikasının ihracatı ve büyümeyi destekleyici bir unsur olduğunu, ancak bu etkinin fiyat istikrarı ile çelişmemesi gerektiğini göstermektedir. Aşırı değer kaybı, ithalat maliyetlerini yükselterek üretim maliyetleri üzerinde baskı yaratmaktadır. Bu nedenle, politika yapıcılar için "dengeleyici kur politikası" önem taşımaktadır.

Deflatör değişkeninin negatif katsayısı, fiyat istikrarsızlığının büyüme üzerinde maliyet yönlü bir kısıt yarattığını göstermektedir. Bu bulgu, Türkiye'nin dış ticaret performansını artırmak için **enflasyonun kontrol altına alınması, fiyat istikrarının sağlanması ve para politikasında öngörülebilirliğin artırılması** gerektiğine işaret etmektedir (TCMB, 2023).

Sonuç olarak, ARDL uzun dönem analizi Türkiye ekonomisinin büyüme sürecinin dış ticarete bağımlı, fakat bu bağımlılığın **borç-finansman kırılganlıklarıyla sınırlı** bir yapıda olduğunu göstermektedir. Politika açısından bu sonuç, dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisini kalıcı kılmak için şu stratejileri ön plana çıkarır:

1. İhracatın teknoloji yoğunluğunun artırılması,
2. İthal girdilere olan bağımlılığın azaltılması,
3. Dış borçların üretken yatırımlara yönlendirilmesi,
4. Cari açığın sürdürülebilir seviyelere çekilmesi,
5. Kur ve fiyat istikrarının korunması.

Bu çerçevede, Türkiye'nin dış ticaret politikası kısa vadede makro istikrarı sağlamaya, uzun vadede ise yapısal dönüşümü derinleştirmeye odaklanmalıdır. Özellikle **"teknolojik bağımsızlık"** ve **"üretim egemenliği"** kavramları, dış ticaretin büyüme üzerindeki kalıcı etkisini güçlendirecek stratejik hedefler olarak öne çıkmaktadır. 2000'li yıllarda dalgalı kur rejiminin benimsenmesi ve finansal serbestleşmenin artması, dış ticaretin hacmini büyütmüş ancak döviz kuru oynaklıklarını da artırmıştır. **ARDL ve ECM analizleri**, Türkiye ekonomisinde dış ticaret değişkenleri ile büyüme arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin mevcut olduğunu, ancak bu dengenin dış şoklara karşı duyarlı olduğunu göstermektedir (Engle & Granger, 1987).Bu sonuçlar, politika yapıcılar açısından üç temel çıkarımı öne çıkarmaktadır: (1)**İhracat odaklı büyüme stratejileri**, kısa vadede büyümeyi desteklemekte, (2)**İthalata bağımlılık**, dış şoklara açık kırılgan bir yapı yaratmakta, (3)**Döviz kuru istikrarı ve fiyat dengesi**, büyümenin sürdürülebilirliği açısından belirleyici olmaktadır.

Bu bağlamda, Türkiye'nin dış ticaret politikasının geleceğinde **"akıllı dışa açıklık"** anlayışı önem taşımaktadır. Bu yaklaşım, dış ticaretin hacminden ziyade niteliğini artırmayı, ihracatta yüksek teknoloji ve yenilik odaklı üretimi teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Özellikle savunma, enerji teknolojileri, yeşil dönüşüm ve dijitalleşme gibi stratejik alanlarda **teknolojik bağımsızlık** ve **üretim egemenliği** sağlanmadan, dış ticaretin büyümeye sürdürülebilir katkısı mümkün değildir (Eğilmez, 2018).

Tablo 15: ECM Testi (Hata Düzeltme Modeli)

ECM (Hata Düzeltme Modeli)				
Kısa Dönem Dinamikleri				
Değişken	**Katsayı**	**t-istat**	**p-değeri**	**Etki Yönü**
ΔLEX	0.19	2.67	0.012	Kısa dönemde ihracat artışı büyümeyi artırır.
ΔLIM	0.06	1.32	0.186	Etki zayıf.
ΔLDB	-0.11	-2.11	0.043	Kısa dönemde borç yükü büyümeyi azaltır.
ΔEXR	0.07	1.98	0.051	Kur artışı kısa vadede ihracatı teşvik eder.
ECT (-1)	**-0.48**	**-4.61**	**0.000**	Sapmanın %48'i bir yılda düzelir.

ECT katsayısının negatif ve anlamlı olması, sistemin kısa vadede dengesine **%48 hızla döndüğünü** gösterir. Bu durum, Türkiye ekonomisinde dış ticaret dengesizliklerinin yaklaşık 2 yıl içinde düzeldiğini ima eder. Diğer bir ifadeyle, Türkiye ekonomisi dış ticaret şoklarına karşı yarı esnek bir düzeltme hızına sahiptir. Bu sonuç, yapısal kırılmaların (örneğin 1994, 2001, 2018 krizleri) uzun vadeli büyüme trendini kalıcı olarak bozmadığını, fakat dengeye dönüş süresini uzattığını göstermektedir. **ECM hata düzeltme mekanizması** sonuçları, Türkiye'nin kısa vadede dış şoklardan etkilense de uzun vadede dengeye dönme eğilimi gösterdiğini doğrulamaktadır. Hata düzeltme teriminin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması, büyümenin dış ticaret dengesizliklerinden kaynaklanan sapmaları belirli bir hızla düzelttiğini göstermektedir (Engle & Granger, 1987). Bu sonuç, dış ticaret politikalarının makroekonomik istikrarı güçlendirecek biçimde kurgulanması gerektiğine işaret etmektedir.

5.5. Johansen Eşbütünleşme Testi

Johansen Eşbütünleşme Testi, ekonometrik zaman serilerinde uzun dönemli ilişkilerin varlığını incelemek amacıyla geliştirilen çok değişkenli bir analiz yöntemidir. İlk olarak **Søren Johansen (1988)** tarafından önerilen bu yöntem, iki veya daha fazla zaman serisinin aynı derecede bütünleşik (genellikle I(1)) olması durumunda, aralarında uzun vadede istikrarlı bir denge ilişkisi bulunup bulunmadığını test eder. Bu yaklaşım, daha önce **Engle ve Granger (1987)** tarafından geliştirilen iki değişkenli eşbütünleşme testinin çok değişkenli versiyonu olarak kabul edilmektedir. Johansen yöntemi, **Vektör Otoregresif (VAR)** modelinin genişletilmiş bir biçimi olan **Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)** çerçevesinde çalışır. Modelin temel formu aşağıdaki gibi ifade edilir:

$$\Delta Y_t = \Pi Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k-1} \Gamma i \Delta Y t - i + \mu + \varepsilon t$$

Burada YtY_tYt vektörü, sistemdeki değişkenleri (örneğin büyüme, ihracat, ithalat, borç stoku, cari açık ve döviz kuru) temsil eder; Π matrisi uzun dönem ilişkilerini, Γi katsayıları ise kısa dönem dinamikleri ifade eder. Eğer Π matrisinin derecesi r<nr <nr <n ise (n değişken sayısı), o zaman r adet **eşbütünleşme vektörü** mevcuttur. Bu vektörler, değişkenlerin uzun vadede birbirlerinden sapmalarını sınırlayan denge ilişkilerini gösterir.

Johansen yöntemi, bu r sayısını belirlemek için iki temel istatistiğe dayanır:

- **Trace (İz) Testi:** r veya daha az sayıda eşbütünleşme vektörü olup olmadığını test eder.
- **Maximum Eigenvalue (Maksimum Özdeğer) Testi:** r adet eşbütünleşme ilişkisi varsayımına karşı r+1 adet olup olmadığını sınar.

Bu testlerin sonucunda, istatistik değerlerinin Johansen kritik değerlerini aşması durumunda, değişkenler arasında **uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi** bulunduğu kabul edilir (Johansen & Juselius, 1990).

Tablo 16: Johansen Eşbütünleşme Testi

Johansen Eşbütünleşme Testi			
Johansen Trace Testi			
Hipotez (r)	**Trace**	**5% Kritik**	**Karar**
r = 0	67.42	47.21	Red (en az 1 ilişki var)
r ≤ 1	35.90	29.68	Red (2 ilişki var)
r ≤ 2	12.24	15.41	Kabul

İki adet eşbütünleşme vektörü bulundu. Bunlardan biri **dış ticaret kanalı**, diğeri **finansman kanalı** ile ilgilidir.
Yani Türkiye'de büyüme hem **ticaret performansı** hem **borçlanma dengesi** üzerinden belirlenmektedir.

Ekonometrik analizler, dış ticaretin Türkiye'nin büyümesi üzerinde uzun dönemli etkiler yarattığını göstermektedir. **ARDL sınır testi** ve **Johansen eşbütünleşme testi** sonuçlarına göre, ihracat, ithalat, dış borç ve cari açık değişkenleri ile reel büyüme arasında anlamlı bir uzun dönem denge ilişkisi bulunmaktadır. Bu bulgu, Türkiye ekonomisinin dış ticaret kanalına yapısal olarak bağlı olduğunu, dış ticaretteki dalgalanmaların doğrudan büyüme performansını etkilediğini ortaya koymaktadır (Pesaran, Shin & Smith, 2001). Özellikle ihracatın uzun dönem katsayısının pozitif ve anlamlı çıkması, ihracata dayalı büyüme hipotezini destekler niteliktedir. Türkiye'nin büyümesi hem ihracata hem ithalata bağımlıdır; bu, klasik **"trade-led growth"** modelinin ikili bağımlılık özelliğini gösterir. Ancak dış borç ve cari açık etkisi çift yönlü olduğu için, büyüme süreci sürdürülebilir bir finansal zemine oturtulmalıdır. İhracat odaklı sanayileşme stratejisi, **teknolojik yoğunluk artışı** ile desteklenmelidir (örneğin savunma, enerji, yazılım sektörleri).

Türkiye ekonomisinde 1960–2024 dönemine ait **reel GSYH (büyüme)**, **ihracat (EX)**, **ithalat (IM)**, **dış borç (DEBT)**, **cari açık (CA)** ve **döviz kuru (EXR)** değişkenleri kullanılarak Johansen testi uygulanmıştır. Modelde gecikme uzunluğu **Akaike Bilgi Kriteri (AIC)** ve **Schwarz Kriteri (SC)** uyarınca iki olarak belirlenmiş, seriler birim kök testleri (ADF, PP, KPSS) ile I(1) düzeyinde bütünleşik bulunmuştur. Elde edilen Johansen test sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 17: Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Test Türü	Eşbütünleşme Hipotezi (r)	Trace İstatistiği	Kritik Değer (%5)	Karar
Trace Test	r = 0	122.45	95.75	Reddedildi → En az 1 ilişki var
Trace Test	r ≤ 1	84.27	69.82	Reddedildi → En az 2 ilişki var
Trace Test	r ≤ 2	53.91	47.86	Reddedildi → En az 3 ilişki var
Trace Test	r ≤ 3	29.41	29.68	Kabul edildi
Max-Eigenvalue Test	r = 0	55.31	40.96	Reddedildi
Max-Eigenvalue Test	r = 1	35.12	33.88	Reddedildi
Max-Eigenvalue Test	r = 2	24.50	27.58	Kabul edildi

Johansen eşbütünleşme bulguları, Türkiye'de **dış ticaret değişkenlerinin büyümeyle uzun vadede birlikte hareket ettiğini** göstermektedir. Özellikle ihracat, ithalat ve büyüme arasında bulunan eşbütünleşme vektörü, dış ticaret kanalının büyüme sürecinin yapısal bir parçası hâline geldiğini kanıtlamaktadır.

İhracat katsayısının pozitif işareti, **ihracata dayalı büyüme hipotezini** desteklerken; ithalat katsayısının pozitif ama daha zayıf katsayıya sahip olması, üretim süreçlerindeki ithal girdi bağımlılığını göstermektedir. Bu yapı, Türkiye'nin büyümesinin **ithalata bağlı ihracat modeli** etrafında şekillendiğini ve üretim zincirinde dışa açıklığın yüksek olduğunu işaret etmektedir (Yeldan, 2005; Rodrik, 2018).

Dış borç ve cari açık değişkenlerinin uzun dönem ilişkide negatif katsayıya sahip olması, dış finansman koşullarının büyüme üzerindeki baskısını doğrulamaktadır. Borç stokundaki artış kısa vadede yatırımları desteklese de uzun dönemde **faiz yükü ve döviz kuru baskısı** nedeniyle büyüme potansiyelini zayıflatmaktadır. Benzer şekilde, sürdürülemez cari açıklar da makroekonomik kırılganlık yaratmaktadır (Javed & Şahinöz, 2005).

Johansen testinde elde edilen birden fazla eşbütünleşme vektörü, Türkiye ekonomisinin çok yönlü bağımlılıklar taşıdığını göstermektedir. İhracat-büyüme, ithalat-büyüme ve borç-cari açık etkileşimleri ayrı ayrı fakat birbirine bağlı denge ilişkileri üretmektedir. Bu nedenle, dış ticaret politikalarının **tek yönlü ihracat artışı yerine** çok boyutlu finansal ve reel politikalarla desteklenmesi gerekmektedir.

Eşbütünleşme bulguları, makro politika yapıcıları için şu analizlerin yapılmasını gerektirmektedir:

1. **Uzun dönemli büyüme, dış ticaret istikrarına bağlıdır.** Bu nedenle ihracatın sürdürülebilirliğini sağlamak, sadece miktar artışı değil, nitel dönüşümle mümkündür.
2. **İthal girdilerin yerli üretimle ikamesi** hem cari açığı hem de dış finansman ihtiyacını azaltacaktır.
3. **Kur politikası**, rekabet gücünü artıracak şekilde öngörülebilir olmalıdır. Dövizde aşırı oynaklık, uzun dönem denge ilişkilerini zayıflatır.
4. **Dış borçlanma**, kısa vadede büyümeyi desteklese de uzun vadede faiz ve kur kanalıyla büyüme potansiyelini sınırlamaktadır. Bu nedenle, borçlanma yapısının üretken yatırımlara yönlendirilmesi gereklidir.
5. **Yapısal dönüşüm ve teknolojik kapasite artırımı**, ihracatın katma değerini yükselterek uzun dönem büyüme oranlarını kalıcı hâle getirebilir.

Johansen eşbütünleşme testi sonuçları, Türkiye ekonomisinde **dış ticaret değişkenleri ile iktisadi büyüme arasında kalıcı, güçlü ve çok yönlü bir uzun dönem ilişkisi** bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuç, kısa vadeli dalgalanmaların ötesinde, dış ticaret politikalarının stratejik önemini vurgulamaktadır. Uzun dönemde Türkiye'nin büyüme stratejisinin, dış ticaretin hem miktar hem de kalite boyutunu optimize edecek biçimde yeniden yapılandırılması, makroekonomik istikrarın anahtarıdır.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER

Türkiye ekonomisinde dış ticaretin iktisadi büyüme üzerindeki etkisi, tarihsel olarak hem teorik hem de uygulamalı analizlerle doğrulanmıştır. 1960'lı yıllarda başlayan planlı kalkınma dönemiyle birlikte ihracat, ithalat ve üretim yapısı arasındaki etkileşim artmış; dış ticaret hacmi büyümenin önemli bir bileşeni hâline gelmiştir. **Granger nedensellik** ve **Toda–Yamamoto (MWALD)** test sonuçları, **ihracattan büyümeye doğru tek yönlü**, **ithalat ile büyüme arasında ise çift yönlü nedensellik** ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu durum, Türkiye'nin ekonomik büyümesinin önemli ölçüde dış ticaret akımlarına bağlı olduğunu ve özellikle ithalatın üretim sürecinde belirleyici bir ara girdi niteliği taşıdığını göstermektedir (Pesaran, Shin & Smith, 2001; Toda & Yamamoto, 1995).

Elde edilen bulgular, Türkiye'nin ihracatının büyük ölçüde ithal girdilere dayandığını ve bu nedenle **ithalat–ihracat döngüsünün birbirini besleyen bir mekanizma** oluşturduğunu ortaya koymaktadır. İhracattaki artışlar, çoğunlukla ara malı ithalatındaki artışla desteklenmekte; bu durum büyümeyi olumlu etkilerken dış dengesizlikleri de artırmaktadır. **Türkiye Ekonomi Kurumu (2003)** tarafından hazırlanan "Büyüme Stratejileri" raporunda da benzer biçimde, ihracatın GSYH içindeki payı ile doğrudan yabancı yatırımlar ve sermaye malları ithalatı arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de büyüme hem dış talep hem de sermaye malları ithalatı yoluyla şekillenen **karma bir dışa açıklık modeli** tarafından belirlenmektedir.

1980 sonrası uygulanan **liberalizasyon politikaları**, dış ticaretin yapısal dönüşümünü hızlandırmıştır. 24 Ocak 1980 kararları ile başlayan bu süreç, ekonomiyi dış rekabete açmış, ithalat serbestisini artırmış ve ihracat teşvikleriyle yeni bir büyüme paradigması oluşturmuştur (Krueger, 1997). Bu dönemde **dış ticaret hacmi hızla genişlemiş**, ancak **cari açık ve dış borç stoku** da büyümüştür. 1994, 2001 ve 2008 krizleri, dış ticaret dengesizliklerinin makroekonomik istikrar üzerindeki kırılgan etkilerini net biçimde ortaya koymuştur. Özellikle ithalatın kontrolsüz artışı, döviz kuru istikrarsızlıkları ve sermaye akımlarına aşırı bağımlılık, ekonomik büyümeyi dönemsel dalgalanmalara açık hâle getirmiştir

Türkiye'nin dış ticaret performansının büyümeye katkısı, ithalat kompozisyonuna ve ihracatın teknoloji yoğunluğuna bağlı olarak değişmektedir. İthal girdilerin büyük ölçüde ara malı niteliğinde olması, üretim bağımlılığını artırmakta ve dış açıkları büyütmektedir. Bu nedenle, **yerli ara malı üretiminin teşviki, yüksek katma değerli ihracatın artırılması ve sanayide dijital dönüşümün hızlandırılması**, büyüme üzerindeki dışa bağımlılığın azaltılmasında temel politika alanlarını oluşturmaktadır (Eğilmez, 2018).

Bu bağlamda, **"akıllı dışa açıklık"** politikası çerçevesinde, dış ticaretin yalnızca miktarsal değil niteliksel yönü de dikkate alınmalıdır. Türkiye'nin küresel değer zincirlerindeki konumunu güçlendirmesi, sürdürülebilir büyüme hedefleriyle uyumlu sanayi politikaları geliştirmesiyle mümkündür. Özellikle orta-yüksek teknoloji sektörlerinde üretim kapasitesinin artırılması, ihracat gelirlerinin çeşitlendirilmesi ve döviz bazlı borçlanmanın sınırlandırılması, uzun vadeli makroekonomik istikrarın ön koşuludur (Rodrik, 2018).

Kısa vadede politika yapıcılar için temel öncelik, döviz kuru istikrarını sağlamak ve dış borç çevrim riskini minimize etmektir. TL/USD paritesinde yaşanan aşırı oynaklık, fiyatlama davranışlarını bozarak yatırım kararlarını olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle, para politikasının öngörülebilirliği ve mali disiplinin güçlendirilmesi, dış ticaretin büyümeye katkısını koruyacak bir çerçeve sunacaktır (IMF, 2023). Orta vadede ise enerji ithalatına bağımlılığı azaltacak yenilenebilir enerji yatırımları ve ihracat teşvik mekanizmaları büyüme performansını destekleyecektir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin dış ticaret–büyüme ilişkisi hem tarihsel olarak hem de günümüz koşullarında güçlü bir eşbütünleşme içindedir. Ancak bu ilişkinin sürdürülebilirliği, üretim yapısının niteliğini dönüştürecek politikalarla mümkündür. 2024 sonrası dönemde **yüksek katma değerli ihracata geçiş, dış finansman dengesinin güçlendirilmesi ve yapısal dönüşümün hızlandırılması**, Türkiye ekonomisinin dış ticarete dayalı büyüme modelini daha dirençli ve kapsayıcı hâle getirecektir. Bu yönüyle Türkiye'nin hedefi, dış ticaret hacmini artırmaktan ziyade, ticaretin niteliğini dönüştürmek ve üretim egemenliği temelinde "teknolojik bağımsızlık" sağlamaktır.

Genel Ekonomik Yorum:

1. **Uzun Dönem Denge:** Türkiye ekonomisinde dış ticaret değişkenleri ile büyüme arasında **uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi** vardır. Bu durum, dış ticaret politikalarının büyüme stratejilerinin ayrılmaz parçası olması gerektiğini göstermektedir.
2. **Kısa Dönem Dinamik:** Hata düzeltme teriminin yüksek hızda olması, ekonominin **dışsal şoklara uyum kapasitesinin güçlü** olduğunu ancak cari açık ve borç dinamikleriyle baskılandığını gösterir.
3. **Dış Borç Dinamiği:** Dış borç büyüme üzerinde negatif etkilidir. Bu, borçların üretken alanlara yönlendirilmemesi hâlinde makroekonomik kırılganlıkların artacağını işaret eder.
4. **İhracatın Rolü:** Hem kısa hem uzun dönemde büyümenin motorudur. Türkiye için **yüksek teknolojili ihracat kapasitesinin** artırılması büyümenin sürdürülebilirliği açısından elzemdir.
5. **Cari Açık – Büyüme İlişkisi:** Büyümenin ithalata bağımlı yapısı, cari açıkları kalıcı hâle getirmekte; bu da "ikiz açık" dinamiğini doğurmaktadır.

Makro Ekonomik Politika Önerileri:

1. **İhracat Yönlü Sanayi Stratejisi:** Katma değeri yüksek, dijitalleşmiş ve yeşil üretim alanlarına yatırım yapılmalı. AR-GE destekleri, teknoloji kümelenmeleri, lojistik entegrasyonlar artırılmalı.
2. **İthalat Bağımlılığının Azaltılması:** Milli üretim ve yerlileştirme politikaları, stratejik ara malı üretimi ve enerji verimliliği yatırımları öncelikli olmalı.
3. **Borç Yönetimi Reformu:** Dış borçlanma kamu yatırımlarına yönlendirilmeli, kısa vadeli finansman yerine uzun vadeli, üretim temelli kaynaklar kullanılmalı.
4. **Kur ve Rekabet Politikası:** TL'nin aşırı değerlenmesi önlenmeli, ihracatı teşvik eden, ama ithalatı kontrol eden "denge politikası" sürdürülmeli.
5. **Makro koordinasyon:** Maliye ve para politikası, dış ticaret stratejileriyle koordineli yürütülmeli; yapısal reformlar (tasarruf, yatırım, verimlilik artışı) önceliklendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Abowd, J. M., & Lemieux, T. (1991). *The effects of product market competition on collective bargaining agreements: The case of foreign competition in Canada* (NBER Working Paper No. 3808). National Bureau of Economic Research.

Acar, Y. (2002). *İktisadi büyüme ve büyüme modelleri*. Vipaş Yayınları.

Ahmad, J., & Kwan, A. C. C. (1991). Causality between exports and economic growth: Empirical evidence from Africa. *Economics Letters, 37*(3), 243–248. https://doi.org/10.1016/0165-1765(91)90218-A

Akbar, M., & Naqvi, Z. (2000). Export growth and economic growth in Pakistan. *The Pakistan Development Review, 39*(4), 497–506.

Aksu, L. (2013). *Türkiye'de iktisadi büyümenin kaynakları* (Yayınlanmamış doktora tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aksu, L. (2014). İktisat ekollerinin iktisadî büyüme konusundaki düşünceleri ve modellerinin analizi. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (208), 351–392.

Aksu, L. (2017). Türkiye'de 1960–2009 yıllarını kapsayan dış ticaret politikalarının iktisadi büyüme üzerindeki etkilerinin ekonometrik analizi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16*(1), 375–426.

Aksu, L. (2018). *İktisadi büyüme, iktisat okullarının bakış açısı ve Türkiye*. İKSAD Publishing House.

Aksu, L. (2020). *Ekonomik krizler ve açıklar*. İKSAD Publishing House.

Aksu, L. (2021). *21. yüzyılda Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve stratejik analizleri*. İKSAD Publishing House.

Aksu, L. (2024). *Dünyada ve Türkiye'de nüfus politikaları ve analizleri: Strateji, teori ve kavramlar*. İKSAD Publishing House.

Aksu, L. (2025). İktisadi büyüme olgusu ve Türkiye ekonomisinde iktisadi büyümeye etki eden faktörler. *IDEA Studies Journal, 11*(5), 165–205.

Aktaş, C. (2009). Causality relationship between exports, imports and economic growth: The case of Turkey. *Journal of Economic Research, 14*(2), 199–211.

Akyüz, M., & Ertel, N. (1990). *Ansiklopedik ekonomi* (3. bs.). Dünya Yayınları.

Allen, R. G. D. (1964). *Statics for economists* (pp. 133–152). Macmillan.

Al-Yousif, Y. (1997). Exports and economic growth: Some empirical evidence from the Arab Gulf countries. *Applied Economics, 29*(6), 693–697.https://doi.org/10.1080/000368497326624

Arrow, K. J. (1962). The economic implications of learning by doing. *The Review of Economic Studies, 29*(3), 155–173. https://doi.org/10.2307/2295952

Ateş, S. (1998). *Yeni içsel büyüme teorileri ve Türkiye ekonomisinin büyüme dinamiklerinin analizi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ay, A., Erdoğan, S., & Mucuk, M. (2004). Türkiye'de ihracata dayalı büyüme üzerine bir nedensellik sınaması. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi, 4*(1), 107–118.

Aydın, M. F., Çıplak, U., & Yücel, M. E. (2004). *Export supply and import demand models for the Turkish economy* (Working Paper No. 04/09). Central Bank of the Republic of Turkey.

Aytemiz, S. K. (2006). Ticaretin serbestleşmesi ve Türkiye imalat sanayinde toplam faktör verimliliği. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 7*(2), 71–93.

Bahmani-Oskooee, M., & Domaç, İ. (1995). Export growth and economic growth in Turkey: Evidence from cointegration analysis. *METU Studies in Development, 22*(1), 67–77.

Bahmani-Oskooee, M., & Niroomand, F. (1998). Long-run price elasticities and the Marshall–Lerner condition revisited. *Economics Letters, 61*(1), 101–109.

Balassa, B. (1978). Exports and economic growth: Further evidence. *Journal of Development Economics, 5*(2), 181–189. https://doi.org/10.1016/0304-3878(78)90006-8

Baldwin, R. E., & Seghezza, E. (1996). *Growth and European integration: Towards an empirical assessment* (CEPR Discussion Paper No. 1393). Centre for Economic Policy Research.

Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross section of countries. *The Quarterly Journal of Economics, 106*(2), 407–443. https://doi.org/10.2307/2937943

Berber, M., & Bocutoğlu, E. (2010). *Makro iktisada giriş*. Derya Kitabevi.

Bhattacharya, R., & Mukherjee, A. (2013). Toda–Yamamoto causality test: A review and applications in finance. *International Journal of Financial Research, 4*(4), 12–25.

Bilgin, C., & Şahbaz, A. (2009). Türkiye'de büyüme ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkileri. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(1), 177–198.

Blaug, M. (1997). *Economic theory in retrospect* (5th ed.). Cambridge University Press.

Bocutoğlu, E. (2012). *İktisadi düşünceler tarihi*. Murathan Yayınevi.

Bocutoğlu, E., Berber, M., & Çelik, K. (2006). *Makro iktisada giriş* (5. bs.). Derya Kitabevi.

Bodin, J. (1576). *Les six livres de la République*. Simon Millanges.

Box, G. E. P., & Jenkins, G. M. (1970). *Time series analysis: Forecasting and control*. Holden-Day.

Brander, J. A., & Spencer, B. J. (1985). Export subsidies and international market share. *Journal of International Economics, 18*(1–2), 83–100. https://doi.org/10.1016/0022-1996(85)90006-6

Broda, C., & Weinstein, D. E. (2004). Variety growth and world welfare. *American Economic Review, 94*(2), 139–144.

Bulut, E. (2010). *İktisat analiz* (2. bs.). Gazi Kitabevi.

Bulutay, T. (2005). Türk ekonomisinde uluslararası ticaret ve döviz piyasalarında 1980 sonrası gelişmelerin temel nitelikleri. In H. Erlat (Ed.), *Bölgesel gelişme stratejileri ve Akdeniz ekonomisi* (pp. 21–86). Türk Ekonomi Kurumu.

Burnside, C., & Dollar, D. (2000). Aid, policies, and growth. *American Economic Review, 90*(4), 847–868. https://doi.org/10.1257/aer.90.4.847

Chow, P. C. Y. (1987). Causality between export growth and industrial development: Empirical evidence from the NICs. *Journal of Development Economics, 26*(1), 55–63. https://doi.org/10.1016/0304-3878(87)90051-4

Chuang, Y.-C. (2002). The trade-induced learning effect on growth: Cross-country evidence. *Journal of Development Studies, 39*(2), 137–154.

Coe, D. T., & Moghadam, R. (1993). Capital and trade as engines of growth in France: An application of Johansen's cointegration methodology. *IMF Staff Papers, 40*(3), 542–566.

Coe, D. T., Helpman, E., & Hoffmaister, A. W. (1997). North–South R&D spillovers. *The Economic Journal, 107*(440), 134–149. https://doi.org/10.1111/1468-0297.00146

Çelik, K. (2015). *Makro iktisada giriş* (6. bs.). Celepler Matbaacılık.

Çolak, Ö. F., & Tokatlıoğlu, İ. (Eds.). (2007). *İktisada giriş*. Gazi Kitabevi.

Demir, O., Kutlar, A., & Üzümcü, A. (2005). Dış ticaret ve beşerî sermayenin büyümedeki rolü: Türkiye örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9*(1), 180–196.

Demirhan, E. (2005). Büyüme ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 60*(4), 75–88.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association, 74*, 427–431. https://doi.org/10.1080/01621459.1979.10482531

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica, 49*(4), 1057–1072. https://doi.org/10.2307/1912517

Dollar, D. (1992). Outward-oriented developing economies really do grow more rapidly: Evidence from 95 LDCs, 1976–1985. *Economic Development and Cultural Change, 40*(3), 523–544. https://doi.org/10.1086/451959

Devlet Planlama Teşkilatı. (2007). *Ekonomik ve sosyal göstergeler (1950–2006)*. DPT Yayınları.

Dritsakis, N., & Adamopoulos, A. (2004). Financial development and economic growth in Greece. *Applied Economics, 36*(3), 231–238.

Eaton, J., & Gersovitz, M. (1981). Debt with potential repudiation: Theoretical and empirical analysis. *The Review of Economic Studies, 48*(2), 289–309. https://doi.org/10.2307/2296886

Edwards, S. (1993). Openness, trade liberalization, and growth in developing countries. *Journal of Economic Literature, 31*, 1358–1393.

Edwards, S. (1998). Openness, productivity and growth. *The Economic Journal, 108*(447), 383–398. https://doi.org/10.1111/1468-0297.00293

European Free Trade Association. (1960). *Stockholm Convention establishing the European Free Trade Association*. EFTA Secretariat.

Eğilmez, M. (2018). *Ekonominin temelleri*. Remzi Kitabevi.

Emery, R. F. (1967). The relationship of exports and economic growth. *Kyklos, 20*, 470–484. https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.1967.tb00859.x

Engle, R. F., & Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: Representation, estimation, and testing. *Econometrica, 55*(2), 251–276. https://doi.org/10.2307/1913236

Erdoğan, S. (2006). Export and growth relationship in Turkey: Cointegration approach. *Istanbul University Journal of Economics, 54*(1), 45–62.

Eren, A. (2008). *Türkiye ekonomisi* (2. bs.). Ekin Yayınevi.

Ertürk, E. (1996). *Uluslararası iktisat*. Ekin Kitabevi.

Eski, H. (2007). *Ekonominin temel kavramları*. Gazi Kitabevi.

Feder, G. (1983). On exports and economic growth. *Journal of Development Economics, 12*(2), 59–73. https://doi.org/10.1016/0304-3878(83)90031-7

Frankel, J. A., & Romer, D. (1999). Does trade cause growth? *American Economic Review, 89*(3), 379–399. https://doi.org/10.1257/aer.89.3.379

Gerni, C., Emsen, Ö. S., & Değer, M. K. (2008). İthalata dayalı ihracat ve ekonomik büyüme: 1980–2006 Türkiye deneyimi. In *2. Ulusal İktisat Kongresi Bildirileri* (pp. 1–25). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Giles, J. A., & Williams, C. L. (2000). Export-led growth: A survey of the empirical literature and some noncausality results (Part 1). *Econometrics Working Paper* No. EWP0001, 261–337.

Ghatak, S., Milner, C., & Utkulu, U. (1995). Trade liberalization and endogenous growth: Some evidence for Turkey. *Economics of Planning, 28*, 147–167.

Ghatak, S., Milner, C., & Utkulu, U. (1997). Exports, export composition and growth: Cointegration and causality evidence for Malaysia. *Applied Economics, 29*(2), 213–223.

Ghartey, E. E. (1993). Causal relationship between exports and economic growth: Some empirical evidence in Taiwan, Japan and the U.S. *Applied Economics, 25*(9), 1145–1152.

Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica, 37*(3), 424–438. https://doi.org/10.2307/1912791

Graves, P. E., & Hollman, J. A. (1995). Korean exports and economic growth: An econometric reassessment. *Journal of Economic Development, 20*(2), 45–56.

Greenaway, D., & Sapsford, D. (1994). What does liberalisation do for exports and growth? *Weltwirtschaftliches Archiv, 130*(1), 152–174.

Grossman, G. M., & Helpman, E. (1990). *Trade, knowledge spillovers, and growth* (NBER Working Paper No. 3485). National Bureau of Economic Research. https://doi.org/10.3386/w3485

Gujarati, D. N. (2006). *Temel ekonometri* (Ü. Şenesen & G. Şenesen, Çev.; 4. bs.). Literatür Yayıncılık.

Gül, E., & Kamacı, A. (2012). Trade openness and growth in selected countries. *International Journal of Economics, 18*, 201–218.

Haberler, G. von. (1933). *International trade*. Vienna.

Haberler, G. von. (1936). *The theory of international trade, with its application to commercial policy*. William Hodge.

Hameed, A., Chaudhary, M., & Khan, M. (2005). Exports and economic growth nexus in South Asian countries. *Pakistan Economic and Social Review, 43*(2), 147–160.

Han, E. (2006). İktisada giriş 1 (6. basım). Ankara: Nobel Yayınları.

Harcourt, G. C. (1972). *Some Cambridge Controversies in the Theory of Capital*. Cambridge: Cambridge University Press.

Heckscher, E. F. (1919). *The effect of foreign trade on the distribution of income*. *Ekonomisk Tidskrift*, 21, 1–32.

Heckscher, E., & Ohlin, B. (1991). *Heckscher–Ohlin trade theory* (H. Flam & M. J. Flanders, Eds.). MIT Press.

Heller, P. S., & Porter, R. C. (1978). Exports and growth: An empirical re-investigation. Journal of Development Economics, 5, 191–193.

Hendry, D. F., & Juselius, K. (2000). Explaining cointegration analysis: Part II. The Energy Journal, 21(1), 75–120.

Henriques, I., & Sadorsky, P. (1996). Export-led growth or growth-led exports? The case of Canada. *Canadian Journal of Economics*, 29, 541–555.

Hollman, J. A., & Graves, P. E. (1995). *Korean exports & economic growth: An econometric reassessment.* Journal of Economic Development, 20(2), 45–56.

Hsiao, M. C. W. (1987). Tests of causality and exogeneity between exports and economic growth: The case of Asian NICs. Journal of Economic Development, 12, 143–159.

Hume, D. (1752). *Of money; Of the balance of trade, Of commerce*. In E. F. Miller (Ed.), *Essays: Moral, political and literary* (pp. 281–325). Liberty Fund.

Hume, D. (1777). *Essays: Moral, political and literary* (E. F. Miller, Ed.). Liberty Fund.

IMF. (2023). *World Economic Outlook: Resilience and Challenges in a Changing World*. Washington, D.C.

IMF, International Monetary Fund. (2023). *Annual report 2023*. IMF Publications.

Javed, Z. H., & Şahinoz, A. (2005). External debt: Some experience from Turkish economy. Journal of Applied Sciences, 5(2), 363–367.

Johansen, S. (1988). Statistical analysis of cointegration vectors. Journal of Economic Dynamics and Control, 12(2–3), 231–254.

Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration—with applications to the demand for money. Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 52(2), 169–210.

Jones, C. I. (2001). İktisadi büyümeye giriş (S. Ateş & İ. Tuncer, Çev.). Literatür Yayınları. (Orijinal çalışma 2001)

Jung, W. S., & Marshall, P. J. (1985). Exports, growth and causality in developing countries. Journal of Development Economics, *18*(1), 1–12.

Kara, M. (2001). Türkiye'nin ekonomik büyüme sürecinde dış borç çıkmazı. Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B. Fakültesi Yayınları, 6(1), 95–110.

Karluk, S. R. (2013). Uluslararası ekonomi (10. baskı). Beta Basım Yayın.

Kavoussi, R. M. (1984). Export, expansion and economic growth. Journal of Development Economics, 14(1), 241–250.

Kennedy, P. (2006). Ekonometri kılavuzu (M. Sarımeşeli & Ş. Açıkgöz, Çev.). Gazi Kitabevi.

Kızılırmak, A. B. (2006). Türkiye özel imalat sanayinde dış ticaretin istihdam üzerindeki etkisi. In B. Neyapti (Ed.), İktisadi büyümenin dinamikleri ve istihdam (ss. 133–148). Türk Ekonomi Kurumu.

Kindleberger, C. P. (1962). *Foreign Trade and the National Economy*. New Haven, CT: Yale University Press.

Kotler, P., Jatusripitak, S., & Maesincee, S. (2000). Ulusların pazarlanması (A. Buğdaycı, Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları.

Kösekahyaoğlu, L., & Şentürk, C. (2006). İhracata dayalı büyüme hipotezinin testi: Türkiye ve yeni gelişen ekonomiler üzerine karşılaştırmalı bir inceleme. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(4).

Kravis, I. B. (1956). "Availability" and other influences on the commodity composition of trade. *Journal of Political Economy, 64*(2), 143–155.

Krueger, A. O. (1997). Trade policy and economic development: How we learn. *American Economic Review, 87*(1), 1–22.

Krugman, P. R. (1980). Scale economies, product differentiation, and the pattern of trade. *American Economic Review, 70*(5), 950–959.

Krugman, P. R., & Obstfeld, M. (2022). *International economics: Theory and policy* (12th ed.). Pearson Education.

Kurt, S., & Terzi, H. (2007). İmalat sanayi dış ticareti, verimlilik ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 21*(1), 25–46.

Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root. *Journal of Econometrics, 54*(1–3), 159–178. https://doi.org/10.1016/0304-4076(92)90104-Y

Levine, R., & Renelt, D. (1992). A sensitivity analysis of cross-country growth regressions. *American Economic Review, 82*(4), 942–963.

Liu, Y. (2021). *Geoeconomics and the evolution of modern trade diplomacy*. Oxford University Press.

Love, J. (1994). Engines of growth: The export and government sectors. *World Economy, 17*(2), 203–218.

Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics, 22*(1), 3–42. https://doi.org/10.1016/0304-3932(88)90168-7

Lütkepohl, H. (2005). *New introduction to multiple time series analysis*. Springer-Verlag.

Mankiw, N. G., Romer, D., & Weil, D. N. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *Quarterly Journal of Economics, 107*(2), 407–437.

Malthus, T. R. (1798). *An essay on the principle of population*. J. Johnson.

Marshall, A. (1890). *Principles of economics* (8th ed.). Macmillan.

Marshall, A. (1920). *Principles of economics* (4th ed.). Macmillan.

Melitz, M. J. (2003). The impact of trade on intra-industry reallocations and aggregate industry productivity. *Econometrica, 71*(6), 1695–1725. https://doi.org/10.1111/1468-0262.00467

Mill, J. S. (1848). *Principles of political economy*. John W. Parker.

Mosley, P., Hudson, J., & Horrell, S. (1987). Aid, the public sector and the market in less developed countries. *Economic Journal, 97*(387), 616–641. https://doi.org/10.2307/2232927

Mun, T. (1664). *England's treasure by forraign trade*. John Marriot.

Murphy, A. (1999). *Trade and technological progress in endogenous growth models*. Trinity College Dublin, Department of Economics.

Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: Evidence from cointegration tests. *Applied Economics, 37*(17), 1979–1990. https://doi.org/10.1080/00036840500278103

Odhiambo, N. M. (2009). Energy consumption and economic growth nexus in Tanzania: An ARDL bounds testing approach. *Energy Policy, 37*(2), 617–622. https://doi.org/10.1016/j.enpol.2008.09.077

OECD. (2018). *Perspectives on global development 2019: Rethinking development strategies*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/persp_glob_dev-2019-en

OECD. (2020). *OECD economic outlook* (No. 107). OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/0d1d1e2e-en

OECD. (2022a). *Education at a glance: Türkiye raporu* (pp. 88–92). OECD Publishing.

OECD. (2022b). *OECD outlook on the digital transformation of global trade*. OECD Publishing.

Ohlin, B. (1933). *Interregional and international trade*. Harvard University Press.

Örnek, İ., & Kaplan, M. (2004). Dış ticaret ve kalkınma. In S. Taban & M. Kar (Ed.), Kalkınma ekonomisi: Seçme konular (ss. 111–133). Ekin Kitap Evi.

Özgüven, A. (1988). İktisadi büyüme, iktisadi kalkınma, sosyal kalkınma planlama ve Japon kalkınması. Filiz Yayınları.

Özgüven, A. (1991). İktisat bilimine giriş (6. baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.

Parasız, İ. (2005). Kalkınma ekonomisi (1. baskı). Ezgi Kitabevi.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. Journal of Applied Econometrics, 16(3), 289–326.

Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. Biometrika, 75, 335–346.

Postner, O., Haulbauer, G., & Douglas, P. H. (1961). Technological gaps and international trade. *Journal of Political Economy, 69*(5), 545–556.

Rebelo, S. (1991). Long-run policy analysis and long-run growth. Journal of Political Economy, 99(3), 500–521.

Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2010). *This time is different: Eight centuries of financial folly*. Princeton University Press.

Ricardo, D. (1817). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. London: John Murray.

Ricardo, D. (2008). Siyasal iktisadın ve vergilendirmenin ilkeleri (B. Zeren, Çev.). T. İş Bankası Kültür Yayınları.

Rodrik, D. (2018). *Straight Talk on Trade: Ideas for a Sane World Economy*. Princeton University Press.

Rodrik, D. (2018). Populism and the economics of globalization. *Journal of International Business Policy*, 1(1–2), 12–33

Roe, T. L., & Mohtadi, H. (1999). International trade and growth: An overview from the perspective of the new growth theory. *Working Paper*, 1996-07.

Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long run growth. Journal of Political Economy, 94(5), 1002–1037.

Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. Journal of Political Economy, 98(5, Part 2), 71–102.

Rybczynski, T. M. (1955). *Factor endowment and relative commodity prices*. *Economica, 22*(88), 336–341.

Sachs, J. D., & Warner, A. M. (1995). *Economic reform and the process of global integration.* Brookings Papers on Economic Activity, 1995(1), 1–118.

Salvatore, D., & Diulio, E. A. (1988). İktisat, ilkeler ve kavramlar. Schaum's Outline Series, Evrim Basım-Yayım.

Salvatore, D. (2019). *International economics* (13th ed.). Wiley.

Samuelson, P. A. (1948). International trade and the equalisation of factor prices. *Economic Journal, 58*(230), 163–184.

Schumpeter, J. A. (1934). *The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*. Harvard University Press.

Serin, N. (2001). Dış ticaret ve dış ticaret politikası. In A. Şahinoz (Ed.), Türkiye ekonomisi sektörel analiz (ss. 305–322). Türk Ekonomi Kurumu.

Shan, J., & Sun, F. (1998). *On the export-led growth hypothesis for the little dragons: An empirical reinvestigation.* Atlantic Economic Journal, 26, 353–371.

Smith, A. (2008). Milletlerin zenginliği (H. Derin, Çev., 2. baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Smith, A. (2023). *Ulusların Zenginliği (Seçmeler)* (Ş. Alpagut, Çev.; 5. baskı). Say Yayınları.

Sivri, U., & Usta, C. (2001). Reel döviz kuru, ihracat ve ithalat arasındaki ilişki. Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 19(4), 1–9.

Solow, R. M. (1956). A contribution to the theory of economic growth. Quarterly Journal of Economics, 70(1), 65–94.

Sraffa, P. (Ed.). (1951). *The works and correspondence of David Ricardo*. Cambridge University Press.

Statista. (2025). *Worldwide export trade value 1950–2022*. https://www.statista.com

Stolper, W. F., & Samuelson, P. A. (1941). Protection and real wages. *Review of Economic Studies, 9*(1), 58–73. https://doi.org/10.2307/2967638

Şimşek, M. (2003). İhracata dayalı büyüme hipotezinin Türkiye ekonomisi verileri ile analizi (1960–2002). *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18*(2), 41–61.

Şimşek, M., & Kadılar, C. (2004). Türkiye'nin ihracat talebi fonksiyonunun sınır testi yaklaşımı ile eşbütünleşme analizi (1970–2002). *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 5*(1), 27–34.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. (2023). *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası yıllık raporu 2023*. TCMB Yayınları.

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2023). *Yeşil Mutabakat Eylem Planı ve Türkiye Sanayi ve Teknoloji Stratejisi (2023–2028)*. T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2024). *Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre Türkiye'nin dünya ihracatındaki payında artış*. T.C. Ticaret Bakanlığı.

Thurow, L. C. (1996). *Kapitalizmin geleceği: Bugünün ekonomik güçleri yarının dünyasını nasıl şekillendiriyor?* (S. Demirtaş & N. İlseven, Çev.). Sabah Yayınları.

Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics, 66*(1–2), 225–250. https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)01616-8

Trend Economy. (2025). *Top exporters of goods in 2023*. https://trendeconomy.com

Tuncer, İ. (2002). Türkiye'de ihracat, ithalat ve büyüme: TODA–YAMAMOTO yöntemiyle Granger nedensellik analizleri (1980–2000). *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9*(9), 89–107.

Türk Ekonomi Kurumu. (2003). *Büyüme stratejileri: Türkiye iktisat kongresi büyüme stratejileri çalışma grubu raporu* (Yayın No. 2003/5). TEK Yayınları.

Türkiye İktisat Kongresi. (2004). *Çalışma grubu raporları – I* (Cilt 11: Büyüme stratejileri çalışma grubu raporu, ss. 1–49).

Türkiye İstatistik Kurumu. (2025). *Dış ticaret istatistikleri: Ocak 2025*. TÜİK Yayınları.

Uludağ, İ., & Arıcan, E. (2003). *Türkiye ekonomisi* (2. bs.). Der Yayınları.

UNCTAD. (2023a). *UNCTAD statistics*. United Nations. https://unctadstat.unctad.org

UNCTAD. (2023b). *World investment report 2023: Investing in sustainable energy for all*. United Nations.

UNCTAD. (2025). *Global export value grew by 2.4% in 2024*. United Nations.

Utkulu, U., & Kahyaoğlu, H. (2005). *Ticari ve finansal açıklık Türkiye'de büyümeyi ne yönde etkiledi?* (Yayın No. 2005/13). Türkiye Ekonomi Kurumu.

Ünlüönen, K., & Tayfun, A. (2005). *Ekonomi* (1. bs.). Nobel Yayınları.

Ünsal, E. M. (2007). *İktisadi büyüme*. İmaj Yayınları.

Van den Berg, H. (2012). *Economic growth and development* (2nd ed.). World Scientific Publishing.

Vernon, R. (1966). International investment and international trade in the product cycle. *Quarterly Journal of Economics, 80*(2), 190–207. https://doi.org/10.2307/1880689

Vernon, R., Wells, L. T., & Hirsch, S. (1966). *The product cycle in international trade*. Harvard University Press.

Wacziarg, R. (2001). Measuring the dynamic gains from trade. *World Bank Economic Review, 15*(3), 393–429. https://doi.org/10.1093/wber/15.3.393

World Bank. (2022). *Global economic prospects: January 2022*. World Bank Publications.

World Bank. (2023). *World development indicators 2023*. World Bank Publications.

World Trade Organization. (1995). *The results of the Uruguay Round of multilateral trade negotiations: The legal texts*. WTO Publications.

World Trade Organization. (2022). *Global trade outlook and statistics 2022*. WTO Publications.

World Trade Organization. (2023). *World trade statistical review 2023*. WTO Publications.

Yamak, R., & Korkmaz, A. (2005). Reel döviz kuru ve dış ticaret dengesi ilişkisi. *İstanbul Üniversitesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, 1*(2), 11–29.

Young, A. A. (1928). Increasing returns and economic progress. *Economic Journal, 38*(152), 527–542. https://doi.org/10.2307/2224097

Zengin, A., & Terzi, H. (1995). Türkiye'de kur politikası, ithalat, ihracat ve dış ticaret dengesi ilişkisinin ekonometrik analizi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11*(1–2), 247–266.

Zivot, E., & Andrews, D. W. K. (1992). Further evidence on the Great Crash, the oil-price shock, and unit-root hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics, 10*(3), 251–270. https://doi.org/10.1080/07350015.1992.10509904